

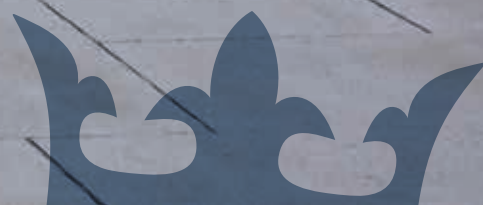

RIKSANTIKVARENS MAGASIN

ALLE TIDERS

Riksantikvaren 100 år 1912–2012

Borgund stavkyrkje har fascinert mange, og den aller første riksantikvaren, Herman Major Schirmer (1845 - 1913). Han var berre 16 år då han teikna Borgund. Utsnitt av illustrasjon: Herman Major Schirmer

11 Industrielle kulturminne

48 Fredningsstrategien

64 Verdiskaping

- 4 Ei hundreårsreise
- 9 Helsing frå Miljøverndepartementet
- 10 Iskalde kulturminner
- 11 Industrielle kulturminne
- 14 Norsk byutvikling før og nå
- 16 Våre nasjonale gater og plasser
- 18 Elvelangs i Fredrikstad
- 19 Vinnaren av Riksantikvarens kulturminnepris: Ein husdoktor
- 20 Verdensarvkonvensjonen 40 år
- 22 Registrering av samiske bygningar
- 23 Jubileumshilsen fra NIKU
- 24 Om riksantikvarer og om historie
- 25 Jubileumshilsen fra Fortidsminneforeningen
- 27 Jubileumshilsen fra Norsk kulturarv
- 28 Klimaendringer: Visdomskilden i Jotunheimen
- 30 Fartøyvern: Alle om bord!
- 32 Kystkultur: Mellom seilasene
- 34 Steinmeyerorgelet i Nidarosdomen
- 35 Kirkekunst i verdensklasse
- 36 Kulturminner fra krig og konflikt: De vanskelige minnene
- 38 Stavkirkedikt fra Jo Eggen
- 40 Forskning og forvaltning i kulturminnevernet
- 41 Landsverneplaner
- 42 Kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen
- 43 Bryggen i Bergen: Reetablering av grunnvann
- 44 Fredningsgjennomgangen
- 45 Riksantikvarens bibliotek og arkiv
- 46 Oslo – hovedstaden som ikke ville bli voksen
- 48 Fredningsstrategien: Hva freder vi og hvorfor?
- 50 Utvalgte kulturlandskap i jordbruket
- 54 Kunsten å bevare
- 55 Arkeologi: Mindre private tiltak
- 56 Arkeologi på havets bunn
- 59 Båtfunnene i Bjørvika
- 60 EØS-midlene, nye partnerskapsmuligheter for norsk kulturminnesektor
- 61 Bratsbergbanen: Fredet opp av flomvannet
- 62 Kulturminner bra for klima
- 64 Verdiskaping er god forvaltning av kulturminner
- 66 Pilegrimsvandringar som bærekraftig reiseliv
- 67 Hvalfangst i Syd-Georgia

Alle tiders · 2012

Alle tiders er Riksantikvarens magasin. Denne utgåva av magasinet er laga i høve Riksantikvarens 100års-jubileum.

Ansvarleg redaktør: Siri Wolland

Redaktør: Karen Thommesen

Redaksjon: Turid Årsheim, Mari Mette Eriksen, Sissel Carlstrøm, Ragnhild Hoel, Kaare Stang, Leif Anker, Marte Boro, Gurli Halin, Torborg Strand og Gunvor Haustveit.

Takk til: Riksantikvarens fototeam, ved Lene Buskoven, Anders Amlo og Fredrik Eriksen, for uvurderlig hjelp. Og takk til Tone Olstad ved NIKU, Helge Sørheim ved Arkeologisk museum i Stavanger og Marit Chruickshank ved Troms fylkeskommune. Takk til Riksantikvarens bibliotekarar og arkivarar. Til slutt ein ekstra stor takk til alle som har bidrege med sine gode pennar, gode bilete eller faktakunnskap. Vi bøyer oss i støvet!

Riksantikvaren, Dronningensgt. 13
Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf: 22 94 04 00, Faks: 22 94 04 04

www.riksantikvaren.no

Tinging av abonnement: postmottak@ra.no

Layout: Melkeveien designkontor

Trykk: Rolf Ottesen as

ISSN 1891-9219 (trykt utg.)

ISSN 1891-9413 (online)

Opplag 7000

Alle Tidens kan lastast ned frå:

<http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/>

ET LAND I ENDRING – ET DIREKTORAT MED SPENNENDE FRAMTID

Riksantikvar Jørn Holme på besøk i Henningsvær, et levende fiskevær i Vågan kommune i Nordland. Foto: Siri Wolland

Riksantikvaren har siden opprettelsen 15. november 1912 vært den statlige myndighet som framfor noen har fulgt de store fysiske endringer i by og land. Norge er i utvikling og mye har endret seg på 100 år. Livet for folk likeså. I 1912 var klasseskillene store. De aller fleste var sysselsatt i jordbruket, men industrialiseringen medførte en voksende arbeiderklasse.

Nå er bare et fåtall sysselsatt i landbruk og industri, og det store flertallet bor i byene. Kulturlandskapet gror igjen og mange låver og uthus er på vei ned. De fleste mursteinsbygningene fra indus-

triaperioden på midten av 1800-tallet er i dag uten industri, men kan gjenbrukes som nye næringslokaler eller til boliger.

Sammenlignet med store deler av Europa, er Norge i en svært heldig situasjon. Vi har god økonomi og høy vekst, mye takket store olje- og gassinntekter. For kulturminneforvaltningen vil dette være en utfordring. Rikdom er erfaringsvis mer en trussel enn et gode for kulturminnene. Man vil bygge nytt i gode tider, og er ikke så opptatt av å bevare det gamle.

Kulturminnevern er nå ikke bare et fagområde, det er også politikk. Kulturminnepolitikk på alle tre forvaltningsområder, stat, fylke og kommune. De aller fleste av våre kulturminner er ikke fredet, og skal heller ikke være det. Den store utfordringen for kulturminneforvaltningen i de neste hundre år finner vi kanskje nettopp her. Ansvaret for verneverdige bygg ligger hos eierne og kommunen. Utfordringen blir å bevare store deler av kulturarven vår gjennom lokalt engasjement. Kommuner må se på kulturminnene som ressurser og verdier, og ikke som plunder og heft. Riksantikvarens rolle vil ikke bare være som myndighetsutøver, men like mye som rådgiver og utvikler av gode system og verktøy for godt lokalt kulturminnevern. For å lykkes med dette må eiere av kulturminner og det offentlige inngå gode partnerskap.

Ved oppstarten i 1912 hadde Riksantikvaren fokus på de klassiske og monumentale kulturminnene som våre eldste kirker, store gårdsanlegg og borgerskapets praktbygninger. I dag vernes kulturminner ut fra tanken om at alle deler av samfunnet er viktig. Alles historie skal fortelles. Riksantikvaren er et direktorat og en stor kunnskapsbedrift. Jeg pleier ofte å si at vi er i realiteten 150 riksantikvarer her på huset. Jubileumsutgaven av *Alle tiders* viser det med all mulig tydelighet. Fra byutvikling, via kystkultur til arkeologi på havets bunn, magasinet viser det store spennet i vår virksomhet. Artikkelen er stort sett ført i pennen av våre egne eksperter, men også med gode innspill fra noen av våre nærmeste samarbeidspartnere. Om noe nytt og noe gammelt. God lesning!

Jørn Holme
RIKSANTIKVAR

Bilete framside: Operaen i Oslo vart freda den 15. november, som eit døme på norsk arkitektur i verdensklasse. Snøhetta teikna bygningen som vart opna for publikum i 2008. Foto: Siri Wolland

Bilete bakside: Borgund stavkyrkje blir av mange rekna som den best bevarte av stavkyrkjene våre. Då kyrkja, som del av Riksantikvarens stavkyrkjeprogram sto ferdig restaurert i april 2012, var til saman 5652 takspion bytte ut. Foto: Håkon Li

I 1923 vart det freda fem lystgardar i Vest-Agder, alle i Kristiansandområdet. Kjos var ein av dei. Hovudbygningen på Kjos vart oppført mellom 1785 og 1788. Foto: Vibeke Garmann Johnsen © Riksantikvaren

100 ÅR
1912 – 2012

Ei hundreårsreise

Riksantikvaren si oppgåve er å ta vare på historia, for oss som lever no og framtidige generasjonar. Men måten jobben vert gjort på, har endra seg mykje sidan 1912. Og synet på kva vi skal ta vare på, har forandra seg opp gjennom hundreåret.

AV EVEN GAUKSTAD, UNNI GRØNN,
ULF HOLMENE, SIV LEDEN OG TURID ÅRSHEIM,
RIKSANTIKVAREN

No til dags er kulturminna integrert i areal- og samfunnsplanlegging, og alle samfunnssektorar har ansvar for kulturminne. Fredingsprosessar er opne og demokratiske, og alle sider av historia vår skal bli representert på fredingslista. Men slik har det ikkje alltid vore.

Kulturminneforvaltinga i Noreg har ei lang forhistorie. Det heile starta på 1800-talet, gjennom opprettinga av Fortidsminneforeininga og arbeidet med å bevare stavkyrkjene. Dette utvikla seg til at vi i 1912 fekk Riksantikvaren som del av den norske forvaltinga.

1912

STARTEN

Herman Major Schirmer var den første riksantikvaren, utnemnt 15. november 1912. Han fungerte som riksantikvar i fem månader før han døyde. Kunsthistorikar og fabrikkveigar Harry Fett tok då over. Han ga råd i antikvariske spørsmål om kyrkjer og andre kul-

turminne. Og ikkje minst, han dreiv lobbyverksemd. Harry Fett var ein stor nettverksbyggjar, og jobba hardt og målretta mot politikarar, stortingsrepresentantar og regjering for å få ei norsk lov om bygningsfreding.

1920-talet

DEI FØRSTE FREDINGANE

Den første lova om bygningsfreding vart vedteken samrøystes av Stortinget i 1920.

I bygningsfredingslova sto det at departementet skulle setje opp ei liste over bygningar som skulle fredast. Ei nemnd på fem mann, Den antikvariske bygningsnemnd, underlagt Kyrkje- og undervisningsdepartementet, skulle ha ansvar for alle spørsmål rundt bygningane på lista. Riksantikvaren var leiar i nemnda.

Med få ressursar vart eit kjempearbeid sett i gong. Teolog Anders Bugge, kunsthistorikar Arne Nygård-Nilssen og kontorassistent Signe Sandberg var lenge dei einaste tilsette hjå Riksantikvaren. Å skaffe oversikt over kva som fanst av gamle bygningar i landet, var eit stort arbeid, og Riksantikvaren

Utsyn over Empirekvartalet, det gamle regjeringskvartalet, i Oslo. Bygningane vart teikna av arkitekt Christian H. Grosch og arkitekt og byggmeister Johan Raphael Pousette, og oppførte i første halvdel av 1800-talet. Det var svært omdiskutert då kvartalet vart rive på 1950- og 60-talet.

Foto: Riksantikvarens arkiv

sende brev til lensmenn, kommunar, organisasjonar og kulturinteresserte privatpersonar. Desse vart bedne om å hjelpe dei antikvariske styresmaktene med opplysningar om gamle bygningar i distriktet, helst oppførte før 1830-40-åra.

Den første fredingslista vart vedteken 1. februar 1923 og omfatta 216 eigedomar. Ein stor del av dei første fredingane var gardsbygningar.

«BERØMTE MÆNDS HJEM»

Dei første fredingane som vart gjort offentlege, gjaldt bygningar som hadde kulturhistorisk interesse gjennom «de berømtheter» som hadde budd der. Dette skreiv riksantikvar Harry Fett i ei pressemelding trykt i ei rekkje aviser i 1923. Dei kjende menn var mellom anna Henrik Ibsen, Arne Garborg, Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Wergeland og Aasmund O. Vinje. Truleg var det eit taktisk val at desse fredingane vart offentlege først, sjølv om ikkje alle av dei vart gjennomførte. Det ville vere lettare for folk å akseptere at eigedomen deira vart freda når dei kunne identifisere seg med «berømtheter».

Før fredingane vart vedtekne, vart fredingsforslaga sende på høyring til kommunestyra i kommunane der eigedomane låg. Eigarane av bygningane og anlegga

som vart sett opp på fredingslista, vart ikkje kontakta før fredingslistene var vedtekne. Då fekk dei brev der det mellom anna sto: «*man tillater seg i erbødighet at underrette Dem om at Deres gaard, ... er opført paa fredningslisten.*» Det var ikkje høve til å klage, men om eigaren ønskte å rive ein freda bygning, kunne styresmaktene ikkje nekte dette. I så fall måtte bygningen løysast inn av staten. Dette vart i mange tilfelle gjort ved at bygningar vart flytte til museum.

1930-talet

KONSOLIDERING, RESTAURERING OG LISTEFØRING

Etter den svært så aktive starten, kom ei rolegare tid for konsolidering. 1930-talet var dei store kyrkjerestaureringane si tid. Ein del av dei første store bygningsrestaureringane kom også no, til dømes Herregården i Larvik. I denne perioden vart dessutan statlege bygningar gjennomgått, identifisert og listeført. Det var ikkje naudsynt å frede dei, staten ville ta vare på dei av seg sjølv, vart det sagt. Vidare vart det sett i gong ein gjennomgang av fredingslistene frå 1920-talet, og nye fredingar, mellom anna i Nord-Noreg, vart førebudde.

1940-talet

KRIGENS DAGAR

1940-45 jobba Harry Fett hardt for å sikre kulturminna under tysk okkupasjon. Det vart nokre tap, til dømes Sola mellomalderkyrkje som vart teken ned på grunn av flyplassen. Men i det store og det heile vart mykje redda takka vere Fett si innsats. Fleire av fredingane som vart førebudde på 1930-talet vart vedtekne av Quisling i regjering. Det vart diskusjonar i etterkant om dei var gyldige eller ikkje. Men dei vart ståande, av di det jo ikkje var han som eigentleg sto bak.

1950- og 60-talet

MANGE TAPTE SLAG

Gjenreisinga etter krigen var ei vanskeleg tid for kulturminnevernet. Kulturminnearbeid blei sett på som ein borgarleg overklasseaktivitet, og rett og slett uviktig i ei tid der det var oppbygging og framsteg som gjaldt. Riksantikvaren hadde lite gjennomslagskraft og det var mange tapte slag. Bryggen i Bergen vart redda med naud og neppe, medan Enerhaugen og Det engelske kvarter i Oslo gjekk med. Empirekvartalet, det gamle regjerings-

kvartalet i Oslo, gjekk også tapt. Det er eit historisk paradoks at vi i vår tid ser på dei nye regjeringsbygningane frå 1950-talet som verneverdige.

På denne tida var det også nokre viktige systemendringar. Ansvaret for mellomalderarkeologi vart i 1951, med ny fornminnelov, skilt ut frå landsdelsmusea og lagt til Riksantikvaren. Dette førte seinare til store by-arkeologiske undersøkingar i Bergen, Oslo, Trondheim og Tønsberg. Med fornminnelova av 1951 vart det òg høve til å frede andre typar kulturminne, mellom anna industrianlegg. Utover 60-talet fekk dei fleste fylkeskommunane fylkeskonservatorar, som langt på veg kom til å virke som ei forlenging av Riksantikvaren. Frå midten av 60-åra vart plan- og bygningsloven gjort gjeldande for alle landets kommunar.

1970-talet

MILJØKAMP OG ARKITEKTURVERN

På 70-talet vart kulturminnevernet ein del av ungdomsopprøret og miljøkampen. Med eitt var det demonstrasjonar for bevaring av hus. Det er ei stor haldningsendring frå demonstrasjonane berre tjue år tidlegare, til dømes for riving av Bryggen i Bergen. «Vekk med rottene og den gamle brygge. Nye og moderne gårder vil vi bygge», var parolen då.

Arkitekturvernåret i 1975 var på mange måtar eit gjennombrudd, lansert av Europarådet som eit år for vern av den felles europeiske arkitekturarv. I Noreg var Gamle Stavanger, Røros og Nusfjord i Lofoten pilotprosjekt, og mange historiske bygningar vart redda. Leiaren for Arkitekturvernåret var Stephan Tschudi-Madsen. Etterpå vart han utnemnt som riksantikvar. Kulturminnevernet surfa på bølgiene av arkitekturvernåret og fekk større gjennomslagskraft. Riksantikvaren tapte færre og vann fleire slag. Når kulturminnearbeidet vart knytt til miljø-

Våren 1976 demonstrerte bebuarar i bydelen Kampen i Oslo mot planar om fireetasjes blokker i bakgardane mellom Normannsgata og Hølandsgata. Året før hadde bebuaraksjonen mot «Rehabiliteringsplan for Kampen» starta, som blokkprosjektet var ein del av. Rehabiliteringsplanen innebar omfattande riving (mellom 100 og 200 bustadar) og nybygging av 700 bustadar. Protestane nådde langt på veg fram og bygningsmiljøet på Kampen er i stor grad bevart. Foto: Finn Thoresen

kampen, fekk det eit større nedslagsfelt og større merksemd også i andre sosiale lag. Dette var ein periode der Riksantikvaren i aukande grad tok vare på arbeidarkultur og husmannsplassar.

VASSDRAGSPROSJEKT OG STRUKTURELLE ENDRINGAR

Fram til no hadde arbeidet med kulturminne vore fragmentert, oppdelt i dei tre overordna emna arkeologi, nyare tids kulturminne og samisk kulturhistorie. I så måte var arbeidet med kulturminne i vassdrag eit vendepunkt. I åra 1977-78 blei for første gong dei ulike fagfelte kopla systematisk saman i eit felles prosjekt. Det var store konflikter rundt vassdragsutbygging på 70-talet, og både natur- og kulturverdiar stod på spel. I utgreiingane som kom, gjorde fagfolka heilskaplege konsekvensvurderingar rundt dei totale kulturminneverdiane. Arbeidsmåten vart

ein modell for kulturminneforvaltinga i åra som kom, og var viktig i dei strukturendringane som skulle komme.

1972 vart Miljøverndepartementet etablert, og året etter vart Riksantikvaren overført frå Kyrkje- og undervisningsdepartementet. Dei to tidlegare lovene, bygningsfredingslova og fornminnelova, vart slått saman i kulturminnelova i 1978.

1980- og 90-talet

REGIONAL KULTURMINNEFORVALTING

Riksantikvaren vart i 1988 gjort til fagdirektorat for heile kulturminneforvaltinga. Frå no av hadde Riksantikvaren det overordna ansvaret også for dei arkeologiske kulturminna, som tidlegare var landsdelsmusea sitt ansvar. Nils Marstein var riksantikvar i perioden 1995–2009, og han gjorde eit stort arbeid for å bygge opp Riksantikvaren som eit direktorat.

I 1990 fekk fylkeskommunane (i Oslo: Oslo kommune) rolla som den regionale kulturminneforvaltinga. Dei overtok fleire av oppgåvene frå landsdelsmusea og fekk delegert oppgåver innanfor bygningsvern. Stortinget ville ha fylkeskommunane, ikkje fylkesmannen, som regionalt ledd, og såg den politiske tilknyttinga som viktig. Kulturminna på Svalbard var eit geografisk særtilfelle, og forvaltinga

Dei første fredingane

Første fredingsliste vart vedteken 1. februar 1923. Deretter kom ei ny liste 6. juni 1923. Tredje fredingsliste kom 27. februar 1924, så kom ei ny 23. april 1927 (hovudsakleg med eigedommar i Oslo, Bergen og Trondheim). Etter disse listene kom nokre svært få enkeltvedtak (m.a. for Agatunet i Hardanger), før det kom ei eiga liste for Røros 14. september 1940. Deretter kom ei supplerande liste for eigedommar i Sør-Noreg 14. mai 1941. Det er verd å merke seg at dei aller første fredingane i Nord-Norge vart vedtekne først 30. mars 1942.

er Sysselmannen på Svalbard sitt ansvar gjennom Svalbardmiljølova. I 1978 vart det innført automatisk fredingsstatus for samiske kulturminne eldre enn 100 år.

Ein føresetnad for det nye systemet var skiljet mellom forskning og forvaltning. Fram til no hadde Riksantikvaren framleis eige atelier for teknisk konservering av kyrkjekunst og dekor og overflater i freda anlegg. Riksantikvaren hadde praktiserande forskarar og arkeologar i felt. Riksantikvaren hadde òg til tider hatt ein eigen teknisk teiknar som teikna enkle forslag til ombygging, moderne kjøken osv. Ansvaret for forskning vart skilt ut til Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) i 1994. Frå 2001 har Riksantikvaren dispensasjonsmyndighet ved fornminner (før forvaltingsmusea).

NYTT SYSTEM, NY ROLLE

Det var tydeleg at Riksantikvaren etter kvart fekk ei annleis samfunnsrolle, og kom til dømes på banen i debatt om byutvikling. I ein kronikk 1. mars 1993 – *Filipstad – et feilgrep!* gjekk riksantikvar Øivind Lunde ut mot den planlagde utbygginga av containerhamn på Filipstad i Oslo. Nokre år tilbake ville eit liknande utspel vore utenkeleg, men byutviklings-spørsmål vart stadig viktigare for kulturminneforvaltninga. Det kan ein tydeleg sjå i våre dagar, der noverande riksantikvar Jørn Holme har fått mykje merksemd rundt utspela i Bjørvika-debatten.

Der det var få fredingar i perioden 1970-80, ser vi ei kraftig auke på 1990-talet, særleg gjennom store prosjekt som freding av prestegardar, det 20. hundreårs-ets arkitektur, og jernbaneminne. I 1992 kom det ein ny definisjon av kulturminne i revidert kulturminnelov – utan verdikvalifisering. Høg alder var no ingen føresetnad for vern. Både Villa Busk av Sverre Fehn og Arkitekturmuseet (Grosch/Fehn) vart freda kort tid etter at bygningane sto ferdig. Freding av kulturmiljø kom òg inn i lova: eit kulturmiljø kan bli freda av kongen for å bevare området kulturhistoriske verdi. Frå dei første listene med brev til eigarane på 20-tallet, har vi no fått demokratiske prosessar rundt freding, der høyring og klagerett er sjølvsgt.

Frå 1990-talet av kunne også nyare hus bli freda. Villa Busk i Bamble i Telemark, arkitekt Sverre Fehn, vart bygd i 1989 og freda av Riksantikvaren i 1993. Foto: Arve Kjerseim©Riksantikvaren

2000-talet

EIT POLITISK FELT

I dag er kulturminneforvaltninga eit politisk satsingsområde, som del av miljøforvaltninga. På 2000-talet er det ikkje berre ein liten elite som jobbar med kulturminnespørsmål. Sektorsamarbeid er blitt rutine, der ulike sektorar tek ansvar for kulturminneverdiane. Mange frivillige er engasjert, og ein jobbar òg internasjonalt. I verdiskapingsprogrammet samarbeider lokalsamfunn med både riksantikvar og næringsliv om nyutvikling i historiske omgivnader. I landsverneplanarbeidet lagar staten verneplanar over sine historiske bygg. I fredingsgjennomgangen blir dei første fredingane saumfart av alle fylkeskommunane. Og stavkyrkjene, der alt starta i si tid, blir restaurerte i stavkyrkjeprogrammet. Ringen er på mange måtar slutta frå 1912 til 2012.

Men det stoppar sjølvsgt ikkje her. Det siste utviklingstrekket er at kommunane i større grad tek ansvaret for sine miljøverdiar. Gjennom plan- og bygningsloven kan kommunen setje viktige kulturminne som gir stader særpreg og eigenart, på dagsorden. Og gjennom planprosessar, med vekt på mangfald og deltaking, vil dei også kunne avgjere kva som er verneverdig i kommunen.

Nyare forskning frå Norsk institutt for kulturminneforskning syner at den offentlege kulturminneforvaltninga og mange frivillige aktørar ofte står for andre verdiar enn det som blir verdsatt lokalt. Lokalt synest identitet, oppleving og verdiskaping å vere viktig for verdisettinga.

Synet på kva som er verdt å verne, har endra seg dramatisk. No omfattar det så mykje meir enn det gjorde i 1912. Så det vi må spørje oss, er: Kva vil vi ta vare på inn i det neste hundreåret, og kvifor?

Framtid med røter

Fortida hjelper oss å forstå oss sjølve og kan gje verdifulle perspektiv på framtida. Kulturminnepolitikken må ha med seg dette bildet. Vi skal ta vare på minna frå fortida samstundes som vi innpassar dei i dagens og framtidens verkelegheit.

AV MILJØVERNMINISTER BÅRD VEGAR SOLHJELL

Eg bur i Son, ein av dei best bevarte trehusbusetnadene langs Oslofjorden. Det er ein stad med eit rikt historisk innhald. I hollendertida var Son ei viktig hamn for utskipping av tømmer til Europa. Under bakken ligg spor frå ei enda eldre tid.

Samstundes er det her eg bur, fraktar ungane til barnehagen og handlar middag på Kiwi. Son representerer fortid, notid og framtid for meg og dei andre som bur her. Morgondagens Son vil vere prega av røtene frå fortida. Det gjer staden unik og spennande.

Menneska har tilpassa seg naturen og sett spor etter seg heilt frå isen trekte seg tilbake for over 10.000 år sidan. Samspelet mellom natur og menneske har gjeve oss mange av dei verdifulle kulturminna våre.

Det er naturgjevne føresetnader for at Oslo ligg der den ligg. Oslo er ei lun hamn med godt klima og fruktbar jord. Det gav grunnlag for busetnad som igjen har gjeve grunnlag for menneskeskapte kulturminne.

Vi må sjå det gamle og det nye i samanheng, slik at det kan forsterke kvarandre gjensidig. Innpassinga av den nye operaen i Oslos historiske sentrum, Bjørvika, er eit vellukka døme på samhandling mellom gammalt og nytt. Kulturminna treng plass

Foto: Bjørn Stuedal

og rom, men må innpassast i ein fortetta by. Derfor er god bypolitikk også god kulturminnepolitikk og omvendt.

Vi snakkar gjerne om den norske kulturarven som om den er noko særskilt. Men kulturuttrykk oppstår i møte mellom menneske og kulturar. Stavkyrkjene er norske, men akantusrankene i stavkyrkjeportalar viser vekstar som ikkje finst i Noreg. Nokon har vore utanlands og teke med seg inntrykk heim. Sjølv kristendommen er importvare.

Riksantikvaren kom til i ei avgjerande tid for utviklinga av eit sjølvstendig No-

reg, og har spelt ei viktig rolle i arbeidet med å ta vare på den norske kulturarven. Mange viktige vernesaker har vore prega av strid og sterkt engasjement. Omgrepet «kulturminne» er stadig blitt utvida og er i dag ein sjølvsgagt del av ei samla miljøforvaltning. Dette viser at Riksantikvaren har evne til å fornye seg samstundes som ein tek vare på fortida. Eg vil gratulere Riksantikvaren med dagen og ønske lukke til med 100 nye år.

Iskalde kulturminner

Taubanebukk i Longyearbyen. Foto: Siri Hagen
© Riksantikvaren

Mange forbinder kulturminner i Arktis eller Antarktis med polarheltens ekspedisjoner. Men vår kamp for å underlegge oss naturkreftene og nytt land har i like stor grad vært en kamp om dyrebare ressurser.

AV JØRN HOLME OG SUSAN BARR, RIKSANTIKVAREN

I det høye nord, i Arktis, har vi nordmenn har etterlatt oss særlig mange kulturminner. På Svalbard er kanskje Roald Amundsens villa og fortøyningsmasten til Amundsens luftskip blant de mest kjente. Men her finner vi også kulturminner fra fangst, forskning og, ikke minst, gruvedrift. Historien om Arktis er også ingeniørene og gruvarbeidernes historie.

Fra 1600-tallet, og frem til Norge fikk suvereniteten over Svalbard i 1920, var øygruppen et «allemannsland», åpent for alle som ville utnytte de rike naturressursene, om det så var hvaler, pelsdyr eller mineraler. Ikke minst lokket Svalbards geologi og kullforekomster til seg eventyrere på jakt etter et mulig industrieventyr. Rundt forrige århundreskifte kom pionerer fra en rekke nasjoner for å undersøke om fjellene gjemte drivverdige forekomster. Noen lyktes, andre dro skuffet hjem. På 1900-tallet er det norske og russiske interesser som har drevet Svalbards kullgruver.

Selv om få etablerte seg over lengre perioder, finnes det på Svalbard en samling av faste kulturminner med internasjonal opprinnelse som er unik i verdenssammenheng. Disse kulturminnene, sammen med den spektakulære naturen, gjør Svalbard til en god kandidat for en fremtidig innskriving på UNESCOs verdensarvliste.

SVALBARDMILJØLOVEN

Kulturminnene på Svalbard forvaltes etter Svalbardsmiljøloven. Den sier at alle bygg og anlegg eldre enn 1946 er automatisk fredet. Det betyr likevel ikke at kulturminnene er sikret for all ettertid. Gjennom mange år er det lagt ned et stort arbeid for å forvalte Svalbards kulturminner, men utfordringene øker på med stadig større fart. Forfallet er til dels

stort. Forsterket av klimaendringer, med tining av permafrost og villere og våtere vær. Bevaring av alle kulturminnene fra kullgruvene er ikke en realistisk oppgave for kulturminneforvaltningen, innenfor dagens rammebetingelser.

LONGYEARBYEN

Et av de viktigste teknisk-industrielle kulturminnene på Svalbard finnes i hjertet av Longyearbyen. I perioden 1920-83 var den gamle kraftstasjonen Longyearbyens hjerte. Det ble oppført tilbygg i 1924, 1930, 1937 og 1945, for å romme stadig nye kjeler. Alle kjelene fra 1924 og fremover er bevart, herunder NESPICO-kjelen fra 1930, Steinmüller-kjelen fra 1937 og Thune-kjelen fra 1947. Bygningen kan bli et flott besøkssted, som viser den tekniske utviklingen i innsatsen for å holde liv og varme i longyearbysamfunnet gjennom 60 år. Men først må den sikres!

DET SORTE GULLET

I Longyearbyen er rekkene av taubanebukker som marsjerer over landskapet ikoniske. De viser til den enorme innsatsen som måtte til for å utvinne kull fra det treløse Arktis. Omfattende og fordyrende transport av materialer til Svalbard var en forutsetning for utvinning av det sorte gullet. Klimaendringer og tiden selv har ført til stor råtefare for disse bukkene. Både eier, Store Norske, og kulturminneforvaltningen er klar over at stor innsats må til dersom disse landemerkene skal bevares for ettertiden.

Kulturminnene på Svalbard forteller om vår evne til å tilpasse oss naturkreftene og hente ut ressurser fra selv de mest ugjestmilde steder på kloden. En viss turisme til tross, som feriemål har Svalbard sine klare begrensninger. For de aller fleste av oss er dette kulturminner vi aldri eller svært sjeldent får oppleve. Men i Svalbards tilfellet må gjemt aldri bety glemt!

Industrielle kulturminne

Atlungstad brenneri i Hedmark er det einaste bevarte brenneriet i Noreg frå 1850-åra, som framleis kan produsere sprit. Og det einaste brenneriet som speglar utviklinga frå bygdebrenneri til produksjonsbedrift. Foto: Tore Lahn, Hedmark fylkeskommune

Det blir stadig mindre industri i Noreg, og vi får fleire forlatne industrilokale og anlegg. Mange av dei er vakre monument over ei tid som er forbi.

TEKST OG FOTO: ULF INGEMAR GUSTAFSSON,
RIKSANTIKVAREN

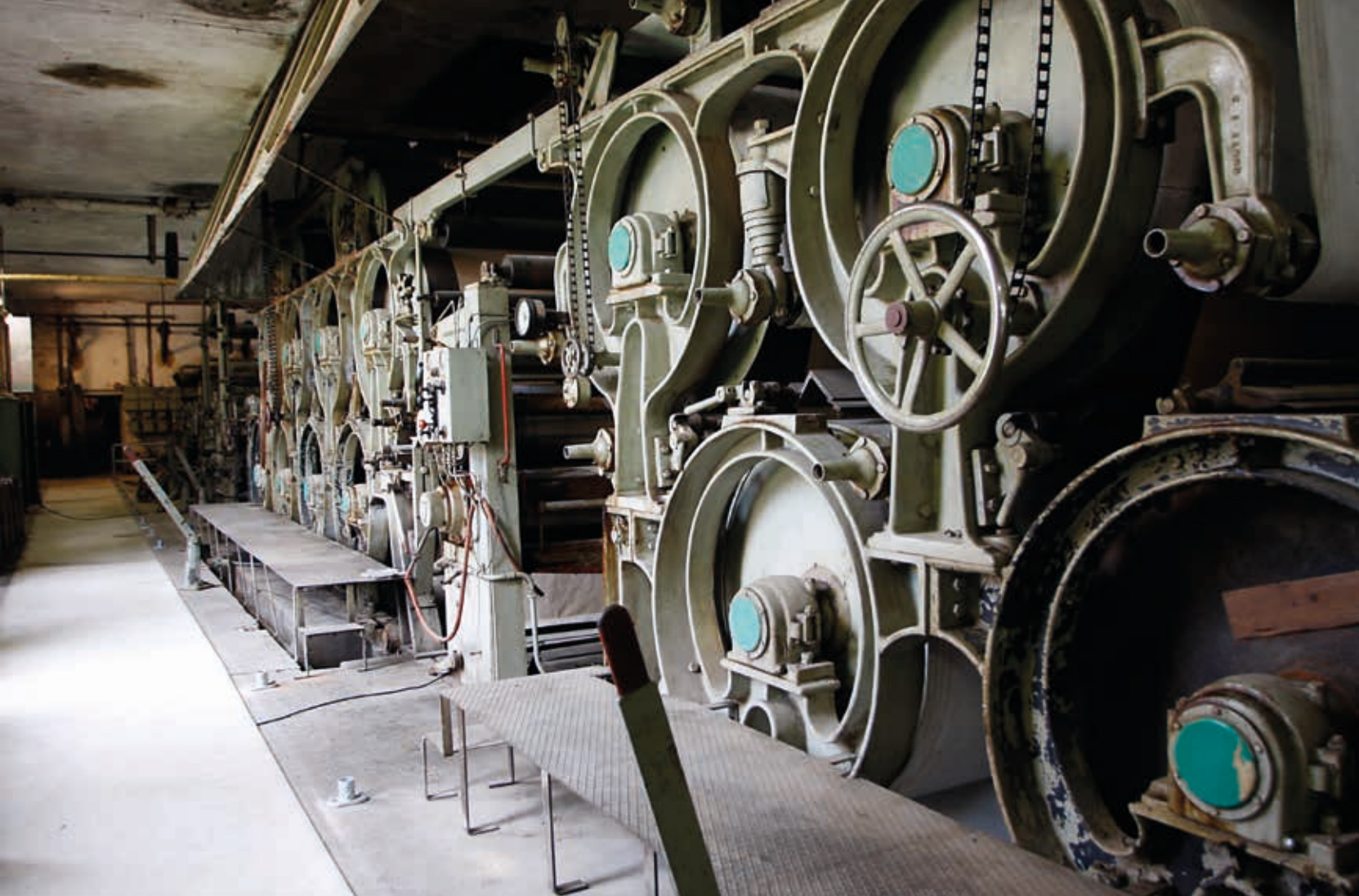
Fram til 2012 har elleve utvalde anlegg fått støtte over statsbudsjettet til drift og istandsetting. Frå og med 2013 blir lista utvida med ytterlegare to anlegg, Atlungstad brenneri og Haldenkanalen.

Dei andre anlegga er Fetsund Lenser, Folldal gruver, Neptun sildoljefabrikk, Næs Jernverksmuseum, Kistefos Træsliberi, Klevfos Cellulose- & Papirfabrikk, Salhus Tricotagefabrik, Sjølingstad Uldvarefabrik, Spillum dampsag og høvleri, Tyssedal kraftstasjon og Rjukanbanen.

Haldenkanalen sørger for forenkla transport av tømmer til sagbruka i Haldsvassdraget. Kanalen var i drift frå 1877 til 1982 og renner gjennom kommunane Aurskog-Høland, Marker, Aremark, og Halden. Til saman har 25 dampbåtar trafikkert kanalen, 6 av disse er framleis på kanalen. Kanalen har i dag 3 slusestader.

▲ **Klevfos Cellulose- & Papirfabrikk** starta opp i 1888. Store skogområde gav godt grunnlag for produksjon av cellulose og papir mot slutten av 1800-talet. Fabrikken vart nedlagt i 1976 etter 88 års verksemd. På bileta ser vi delar av dei beltedrivne maskinane.

◀ **Næs Jernverk i Tvedestrand** var i drift frå 1665-1959, og er eit av eit tjuetals jernverk som var i drift i Noreg i perioden 1600-1900. Biletet viser digelstålverket der råjern og stål vart produsert i diglar laga av leire, og deretter frakta til hammarbygningen for vidare foredling.

▼ **Neptun sildoljefabrikk** vart etablert i 1907, og var i drift fram til 1987. Anlegget er representativt for den industrielle foredlinga og tekniske utviklinga innan fiskeindustrien. Råstofftankane på bileta utgjør eit viktig landemerke.

By i vekst, Bjørvika og Bispevika i Oslo. Havnområder gjøres om til områder for kontor, bolig og handel. Foto: Arve Kjerseim@Riksantikvaren

Norsk byutvikling før og nå

Norske byers historie er en viktig del av vår felles kulturarv og bidrar til å gi oss identitet og tilhørighet.

AV MIKAEL LYE, RIKSANTIKVAREN

De første norske byene vokste frem tidlig i middelalderen, på 1000- og 1100-tallet. Noen av byene hadde sine røtter i handelsplasser fra vikingtiden, så langt tilbake som 800-tallet. Urbaniseringen kom i gang og pågår fremdeles i byer som Oslo, Hamar, Sarpsborg, Tønsberg, Skien, Stavanger, Bergen og Trondheim. I flere av disse byene kan vi fremdeles lese middelalderens gateløp, allmenninger, torg og bebyggelsesstruktur i dagens byplan.

VANNVEIER

De første byene lå alle ved sjø eller ferskvann, og var knutepunkter i et nettverk av vannveier. Flere byer vokste frem der viktige ferdselsårer over land møtte sjø og vann. Men fra den tidlige middelalderen finner vi også rester av bymessige anlegg som ikke utviklet seg til fullverdige byer, eller som ikke har hatt en kontinuerlig tett bebyggelse frem til våre dager. Blant de mer kjente av disse er kaupangene el-

ler kjøpstedene på Borgund ved Ålesund, Veøy ved Møre samt Vågan i Lofoten.

BYVEKST OG PEST

Bystrukturene, med gateløp, ble etablert i middelalderen og høymiddelalderen, 1150-1350. Byene endret seg lite frem til reformasjonen på 1500-tallet. Da Svartedauden kom til Bergen i 1349, forsvant halvparten, ja kanskje to tredjedeler av Norges befolkning på bare to år. Dette ga en krise i norsk byutvikling, som varte frem til reformasjonen. Eksempelvis var

det på begynnelsen av 1500-tallet ikke en eneste by langs kyststrekningen fra Skiensfjorden til Stavanger.

HANDEL OG VEKST

Etter reformasjonen ble det igjen vekst i byutviklingen. Omkring år 1560 bodde mellom seks og åtte prosent av befolkningen i de til sammen elleve byene vi hadde i Norge. I 1665 hadde tallet økt til 18 byer. Oppsving i handel ga stor vekst i byene. Spesielt på Sør- og Østlandet var trelasthandelen avgjørende. Byer som lå

NBI-registeret

- Riksantikvaren har opprettet NBI-registeret, og hovedformålet er å bidra til at viktige historiske kulturmiljøers skal sikres videre eksistens, til glede også for fremtidige generasjoner.
- NBI-registeret er en database over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljøer som har nasjonal interesse.
- Registeret omfatter 75 byer med totalt 235 delområder
- NBI-registeret innebærer ikke formelt vern
- Områdene bør gi grunnlag angivelse av hensynssoner i utarbeidelsen av kommune- og reguleringsplaner etter ny Plan- og bygningslov.
- Vi anbefaler bruk av Riksantikvarens kulturhistoriske stedsanalyse, DIVE, for endelig avklaring av hensynssoner
- Områdene kan gi grunnlag for innsigelse

I kjølvannet av den industrielle revolusjon ble det fra 1854 bygd jernbaner mange steder i Norge og vi får et nytt urbant tilfang, nemlig stasjonsbyene. Disse ble anlagt som satellitter langs jernbanelinjene. Lillestrøm er et typisk eksempel på en stasjonsby. Bildet fra Lillestrøm jernbanestasjon er tatt mellom 1930 og 1940. Foto: Mittet/NB.

Rester av kongsgårder, kirker, klostre, borganlegg, bygårder, brygger, gater og torg, sammen med gjenstandsfunn og studier av jordlagene som har bygget seg opp gjennom århundrene, gir verdifull kunnskap om den delen av byenes historie som ikke går frem av skriftlige kilder. Bildet er fra Gerhard Fischers utgraving i Oslos middelalderby i 1930. Her sees området Korskirken, utgraving av østre kirkegårdsmur. Foto: Gerhard Fischer©Riksantikvaren

ved naturlige vassdrag og sagbruk vokste raskt. Forløperne til våre hvite sørlandsbyer etableres på denne tiden. Noen av disse var uthavner, mens andre utviklet seg til å bli ladesteder, underlagt en by med kjøpstadsrettigheter. Ladestedene hadde rettigheter som tillot vareinnførsel (lossing) og -utførsel (lading), og var viktige eksporthavner for blant annet trelast. Mange byer var først ladested underordnet nærmeste kjøpstad, for deretter å få egen status som kjøpstad. Fra middelalderen og fram til 1700-tallet var næringsvirksomhet som handel og håndverk forbeholdt byene eller kjøpstedene. Kongen ønsket kontroll, ikke minst for å kunne skattlegge. I denne tiden kom nye byer til i takt med utviklingen av næringslivet. De nye byene fikk sine formelle rettigheter fra kongemakten og ble administrativt anlagt med egne juridiske handelsprivilegier.

SELVSTYRE

Alt i alt ble 28 byer anlagt i dansketiden. I 1814 var det 39 byer i Norge. Etter undertegnelsen av Mossekonvensjonen fikk Norge indre selvstyre og vi kunne selv avgjøre hvilke steder som skulle få status som kjøpstad og ladesteder. Utover 1800-tallet ble samfunnslivet og handelen gradvis liberalisert, og handelsprivilegiene fikk mindre og mindre betydning.

INDUSTRI

Den industrielle revolusjon førte til en voldsom urbanisering i de vestlige landene.

Perioden fra 1830 til 1920 betegnes internasjonalt som «The era of great cities». Også i Norge fikk vi en kraftig befolkningsøkning, og mange strømmet inn til byene fra landsbygda. Spesielt Christiania opplevde en eksplosiv vekst fra 1850 og fram til den økonomiske krisen som inntraff ved det såkalte Kristianiakrakket i 1899. I dette tidsrommet, på bare 50 år, rulles murbyen ut som et sammenhengende teppe. Denne formidable byveksten har gitt indre by i dagens Oslo en unik og enhetlig karakter.

BYSTATUS?

Fra 1830 til 1920 økte andelen av nordmenn bosatt i byer fra 13 til over 43 prosent. Antall byer økte fra 39 til 62. Kjøpstadsprivilegiene falt bort og handelen ble frigitt. I 1952 ble begrepene kjøpstad og ladested avskaffet og erstattet med by. Etter 1960 ble mange byer utvidet ved at nabokommuner ble innlemmet i byen. Begrepene bykommune og herredskommune eller landkommune ble innført. Bykommuner måtte ha et større tettsted som sentrum. Mange små byer mistet derfor sin bystatus. Fram til 1996 var det Kommunaldepartementet som kunne gi en kommune bystatus. Fra da av åpnet staten for at enhver kommune kunne kalle seg by etter eget vedtak. I 1997 kom et regelverk som krevde at byer skulle ha enn 5000 innbyggere og et markant bymessig sentrum. På fire år fikk Norge 35 nye byer. I dag har vi 98 byer og Bergstaden Røros. Bystatusen gir ikke lenger noen spesielle juridiske eller administrative

konsekvenser, men kan være viktig for markedsføringen av et tettsted.

BYGGEPRESS

Økt urbanisering er et globalt fenomen. Over halvparten av verdens befolkning bor nå i byer med mer enn 5000 innbyggere. I Norge bor vel 75 prosent i tettsteder med mer enn 200 innbyggere. Den største tilflyttingen skjer til Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim og deres omkringliggende kommuner. Dette medfører stor aktivitet og et utbyggingspress som stadig oftere truer de historiske kulturmiljøene i byene. Norsk byplanlegging er i endring. De opprinnelige funksjonene, som tidligere ble sett på som en naturlig del av bylivet, flyttes nå ut av byene. Kompakte bysentra blir større, og det skjer hovedsakelig ved at tidligere lager, havn- og industriområder gjøres om til områder for kontor, bolig og handel. I dag er intensjonen å bebygge minst mulig jomfruelig mark. Eksisterende bygningsmasse skal tilpasses nye krav og behov, kompletteres og fornyes. Utfordringen blir da å gjøre dette på slik måte at kulturmiljøene videreføres inn i fremtiden. Forskning på den eksisterende byen er viktig for en bærekraftig utvikling som tar hensyn til så vel miljømessige og sosiale utfordringer. Å bygge i by dreier seg aldri bare om enkeltbygg, men om sammenhenger og opplevelsen av byen som helhet. Dette er kompleks balansekunst. Vi må kjenne vår historie for å gi både oss selv og kommende generasjoner den byen de fortjener.

Trondheim: Kong Oscar II og Dronning Sofie ble kronet i Trondheim i 1873, og prosesjonen i Munkegata ble fotografert fra tårnet i Nidarosdomen. I siktlinjen langs gata ser vi Munkholmen ute i fjorden. Foto: Fotograf ukjent, Riksantikvarens arkiv

Våre nasjonale gater og plasser

AV INGUN BRUSKELAND AMUNDSEN,
RIKSANTIKVAREN

Gater og plasser har til alle tider formet norske byer og gitt dem identitet, de er viktige sosiale arenaer og forteller om byens utvikling, ambisjoner og særpreg. Derfor startet Riksantikvaren og Statens

Vegvesen prosjektet «Våre nasjonale gater og plasser» i 2011. Formålet med prosjektet er å skape økt bevissthet om betydningen det offentlige rom spiller i byene våre. Riksantikvaren og Statens Vegvesen ønsker nå å invitere til en nasjonal dugnad for å heve kvaliteten på våre viktige fellesområder.

Samarbeidet har også resultert i boken «Norske gater og plasser – våre viktige byrom gjennom 200 år». Boken er ført i pennen av Peter Butenschøn, med fotografier av Guri Dahl, og kommer ut på Forlaget Press i november 2012.

▲ Ålesund: Kongens gate i Ålesund er vakkert istandsatt som gågate, men det er skarp konkurranse om kundene fra kjøpesentrene på Moa øst for byen, og også fra nye butikksentre inne i kvartalene. Foto: Guri Dahl

▲ Lærdalsøyri: Bebyggelsen langs Øyragata er en godt bevart dokumentasjon av velstandsdagene som Lærdalsøyri opplevde på 1800-tallet, da stedet var et knutepunkt for ferdselen mellom øst og vest, før Bergensbanen tok over mye av trafikken. Foto: Guri Dahl

Arendal: Torvet har vært en travel oase etter at det ble nylagt i 1980-årene. Foto: Guri Dahl

Sommer langs Vesterelven.
Foto: Terje Tjørnås

Elvelangs i Fredrikstad

Fredrikstad er en by i vekst. Prosjektet «Elvelangs» kombinerer kulturminnevern, rekreasjon og friluftsliv for å gjøre byen attraktiv for en stadig større befolkning.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

Vesterelven snor seg gjennom sentrum av Fredrikstad. Langs elven finner man viktige kulturminner som kommunen arbeider for å integrere i et stadig mer urbant bybilde. Fredrikstad byfestning, bedre kjent som Gamlebyen, ble grunnlagt i 1567 av Kong Frederik II. Den regnes som Nord-Europas best bevarte festningsby, med sine bygg fra 1600- og 1700-tallet. Gamlebyen er i dag et attraktivt boligområde og tilholdssted for blant annet gallerier, kafeer og butikker.

ELVEPROMENADE

Gamle Fredrikstad Mekaniske Verksted, på folkemunne kjent som Værste, er et godt eksempel på hvordan industribygninger kan få ny bruk. Med gjenbruk av industrihaller til kultur, idrett og utdanning tar kommunen vare på byhistoriske trekk. Langs elven, mellom Gamlebyen

og Værste, hygger byens befolkning og tilreisende seg på elvepromenaden og de mange historiske bryggetorvene.

MULIGHETSSTUDIER

Ved hjelp av blant annet mulighetsstudier skal bylivet langs Vesterelven utvikles videre.

- Områdene skal oppleves som felleseie og møtested for alle grupper, med særlig fokus på sosiale møter, kulturopplevelser og friluftsliv. Gjerne i kombinasjon med ulike former for fysisk aktivitet i parker og friområder, sier Bjørn Heidenstrøm, prosjektleder for Elvelangs.

Fredrikstad kommune arbeider nå for at elverommet skal fremstå som et forbedret og mer sammenhengende rekreasjonsområde når Tall Ships Races inntar byen i 2014.

Næring i verneverdige byområder

Noen steder mister eldre verneverdige bykjerne sin vitalitet til fordel for kjøpesentra utenfor byen, mens i andre byer er de sentrale bevaringsverdige kulturmiljøene truet av sanering eller brutal ombygging. Riksantikvaren ønsker gjennom prosjektet «Næring i verneverdige byområder» å øke kunnskapen om praktiske, strategiske og planmessige grep som kan medvirke til å opprettholde og videreutvikle handelsnæring i verneverdige byområder. Hver av byene som deltar, Bergen, Fredrikstad, Hamar, Kongsberg, Røros, Stavanger, Tønsberg og Ålesund har selv valgt ut et relevant pilotprosjekt, og «Elvelangs» er Fredrikstads prosjekt.

Interreg: samarbeid over landegrensene

Interreg er EUs program for å fremme sosial og økonomisk integrasjon over landegrensene gjennom regionalt samarbeid. Med sitt fokus på kulturmiljøer er «Elvelangs» Fredrikstad sitt bidrag i et større kunnskapsbyggende prosjekt om sosial bærekraft i byplanleggingen. Prosjektet er støttet av interreg IV programmet, og øvrige deltakere er Kristiansand, Göteborg og Halmstad.

Ein husdoktor

Han kallar seg husdoktor, snikkarmeister og fjellbonde, karen som får Riksantikvarens fyrste kulturminnepris.

AV MARI METTE ERIKSEN,
RIKSANTIKVAREN

I grunngjevinga til juryen blir Geirr Vetti skildra som ein eldsjel med uvanleg sterkt engasjement, og ein som har lagt ned eit enormt arbeid for bevaring og istandsetjing av eldre bygningar og kulturlandskap.

– Dette var totalt uventa. Ei kolossal oppmuntring for meg, samtidig som det fører med seg ei plikt å få slik ein gjev pris, seier 51-åringen som har hatt ein glødande lidenskap for gamle hus frå barnsbein av. Sjølv seier han det er mest på grensa til det sjukelege.

– Eg blir fysisk dårleg når eg ser eit hus som forfell, og det er ei livsoppgåve for meg å ta vare på kulturarven, fortel Vetti. Han seier sjølv at han får eit kick av utfordringar som andre ikkje vil gyve laus på.

ALLSIDIG

Det er ein kløktig handverkar som tek imot prisen. Han er utdanna både treteknikar og møbelsnikkarmeister, og han titulere seg som sjølvlærd arkitekt. Lista over kulturminneprosjekt som har nyttegjort seg av kunnskapen hans er lang. Han dreg land og strand rundt for å bidra inn i ulike restaureringsprosjekt.

STEIN PÅ STEIN

Skåri gard ligg høgt oppe på ei fjellhulle utanfor allfarveg i Luster i Sogn og er Vettis eigen bustad. Garden er eit framifrå eksempel på hans handverksarbeid. I arbeidet med å sette i stand denne fjellgarden, med eit titals hus frå 1600-talet, har han òg hyra inn nepalske sherpaer. Den unike kunnskapen nepalarane har om steinkonstruksjonar, kombinert med tradisjonell norsk byggjeskikk, har gjeve nytt liv til fallelferdige steinstover.

– No kjem alt frå skuleklasser til arkitektar på besøk til garden. Det ligg mange årsverk bak, men det er absolutt verdt det, smiler han.

▲ Ormelid gard i Luster i Sogn vart freda av Riksantikvaren i 2011. Geirr Vetti har gjort ein stor innsats for bevaringa av bygningane på garden. Foto: Siri Wolland
► Ein glad prisvinnar blir, saman med sine venner frå Nepal, intervjuja utanfor Riksantikvarens kontor i Oslo. Foto: Mari Mette Eriksen

NATURVENNLEG RESTAURERING

Direktør i stiftinga Geirangerfjorden Verdsarv, Katrin Blomvik, set ord på kva Geirr Vetti, saman med dei nepalske sherpaene, har betydd for at det krevjande restaureringsarbeidet på råsa opp til fjordgarden Skageflå skulle bli ein suksess.

– Samarbeidet med Vetti gjer ein ekstra dimensjon til arbeidet vårt. Eg har stor respekt for hans kompetanse og kunnskap, både på natur- og kulturminnefeltet. Arbeidet på Skageflå-råsa inkluderte ikkje bruk av noko maskinelt arbeid. Ingen inngrep i naturen var nødvendig, berre enkelt verkty og handemakt vart nytta. Sjølve arbeidet til sherpaene er berre heilt imponerande, fortel Katrin Blomvik.

NATUR- OG KULTURVERDIAR

Vetti ser kultur og natur i eitt. Kulturlandskapet som omgir garden, er han oppteken av å halde i hevd. Her står beiting og skjøtsel i høgsetet.

– Samspelet mellom menneske og natur er viktig. Vi må vere meir audmjuke og sjå oss sjølve som ein del av det heile. For meg har det vore uhorveleg gjevande å bli kjend med dei nepalske sherpaene – og

deira tankesett. Naturen og landskapet vi har rundt oss er gullet vi skal gje komande generasjonar. Eg har reist rundt i Noregs land dei siste 25 åra, og gjengroinga er enorm. Ei haldningsendring blant folk må nok til, seier Vetti med eit hjertesukk.

På spørsmål om kva prispengane skal gå til, svarar han noko overraskande at dei må gå til noko moderne. Kanskje ein Arne Jacobsen-stol som kan stå i fin kontrast til dei gamle husa på Skåri gard.

Riksantikvarens kulturminnepris

Riksantikvarens kulturminnepris blir delt ut til personar, organisasjonar eller miljø som har gjort ein spesielt god innsats for:

- Bevaring og/eller restaurering av kulturminne
- Formidling av kulturminne, nasjonalt eller regionalt
- Å ivareta kulturminne gjennom vedlikehald, restaurering og bruk/gjenbruk

Prisen er eit kunstverk og diplom. I tillegg får vinnaren 25.000 kr. Prisen vert delt ut for fyrste gong i jubileumsåret 2012.

Verdensarvkonvensjonen 40 år

Stadig flere steder skrives inn på UNESCOs verdensarvliste. Kan det bli for mye verdensarv?

AV LISEN ROLL, RIKSANTIKVAREN

«Siden krig har sitt opphav i menneskesinnet, er det i menneskesinnet forsvaret for freden må bygges opp». På en vegg utenfor UNESCOs hovedkvarter i Paris er denne teksten hugget i stein på 10 språk - ikke noe nordisk. Den stammer fra innledningen til UNESCOs konstitusjon og viser situasjonen i 1945. Nasjonene skulle ikke bare arbeide for fred, men de skulle forsvare den freden som nettopp var vunnet. Det skulle blant annet skje gjennom samarbeid innen utdanning, vitenskap og kultur. FN-organisasjonen, UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) ble etablert og skulle være en drivkraft i dette arbeidet.

40-ÅRSJUBILEUM

Verdenskrigene og den påfølgende utbyggingen av industri, boliger og infrastruktur, til dels på bekostning av eldre bygningsmiljø og natur, er bakgrunnen for *Konvensjonen om vern av verdens kultur- og naturarv*. Konvensjonen ble vedtatt 16. november 1972. I inneværende år feires 40-års jubileet på forskjellige måter over store deler av verden. FN regner med at det i dag finnes omtrent 200 selvstendige nasjoner. I september 2012 har 190 av disse ratifisert konvensjonen, med Singapore som den siste. Dette er helt eksepsjonelt i FN/UNESCO-sammenheng!

Konvensjonen er unik ved at den omfatter både kultur- og naturarv. Landene som har ratifisert konvensjonen forplikter seg til å identifisere, verne, formidle og overføre kultur- og naturarven til fremtidige generasjoner. I tillegg skal landene foreslå kultur- og naturarv som er av «fremragende universell verdi», for innskriving på Verdensarvlisten. Landene

påtar seg et felles ansvar for å sikre denne kultur- og naturarven for hele menneskeheten. Innskriving på Verdensarvlisten er den høyeste utmerkelsen et sted kan få. Det kan sammenlignes med en Nobelpris og bidrar på samme måte til å styrke nasjonal stolthet, verdighet og identitet.

VERDEN SARVKOMITEEN

Verdensarvlisten er nok mye av bakgrunnen for konvensjonens suksess. Det knytter seg ofte håp om økt verdiskaping, særlig økt turisme, til en slik status. Dette har bidratt til press om å få komme inn på listen. I Norge opplever vi også dette. Vi kontaktes med jevne mellomrom av lokalmiljøer som har viktige kulturmiljøer eller vakker natur som de ønsker å få innskrevet på Verdensarvlisten. Men det er verken kommuner eller den norske stat som bestemmer hva som skal innskrives. Statspartene nominerer riktignok, men det er Verdensarvkomiteen som etter en lang prosedyre til slutt fatter vedtak om eventuell innskriving. Verdensarvkomiteen har også to frivillige organisasjoner, ICOMOS og IUCN, som faglige rådgivere. ICOMOS og IUCN vurderer nye nominasjoner av henholdsvis kultur- og naturarv. I Verdensarvkomiteen sitter bare 21 land som på vegne av de 190 beslutter hvilke steder som til slutt skrives inn på listen. Ett av de nordiske landene har vanligvis vært medlem, men i 2010 tapte Danmark kampen om en plass. Norden har deretter vært uten representasjon.

VERDEN SARVLISTEN

Hva kreves så for at et kulturminne/kulturmiljø skal kunne innskrives på Verdensarvlisten? Verdensarvlisten skal ikke sikre vern av alle viktige eller interessante kulturminner/kulturmiljøer i et

land, bare de helt eksepsjonelle. Stedet må være unikt eller eksepsjonelt i internasjonal sammenheng. Det må rett og slett være av betydning for hele menneskeheten at det blir bevart. Dette er store ord og medfører vanskelige vurderinger. Kulturminnet/kulturmiljøet må dessuten være autentisk, dvs. ekte og troverdig i forhold til de verdiene som vektlegges i nominasjonen, og det må ha integritet, dvs. helheten må være intakt og kulturmiljøet må ikke være truet av forfall eller utbygging.

I dag er det 962 steder som er innskrevet på Verdensarvlisten. Av disse er 745 kulturarv og 188 natur. I tillegg er 29 steder innskrevet som blandet, dvs. på grunnlag av både kultur- og naturarvens verdi. Mange av stedene på listen består av flere komponenter – såkalte serienominasjoner. I en del tilfeller er disse også transnasjonale. Dette medfører forpliktende samarbeid mellom landene som deltar og er helt i UNESCOs ånd.

VESTLIG DOMINANS

Omtrent halvparten av stedene på Verdensarvlisten ligger i den vestlige verden, dvs. Europa og Nord-Amerika. For kulturturnominasjonene var det de store, kjente monumentene som naturlig nok fylte listen de første årene. Etter hvert er det blitt svært mange europeiske katedraler, slott og historiske byer som er innskrevet. For å rette opp skjevhetene på listen lanserte Verdensarvkomiteen i 1994 sin globale strategi for en representativ, balansert og troverdig verdensarvliste. Nye kulturminnetyper har deretter kommet inn som for eksempel kulturlandskap, industriminne og tradisjonell byggeskikk, men den geografiske ubalansen finnes fortsatt.

Det er satt i gang en rekke tiltak for

å bremse farten på den vestlige verdens nomineringer. På Verdensarvkomiteens møte i St.Petersburg i år ser vi muligens resultatet av det. 26 nye steder ble innskrevet på Verdensarvlisten, bare åtte av disse ligger i Europa. Målet om en representativ, balansert og troverdig Verdensarvliste er imidlertid fortsatt langt borte, og konvensjonens fremtid diskuteres blant annet derfor hvert år på Verdensarvkomiteens møter.

FOR MYE VERDEN SARV?

Norge arbeider for tiden med flere nye nominasjoner. Andre vestlige land gjør det samme. Men måtehold må til dersom målene om en mer representativ verdensarvliste skal bli en realitet. Ingen vil tjene på at verdensarv blir et utvannet begrep. En verdensarvsøknad er en lang og kom-

plisert prosess, og det kreves både ekspertise og store ressurser for å nå frem med en søknad. Skal UNESCOs liste være relevant også 40 år fra nå, må regioner som til nå er underrepresentert hjelpes frem. De neste årene bør alle arbeide for at UNESCOs verdensarvliste faktisk blir en liste for hele verden.

I 1985 ble Røros skrevet inn på UNESCOs verdensarvliste. I 2010 ble de omkringliggende områdene rundt Røros bergstad, den såkalte Circumferensen, også skrevet inn på listen. Utvidelsen omfatter bergstaden med omkringliggende landskap og de viktigste gruveområdene samt Femundshytta, som representant for de fjerntliggende smeltehyttene og vintertransportruten fra Tufsingdal over Korsjøen til Røros. Hele circumferensen, privilegieområdet som ble gitt til Røros kobberverk av Christian IV i 1646, fikk status som buffersone.

Foto: Asgeir Spange Brekke

Norsk verdensarv

- De fire første norske innskrivningene på verdensarvlisten ble gjennomført i 1985, Bryggen i Bergen, Urnes stavkirke, Røros bergstad, og bergkunsten i Alta.
- I 2004 ble Vegaøyan innskrevet
- I 2005 fikk vi to nye innskrivninger på lista, Vestnorsk fjordlandskap og Struves meridianbue – en serienominasjon med 34 målepunkter fordelt på ti land.
- I 2010 ble Røros bergstad og Circumferensen innskrevet som en stor utvidelse av Røros.
- Norge har nå syv steder innskrevet på verdensarvlisten. For tiden arbeides det med flere nye nominasjoner, mens andre ligger i startgropen: Industriarv, Lofoten, Svalbard, en transnasjonal serienominasjon med kulturminner fra Vikingtiden og en samisk nominasjon.

Registrering av samiske bygninger

Gjennom et nytt prosjekt skal det registreres inntil 2000 automatisk fredete samiske bygninger. Denne storsatsingen skal sikre samiske kulturminner som en viktig del av vår nasjonale kulturarv.

AV INGEGERD HOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Samiske bygninger eldre enn 100 år er alle automatisk fredet etter kulturminneloven. De fredete bygningene er verdifulle samiske kultur- og kunnskapsbærere. Inntil 2000 bygninger eldre enn 1925 vil inngå i prosjektet, som omfatter alle fylker fra Finnmark i nord til Hedmark i sør. Registreringene er beregnet å koste til sammen 11 millioner kroner. Sametinget utfører selve arbeidet og har den nødvendige kontakt med eierne i for- og etterkant. Det er ansatt to prosjektmedarbeidere. I tillegg leies det inn ekstra personell for registreringer og tilstandsvurderinger i feltsesongene.

TILSTANDSVURDERING

Forarbeidet startet i 2011, mens selve registreringene i felt kom i gang sommeren 2012 og vil strekke seg over tre sesonger. Registreringene legges inn i Riksantikvarens kulturminnebase, Askeladden, og skal inneholde en enkel tilstandsvurdering. Dette skal gi nødvendig data for å kunne grovberegne vedlikeholds- og ressursbehov i årene framover. Bygningene skal også tinglyses.

FREDNINGSGRENSE

Underveis i prosjektet skal man, i samarbeid med eierne og Riksantikvaren, bli enige om hvilke bygninger som skal registreres som automatisk fredete samiske bygninger, og hvilke av disse som skal ivaretas i et langsiktig perspektiv. Registreringene skal også legge grunnlaget for en tilrådning om fast eller flytende fredningsgrense for samiske bygninger. Og aller viktigst, registreringene vil være til uvurderlig hjelp når kulturminneforvaltningen skal ivareta denne kulturarven for stadig nye generasjoner.

Lavonjarg i Austertana, Finnmark. En veiløs bygd med en rekke fredete samiske bygninger. Foto: Ingegerd Holand, 2012.

Bakgrunn for prosjektet

Sametingets rapport *Vern og forvaltning av samiske byggverk* (2003) var basert på et 3-årig prosjekt med prøveregistrering av samiske bygninger eldre enn 100 år i utvalgte områder i Norge. Ut fra prøveregistreringene anslo man at det dreier seg om 1500-2000 bygninger for hele landet.

Rapporten var også basert på diskusjoner i en referansegruppe, der Riksantikvaren var representert. Målet var å komme fram til gode kriterier for hvordan man skulle identifisere bygninger som samiske. I de følgende årene ble kriteriene anvendt i saksbehandlingen av samiske bygninger, men det fantes ikke ressurser til å gjennomføre en storstilt registrering.

I etterkant av forprosjektet støttet Riksantikvaren flere FOU-prosjekter fra NIKU (Norsk institutt for

kulturminneforskning) som gjaldt problemstillinger med utgangspunkt i samiske bygninger.

I 2009 gjennomførte Riksrevisjonen sin undersøkelse av hvordan Miljøverndepartementet ivaretok det nasjonale ansvaret for fredete og verneverdige bygninger. Her ble blant annet behovet for å registrere automatisk fredete samiske bygninger påpekt.

På bakgrunn av det forarbeidet som allerede var gjort, Riksrevisjonens innspill og en prosjektsøknad fra Sametinget i 2010, kom registrering av automatisk fredete samiske bygninger inn som en del av Riksantikvarens storsatsing Kunnskapsløftet i 2011.

NIKU

Norsk institutt for
kulturminneforskning

Om 100 år er allting glemt?

Om 100 år er allting glemt? Neppe det:

For hundre år siden oppfant vi Riksantikvaren, som skulle sikre bevaring av et passende utvalg av bygninger, steder og arkeologiske objekter som skulle hjelpe vår erindring. Sånne ting tar vi fremdeles vare på fordi vi tenker at de forteller oss noe om hvem vi er og hvor vi kommer fra, vi som bor i dette en gang så nøysomme landet.

Norge har med Riksantikvaren en sterk beskyttelse av sin kulturarv – og likevel mangler det noe.

Vi har hatt veldig fokus på å ta vare på den materielle kulturarven – på tingene. Det ga god mening den gang for 100 år siden, da nasjonsbygging stod høyt på agendaen og kulturminnene var et anerkjent middel til bygging og bekreftelse av en felles identitet med historiske røtter. Vi speilet vår visjon for fremtiden i sporene fra fortiden.

I dag er vi et annet sted, i et søkkrikt land uten en fremtidsvisjon som rekker mye ut over det å forvalte de oppnådde goder best mulig. Neppe så merkelig, i betraktning av det privilegerte livet de fleste av landets innbyggere allerede lever. Fraværet av en sterk visjon for en bedre fremtid betyr også fravær av en sterk betydning for historien og kulturminnene, som felles referanseramme for ferden inn i fremtiden.

I stedet for et samfunn bygd på visjon har vi fått et samfunn bygd på kunnskap og på opplevelser – enten vi liker det eller ikke. Det som teller i dagens samfunn, utover det som dekker våre basale behov, er det som gir oss kunnskap og opplevelser. Dette gjelder også kulturminner.

Jo mer kunnskap og jo mer opplevelse vi kan tilby folk i forbindelse med kulturminnene, jo mer verdi og jo større aksept får de. Det beste Riksantikvaren kan gjøre for våre kulturminner, er å prioritere kunnskap og kunnskapsbasert opplevelse som en integrert del av fremtidens kulturminnevern.

Da kan vi stole på at verken kulturminnene eller Riksantikvaren vil være glemt om 100 år.

Gratulerer med dagen!

Carsten Paludan-Müller
administrerende direktør
NIKU

Om riksantikvarer og om historie

AV DAG MYKLEBUST, RIKSANTIKVAREN

Riksantikvarens historie handler både om Riksantikvaren og om riksantikvarer. Her står vi med en gang overfor problemet å skille mellom institusjonen Riksantikvaren og den personen som til enhver tid er riksantikvaren. Skriftlig er dette enkelt, vi bruker stor R for institusjonen og liten r for personen. Riksantikvaren og riksantikvaren. Når det gjelder medlemmene i menneske-kategorien riksantikvarer, utgjør de etter min klare oppfatning åtte personer, nemlig de som er utnevnt i statsråd som

riksantikvarer. Noen vil kanskje si at egentlig var Nicolai Nicolaysen vår første riksantikvar, siden han fikk lønn av staten for å være antikvar. Andre, som Oslo Bys Vel, vil si at Harry Fett var vår første egentlige riksantikvar, siden hans forgjenger Schirmer ikke fikk gjort noe før han døde etter fem måneder i stillingen. Jeg respekterer imidlertid vedtak i statsråd mer enn spekulative betraktninger. Altså, dette er våre riksantikvarer:

Herman M. Schirmer (1912–1913),
arkitekt og andre generasjons innvandrere.

Harry Per Fett (1913–1946),
kunsthistoriker og andre generasjons innvandrere.

Arne Nygård-Nilssen (1946–1958),
kunsthistoriker fra Bergen.

Roar Hauglid (1958–1978),
kunsthistoriker fra Oslo.

Stephan Tschudi-Madsen (1978–1991),
kunsthistoriker fra Bergen.

Øivind Lunde (1991–1995),
arkeolog fra Oslo.

Nils Marstein (1995–2009),
arkitekt fra Oslo.

Jørn Holme (2009–),
jurist fra Oslo.

HEGELS HISTORIEBEGREPER

Den tyske filosofen Georg Friedrich Hegel trakk et skille mellom to historiebegreper. Han viste hvordan vi benytter ordet historie både som begrep for det som har skjedd før og for fortellingene om det som har skjedd. Forskjellen på disse to historiebegrepene er grunnleggende, både for å forstå hva fortid er, hva historieskriving er og hva kulturminnevern er.

Det som har skjedd kan vi ikke gjøre noe med. Fortiden er over, vi kan ikke flykte inn i den – men heller ikke beskyldes for å befinne oss i den. Det vi har igjen er levningene fra fortiden. Disse kan imidlertid hjelpe oss til å lage fortellinger om det som har skjedd.

Kulturminnevern er også historiefortelling. Den første brutale avgjørelse er å bestemme hvilke historiske levninger, eller kulturminner, vi skal fortelle om. Det neste er å velge hva man vil fortelle. Kulturminnevern er en erkjennelsesvirksomhet. Vi må komme til en erkjennelse av egenarten av hvert eneste objekt vi velger å verne, for deretter å finne ut hvordan vernet best skal gjøres.

Historiefortellingen vil alltid være subjektiv, uansett hvor mye man klarer å kildebelegge eller sannsynliggjøre de forhold man beskriver. Og historien skrives som kjent på nytt og på nytt. Riksantikvarens fortelling handler først og fremst om pengemangel og om kamp for å få ressurser av alle slag, som medarbeidere, husvære og virkemidler. Men den handler også om entusiasme og møysommelig bygging av kompetanse og allianser.

NEPPE NASJONSBYGGING

I et jubileumsår risikerer vi mange festtaler med store ord som knytter Riksantikvaren og norsk kulturminnevern opp til nasjonsbyggingen. Ingen større fremstillinger av Norgeshistorien eller verk om nasjonsbygging omtaler imidlertid Riksantikvaren. Riksteateret og Rikskonsertene, ja, men ikke Riksantikvaren. Fortidsminneforeningen stiftelse settes automatisk inn i en nasjonalromantisk sammenheng, hvilket skyldes at rekken av de personer som har vært aktive i den, ikke minst i forrige århundre, mønstrer en enestående mengde av naturbegavede festtalere. Da er nasjonal patos god å ty til.

Den stilling som vi nå i 2012 feirer at ble opprettet for 100 år siden, fikk eget kontor først syv år senere, etter å ha vært på legd hos Fortidsminneforeningen. Først etter fire år fikk riksantikvaren kontorhjelp. Først etter seks år fikk riksantikvaren en fagmedarbeider. Var dette en del av Norges nasjonsbygging etter statskuppet i 1905? Til å begynne med hadde man intet budsjett til å sette kulturminner i stand for, i det hele tatt. I 1957-58 hadde man kommet så langt at Riksantikvaren hadde fått et budsjett som samlet var på 10.3 millioner kroner, omregnet i 2010-kroner.

Norsk kulturminnevern har vært forbløffende apolitisk. Kulturminnevernet har ikke vært brukt av noen styresmakt til å produsere ideologisk begrunnelse for eksistensen av nasjonen Norge. Tvert imot har virksomheten i stor grad vært sett på som bakstrevensk og utviklingsfiendtlig.

Riksantikvarens tidlige historie betraktes av noen som en gloriøs fortid, med en fargerik personlighet som Harry Fett som riksantikvar. Han bygget opp en kunnskapsorganisasjon som drev sin virksomhet, ikke som et politisk styrt samfunnsoppdrag, men i kontinuerlig kamp for verdier og mot ødeleggende kunnskapsløshet. Hele tiden med små ressurser. Slett ikke ulikt det Riksantikvaren gjør i dag. Men den store forskjellen finner vi i de ytre politiske og administrative rammebetingelser som ligger i dagens statsforvaltning. Det gir oss nye utfordringer i å møte de andre samfunnsaktørene med åpenhet, men også med bruk av vår kunnskap og kompetanse. Dagens riksantikvar, Jørn Holme, har tilfulle skjönt nødvendigheten av dette. Demonstrert med det store arbeid han vedvarende gjør i å møte kommuner og fylkeskommuner, svært ofte på deres egne hjemmebaner.

Riksantikvaren 100 år

På Norsk Kulturarvs nettside og blogg er det oftare og oftare Riksantikvaren kjem til syne i form av ein «tag». Ein «tag» er ein merkelapp eller ein statistikk som syner kor ofte eit begrep er publisert.

Når vi i Norsk Kulturarv skriv mykje om Riksantikvaren er det i røynda eit prov på at vi har mykje med direktoratet å gjere. Vi meiner at samarbeidet med Riksantikvaren aldri har vore betre, i løpet av Norsk Kulturarvs snart 20 årige historie, enn det er i jubileumsåret. Samarbeid og dialog er nøkkelord for vårt arbeid, og vi vonar dette gode samarbeidet kan halde fram, med respekt for at ulike organisasjonar fyller ulike funksjonar.

Norsk Kulturarv er ei ideell friviljug stifting, som arbeider etter visjonen «vern gjennom bruk». Vi er eit talerør for eigarane av ulike freda og verneverdige objekt over heile landet. Vi trur sterkt på at desse objekta på ein skånsam måte må fyllast med liv, innhald og funksjoner som skapar verdiar for eigarane og samfunnet rundt. På denne måten kan vi sikra kulturarven, slik at den ikkje forvitrar eller blir borte.

Norsk Kulturarv har formalisert samarbeidsavtaler med nærare 100 kommunar i Noreg, som alle deltek i dugnadslaget for kulturarven. Vi må syte for at desse tema kjem høgare opp på den politiske dagsorden, både i kommunane der kulturarven finnst og i fylkes- og rikspolitikken.

Når det gjeld samarbeidet med Riksantikvaren vil eg gjerne nemne Norsk Kulturarvs kvalitetsmerke Olavsrosa. Dette blir utdelt til kulturarvopplevingar av særskilt høg kvalitet. I dag finnst det 127 slike attraksjonar, og samarbeidet med Riksantikvaren er på alle måtar viktig.

Det same kan vi seia om aksjonen «rydd eit kulturminne» som er retta mot barn og unge. Her har vi i løpet av 6 aksjonar, i nært samarbeid med Riksantikvaren, rydda 1250 kulturminner over heile landet, som elles ville gått tapt. 23000 elevar har delteke i arbeidet, og vi har gjennom dette samarbeidet skapt unge kulturminneambassadørar.

I juni mottok Norsk Kulturarv hederspris, både frå Europa Nostra og EU kommisjonen, for opplæring og utdanning for dei gode resultatata som er oppnådd. Utan Riksantikvaren sin støtte, kunne vi ikkje oppnådd desse resultatata.

I det vi gratulerer Riksantikvaren med jubileet, ser vi med glede fram til det vidare samarbeidet.

Simen Bjørgen
direktør
Stiftinga Norsk Kulturarv

Ode til en 100-åring

En hilsen fra direktoratets moder
Til vår vitterlig fullvoksne sønn
For Riksantikvaren fortjener jo oder
Ikke bare utakk som lønn

Riktignok må en moder nok skjenne
En sønn skal jo lære å gå
Men etter 100 år kan vi trygt erkjenne
Den unge vet å forstå

180 lærde bidrar nu sammen
Kulturarvforvaltning skal bli!
Men stadig gjenstår å utvide rammen
- der henger vi alle i

Vi lover å slåss for vår sønns muligheter
Til kampen mot uforstand
For vern av kulturarven meter for meter
Over vår karrige land

Alle sønner ønsker seg penger
Mere og mere hvert år
Og Riksantikvaren vet hva ,han´ trenger
Men likevel slett ikke får:

Nok ressurser til stansing av tapet
Av bygninger som detter ned
Til kompensasjon av det økende gapet
Mellom mål og midler, så fred!

Gratulerer med 100 års innsats for fortidsminnene!

Vi ønsker oss fortsatt mot til å frede
Også der freden er brudt
En riksantikvar som alltid er rede
Til å stå hele løpet til slutt

Frede selv der lokale vinder
Hissig blåser imot
Hegne om alle de fortidsminner
Hvis syn gir lokal sjelebot

Og fortsett å slåss for det nye!
Som sårt trenger rom for å ses
For fortettes det med å bygges for mye
står opera'n i parentes

Takk derfor for at Riksantikvaren
Ser helhet der folk ser profitt
Og står opp mot den hissige utbyggerfaren
Og uttaler uredd og fritt:

Vi må vite hvorhen vi kommer fra
Skal vi sikre vår identitet
Da er kulturminner gode å ha
Verdifull i morgen? Hvem vet!?

Jo, det vet da Direktoratet
Som med kunnskap forvalter vårt pund
En hyldest fra moder i Dronningensgate
Din alder er verdig og rund!

*For Fortidsminneforeningen
Leif Kahrs Jæger
Hovedstyreleder*

Visdomskilden i Jotunheimen

Mímisbrunnr er det norrøne navnet på Mimes brønn – kunnskapens og visdommens brønn som Odin hentet sin kunnskap fra. Denne kunnskaps- og visdomskilden lå i Jotunheimen (Utgard) og ble vaktet av Mime (Mímir på norrønt), den klokeste av alle jotner. I dag henter vi kunnskap om klimaets endringer og kulturhistorie de siste 6000 år blant annet fra *Mímisbrunnr Klimapark 2469* i Jotunheimen i Lom kommune.

AV SISSEL CARLSTRØM, RIKSANTIKVAREN

Sommeren 2012 ble det gravd en istunnel - 70 meter lang – i Juvfonne i Jotunheimen. Innerst og nederst i istunnelen var det flere mørke lag i isen som inneholdt sandpartikler og ørsmå planterester. En prøve av organisk materiale fra ett av de nederste islagene ble nylig datert til 6000 år ved Laboratoriet for radiologisk datering ved Vitenskapsmuseet ved NTNU i Trondheim.

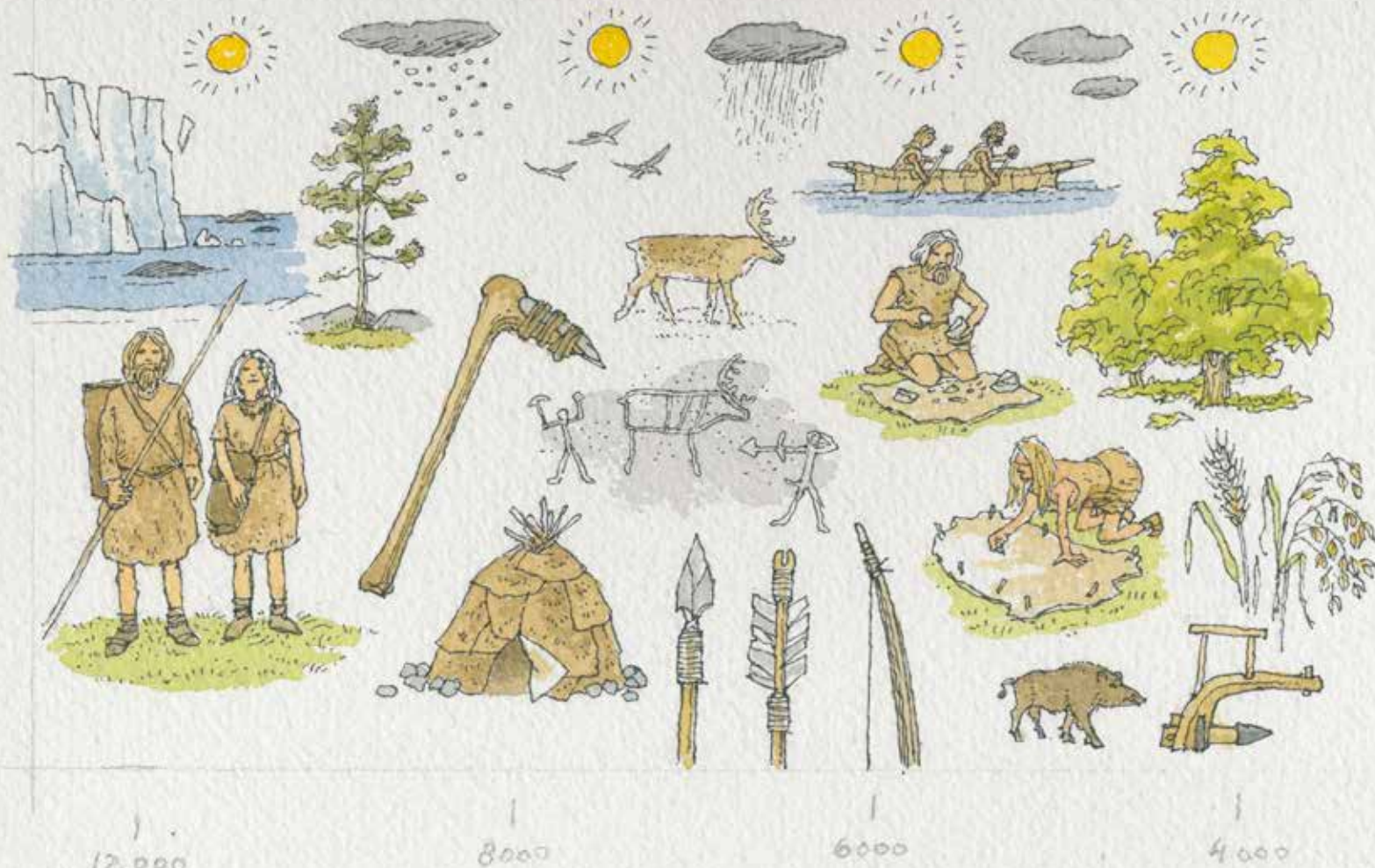
PERMAFROST

Dateringen gir også alderen på isen som det organiske materialet ligger i. Den eldste daterte isen i fastlands-Norge finnes her i bunnen av Juvfonne. Den er trolig bevart fordi det har vært permafrost i området i flere tusen år. Snøen som falt her for omtrent 6000 år siden, og som senere ble til is, er fastfrosset til underlaget. Isen har dermed ikke beveget seg og smeltet slik det gjør i en isbre. Tidligere undersøkelser av sedimenter (avleiringer)

i innsjøer som mottar smeltevann og slam fra dagens breer i Jotunheimen viser at de fleste, og kanskje alle, breene her var smeltet bort i en varmeperiode etter siste istid. Deretter ble det dannet ny is for omtrent 6000 år siden.

NYE ARKEOLOGISKE FUNN

Funnene fra snøfonner som har smeltet i Jotunheimen og andre steder, har vakt stor interesse. Norges eldste sko, 3300 år gammel, ble funnet i 2006 av kjentmann

Reidar Marstein fra Lom. Skremmepinner brukt til å lede reinsdyr i retning bogasteller (skytestillinger), piler og pilspisser og en hel bue med samme alder som skoen, er smeltet fram i løpet av de siste åras varme somre. Sommeren 2011 smeltet det fram en leirplass fra vikingtid ved Lendbreen i Breheimen nasjonalpark. Over 350 gjenstander ble funnet, rester av klær og sko, noe som antakelig var deler til hesteutstyr og utstyr til jakt og fangst. Norges eldste klesplagg, en liten kjortel, vakte oppsikt i media. Det er fortidens jegere som har brukt utstyret. De jaktet ofte rein på snøfonner, noe også tallrike bogasteller i forkant av Juvfonne vitner om. Villreinen trekker også i dag opp på fonnene og isbreene om sommeren for å kjøle seg ned og for å slippe unna insekter. Man kommer tett på menneskene som har vært her tidligere når man ser disse funnene.

KLIMAENDRINGER

En kurve over temperaturutviklingen gjennom de siste tolv tusen år, dvs. siden

isen forsvant fra våre breddegrader, viser et mulig *klimatisk optimum*, der temperaturen når de høyeste gjennomsnittsverdiene for ni til seks tusen år siden. Dette er altså samtidig med at isbreene er borte. Temperaturen har steget og sunket gjennom århundrene. Det har også vært perioder som *den lille istid* fra rundt år 1400 til 1800 e. Kr., som var kaldere og som etterfulgte en varm periode i middelalderen som bl.a. ga muligheter for norrøn bosetting på Grønland.

NY KUNNSKAP

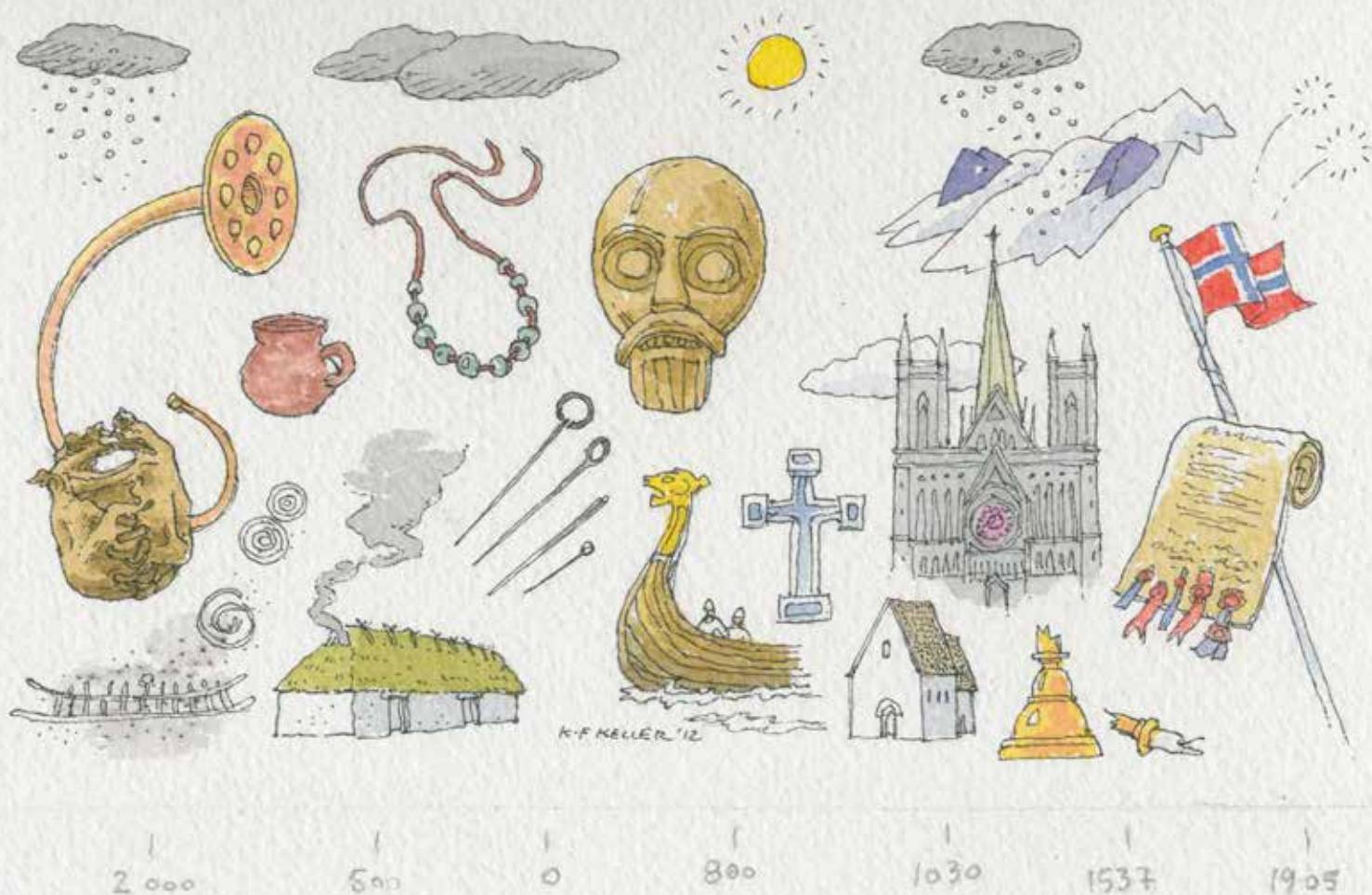
Biologisk materiale holder seg svært godt i nedfrosset tilstand, og funnene som gjøres er oppsiktsvekkende både for klimaforskere og arkeologer. Når materialet kommer ut i luft ødelegges det imidlertid veldig raskt. Det er viktig at funn ikke røres, og rapporteres om til fylkeskommunens kulturminneforvaltning så raskt som mulig. Studier av det arkeologiske materialet ved isbreer og snøfonner er et nytt og viktig kildema-

teriale for å utvikle mer presise modeller for snø- og klimautvikling i et langtidsperspektiv. At gjenstander som har ligget i isen i tusenvis av år nå kommer for dagen, sier også noe om omfanget på vår tids oppvarming. Funnene av organisk materiale som kommer fram fra snøfonnene vil også være av stor betydning for å forstå menneskers ressursutnyttelse gjennom mange tusen år.

Oppland fylkeskommune har i samarbeid med Miljøverndepartementet, Riksantikvaren og Kulturhistorisk museum satt i gang et treårig sikringsprogram for funn som smelter ut av is og snø i høyfjellet i Oppland.

Kilder: Kulturhistorisk museum, mimisbrunn.no, Oppland fylkeskommune, Wikipedia

I en varmeperiode for mellom ni til seks tusen år siden forsvant isbreene i Norge. Temperaturen har steget og sunket gjennom århundrene. Det har også vært perioder som den lille istid fra rundt år 1400 til 1800 e. Kr., som var kaldere og som etterfulgte en varm periode i middelalderen. Illustrasjon: Karl-Fredrik Keller

Alle om bord!

En forutsigbar infrastruktur var avgjørende for utviklingen av det moderne Norge. Mens jernbanen revolusjonerte resten av Europa, var det passasjerskipene som i første rekke bandt Norge sammen.

AV ERIK SMÅLAND, RIKSANTIKVAREN

Med dampskipene på 1800-tallet startet utviklingen mot det vi i dag forbinder med passasjerskip. Disse skipene ble i den tidlige fasen betegnet som «postdampskip» og var den tids hurtigbåter. Bare post, ekspressegods og passasjerer (hovedsakelig embetsmenn og borgerskap) ble befordret med slike fartøy. De tidlige dampskipene representerte en spissteknologi som muliggjorde en forutsigbar infrastruktur, og dermed også effektive kommunikasjonslinjer for statsadministrasjonen. Dette var en sentral forutsetning for utviklingen av det moderne samfunnet.

MED MOTOR

I Nasjonal verneplan for fartøy 2010-2017 deles vår maritime kulturarv opp i kategorier. Riksantikvaren arbeider systematisk med de forskjellige fartøytypene, både når det gjelder dokumentasjon og gjennomføring av enkelte fredninger. For perioden 2011 til 2013 er det passasjerskipsflåten som står i fokus. Sjøfartsdirektoratet har følgende definisjon på passasjerskip: «*Skip med motor som fremdriftsmiddel som fører passasjerer under slike omstendigheter at det antar karakter av et befordringsmiddel som står til disposisjon for en større eller mindre allmennhet.*»

Historisk opptrer passasjerskip som egen kategori først på 1800-tallet. Før det fantes skip som også hadde innkvartering spesielt beregnet på passasjerer. Da var «passasjer» betegnelsen på personer som mot et avtalt vederlag for kost og losji fikk følge med et lasteskip til bestemmelses-

stedet. Mindre bemidlede personer kunne arbeide seg frem gjennom å ta hyre på skip som skulle i ønsket retning.

RUTETABELLER

Kunngjøringen av rutetabeller i avisene var et synlig tegn på fremveksten av en moderne infrastruktur. Tidligere kunne det annonseres at et lasteskip skulle avgå til en bestemt havn, men for et seilskip ville det være ren spekulasjon å forutsi når det ville være fremme. For dampskipene kunne man oppgi tidspunkt både for ankomst og anløp underveis med en, etter den tids standard, stor nøyaktighet. Mens jernbanen var sentral i denne utviklingen i resten av Europa, var det i hovedsak dampskipene som skulle bli avgjørende for å binde sammen Norge i et fast nettverk av korresponderende ruter. Pionerene i rutefarten var D/S «Constitutionen» (1826), som var tilrettelagt for 32 passasjerer og ble første båt i kystruten Oslo – Kristiansand, og D/S «Prins Carl» (1827), som ble den første «danskebåten» i rute mellom Christiania og København via Gøteborg.

FOR ALT OG ALLE

I kategorien passasjerbåter finner vi alt fra små havneferger via mindre båter i melkeruter eller lokalruter til skipene som betjente lengre interregionale ruter og, ikke minst, de havgående passasjerfartøyene for oversjøiske og transatlantiske ruter. I tillegg har vi bevart flere perler fra tidlig passasjertrafikk på elver, kanaler og innsjøer. D/S «Bjøren» (1867) og fredete D/S «Skibladner» (1856) er

gode eksempler på slike. Felles for passasjerbåtene er betydningen de hadde for dagliglivet og økonomien i ruteområdet samt det fenomen at båtene gjerne lever videre som sentrale element i folkeminnene i sine distrikt. Båter som gikk ut av ruten for flere mannsalder siden nevnes fortsatt ved navn i daglige samtaler i byer og strandsteder langs kysten, og flere blir også fremhevet i sanger og diktning.

MED BIL

Etter hvert fikk også bil- og jernbaneferger stor betydning som del av infrastrukturen, særlig for befolkningen langs sørvest- og vestlandet. Bil- og jernbaneferger defineres som ferger, selv om disse som regel har sertifikat for å føre et betydelig antall passasjerer. Riksantikvarens gjennomgang av bilfergene som kategori ble avsluttet i 2012. Arbeidet resulterte blant annet i fredning av M/S «Granvin» og M/S «Bilfergen».

Riksantikvaren gir økonomiske tilskudd til antikvarisk istandsetting og vedlikehold av verneverdige fartøy. Riksantikvaren kan gi fartøy formell status som «vernet skip». Det er i dag omtrent 240 eldre fartøy som har vernestatus gjennom frivillige avtaler med Riksantikvaren. Det er per i dag ni fredete fartøy i Norge. Dette antallet vil øke frem mot 2017. Fartøy som er eldre enn 50 år kan ikke føres ut av landet uten tillatelse fra Riksantikvaren.

Til nå er følgende fartøy fredet: Bilfergene M/F «Bilfergen» (1921), M/S «Granvin» (1931), M/F «Folgefønn» (1938), M/F «Gamle Lofotferja» (1956), M/F «Gamle Kragerø» (1960) og M/F «Skånevik» (1967), passasjerskipet D/S «Skibladner» (1856) samt jernbanefergerne D/F «Ammonia» (1929) og M/F «Storegut» (1956).

M/S «Nordstjernen» stod ferdig i 1956 og var det siste av hurtigrutens skip som ble bygget med de samme skipbygningstradisjoner og arrangement som dampskipene i mellomkrigstiden. Skipet er et fremragende eksempel på 1950-tallets utsmykning av skipsinteriør. M/S «Nordstjernen» har seilt i nær halve Hurtigrutens 119 år lange historie og ble varslet fredet i 2012.
Foto: Erik Småland © Riksantikvaren

Mellom seilasene

Uthavnene langs sørlandskysten er blant de viktigste kulturminnene i norsk kysthistorie. En av disse uthavnene er Ny-Hellesund i Søgne kommune. Nå utarbeider fylkeskonservatoren i Vest-Agder, i samarbeid med Riksantikvaren, utkast til varig fredning av kulturmiljøet i Ny-Hellesund.

AV KAARE STANG, RIKSANTIKVAREN

Uthavnene hadde sin storhetstid under seilskutetiden på 1700- og 1800-tallet, frem til dampskipene tok over fraktoppdragene fra 1880-årene. Uthavnene var mindre havnemiljøer, gjerne i ytre skjærgård eller på velegnede steder ved fastlandet. Seilende handelsskip på vei mot Skagerrak måtte ofte ligge og vente på gunstig vindretning for videre seilas. Å navigere mot fastlandets kystlinje kunne også være risikofullt i hardt vær. I uthavnene kunne båtene søke havn under uvær. Her kunne sjøfolk få hjelp til reparasjoner etter havarier. Skipene kunne skaffe seg varer som proviant, vann og brensel. Uthavnene oppsto derfor der det var egnede forhold: ly for vinden, godt ankerfeste og mulighet til å seile ut og inn under ulike vindretninger.

Ifølge kulturhistoriker Dag Hundstad, hadde ikke uthavnene formelle ladesteds- eller kjøpstadsrettigheter, og de var uten bystatus. Uthavnene ble anlagt i umiddelbar nærhet til skipsledene. Når båtene lå i kort opplag i påvente av riktig vær og

vind, oppsto det sosialt liv og ulike servicefunksjoner. Dermed fikk uthavnene fast bosetting også av andre yrkesutøvere enn sjøfolk. Slik ble det etablert små lokalsamfunn langs kysten i Sør-Norge.

TETTE HUSKLYNGER

Uthavnenes bebyggelsesstruktur besto opprinnelig av hus som ble bygd tett og gjerne sidelengs mot sjø i trange vikene og sund. Bebyggelsen ble også plassert langs naturlige dalfører inne på øyene eller fastlandet. I uthavnene lå husene i klynger. Rundt vikene forble det høye kollelandskapet mot sjøen normalt ubebygd. Uthavnene hadde skole, landhandleri og andre mindre næringer som seilmakerverksted. Et eksempel fra Ny-Hellesund er gjestgiveriet som fikk kongelig handelsprivilegium i 1690. Losvesenets fremvekst på 1720-tallet gjorde at man fikk losstasjoner i uthavnene, og likedan tollstasjoner. Ny-Hellesund fikk egen skoleordning med omvandrende lærer allerede i 1775. Permanent skole kom i 1820-årene. I 1835 sto det første skolehuset ferdig oppført på Monsøya i

Ny-Hellesund. Skolen ble nedlagt så sent som i 1963.

Da seilskutetiden var over rundt 1880, ble båtfrakt dominert av dampskip som ikke var så avhengig av vær og vindforhold som seilskipene. Skipene hadde ikke lenger behov for opplag i uthavner. Dermed mistet uthavnene sin hovedfunksjon som opplagssted. Folketallet sank og bosetningen ble dominert av fiskere og småbrukere som drev kombinasjonsbruk. Ny-Hellesund er et typisk eksempel som reflekterer denne samfunnsutviklingen.

IDYLLISKE MOTIVER

Uthavnene har senere vært attraktive oppholdssteder for norske kunstnere og diktere. Fra Ny-Hellesund har maleren Amaldus Nielsen utført en rekke motiver, mens Vilhelm Krag hadde dikterstue her i «Havbugta» på Helgøya. Brekkestø i Aust-Agder var ferieboested for forfattere som Gabriel Scott og Gunnar Reiss-Andersen. Kulturhistorien i norske uthavner er lang. Nå gjelder det å sikre god og bærekraftig forvaltning av disse stedene også i fremtiden.

Olavsheia gjestgiveri i Ny-Hellesund. Foto: Vibeke Garmann Johnsen © Riksantikvaren

Uthavner:

De fleste uthavnene finner vi i begge Agderfylkene og videre inn i deler av Rogaland. Listen over uthavner er lang og her er noen av de mest kjente:

Lyngør, Tvedestrand
Merdø, Arendal
Sandvigen, Arendal
Hesnes, Grimstad
Homborsund, Grimstad
Brekkestø, Lillesand
Gamle Hellesund, Lillesand
Åkerøy Havn, Lillesand
Flekkerøy, Kristiansand
Ny-Hellesund, Søgne
Kleven, Mandal
Selør, Lyngdal
Svinør, Lindesnes
Loshavn, Farsund
Kirkehavn, Flekkefjord

Kystkultur i endring

Norge er en kystnasjon. Store deler av befolkningen opp gjennom historien har hentet sitt inntektsgrunnlag fra sjøen. Denne aktiviteten har skapt et mangfold av kulturminner der naust, sjøhus og fyrstasjoner er de mest synlige. Men alt fra sjømerker til fortøyningsinnretninger, bryggeanlegg og, ikke minst, fartøy er en like viktig del av vår maritime historie. Dessuten er den immaterielle kunnskapen om livet på sjøen en viktig del av vår kulturarv.

Riksantikvaren arbeider for å ta vare på bygningsmiljø og kulturlandskap langs kysten. Vi må i mange tilfeller innse at den opprinnelige bruken til kulturminnene er ugjenkallelig borte. Utfordringen blir å finne en ny bruk slik at bygninger og anlegg ikke blir stående til forfalls. Denne vanskelige balansen mellom verneinteresser og bruk er en av kulturminneforvaltningens største utfordringer i årene som kommer.

Samarbeid om kystkultur

- Fiskeridirektoratet, Kystverket, Riksantikvaren og Norsk kulturråd har utarbeidet felles handlingsplan for kystkultur 2011-2014.
- I oppfølgingen av planen samarbeider vi tett med de 3 maritime museumsnettverkene og om lag 35 museumsinstitusjoner langs kysten. Direktoratene ønsker en helhetlig forvaltning over fag og sektorgrenser.
- *Fortellinger om kyst-Norge* er flere temahefter om kystens kulturhistorie. De viser det historiske bakteppet for utviklingen av Norge som selvstendig stat, og retter søkelyset mot betydningen sjøfart, fiskeri og andre kystnæringer har hatt for bosetting og økonomisk, sosial og kulturell utvikling. Prosjektet vil bli behørig markert i 2014.
- Direktoratene samarbeider om kystkulturkonferanser og -verksteder. Temaer i år har vært tradisjonsmat langs kysten og representativt vern av kystkulturen. Fokus på 2013-konferansen i Tromsø vil være kommunal forvaltning av kystens kulturminner og kulturhistorie.
- Direktoratene gir felles støtte til et utvalg lokale prosjekter hvor kystkulturen tas i bruk som utviklingsressurs.

Slik vil oppstillinga av orgelpipene sjå ut frå tårnfoten i kyrkja.

Illustrasjon: Orgelbau Kuhn

Steinmeyerorgelet i Nidarosdomen

Det sjeldne Steinmeyerorgelet i Nidaros domkyrkje blir restaurert. Når orgelet kjem tilbake på plass, vil publikum få oppleve den praktfulle kyrkja på sitt aller beste.

AV RIKSANTIKVAR JØRN HOLME

Domkyrkja i Trondheim er eit av landets viktigaste kulturminne frå mellomalderen og det fremste seremonirommet i Den norske kyrkja. Bygningen er også, som den einaste, omtalt i Grunnloven.

Steinmeyerorgelet i Nidarosdomen vart skaffa til Olavsjubileet i 1930. Det er blant dei største og viktigaste orgla i Europa frå mellomkrigstida og har svært stor kulturhistorisk verdi. Dei siste åra har orgelet vore i dårleg stand, og det har vore plassert på ein tungvint måte i kyrkjerommet.

Det er det sveitsiske selskapet Orgelbau Kuhn som står for restaureringa av orgelet. Riksantikvaren har i fleire år vore med i arbeidet med å finne ei løysing på spørsmålet om kvar orgelet skal stå i kyrkja etter restaureringa. Riksantikvaren ga dispensasjon for tiltaket i vedtak frå juni 2012. Vi har sidan i vår bedt om fleire justeringar av orgelpipeoppstillinga, og siste planteikning vart i haust akseptert.

Frå dei første skissene i vår og til dei godkjende teikningane, har det skjedd store endringar. Vi er no godt nøgde med planane. Løysinga tek omsyn til både

det unike Steinmeyerorgelet, den gotiske portalen (som i dag er skjult), og Gabriel Kiellands vakre glasmaleri.

Vi gler oss til orgelet kjem på plass att, etter planen til grunnlovsjubileet 17. mai 2014. Det blir eit stort augeblikk. For første gong sidan 1962 vil publikum kunne oppleve midtskipets vestportal og deler av vestveggen, som er blant dei eldste bevarte delane i Nidarosdomen. Det vil igjen bli ope gjennomsyn i kyrkjerommet.

Alterskap fra Leka. Foto: Arve Kjersheim©Riksantikvaren

Kirkekunst i verdensklasse

I flere norske kirker finnes middelalderkunst som er helt unik, også i verdensammenheng.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

Årlig bruker Riksantikvaren mellom seks og syv millioner kroner til bevaring av kirkekunst. Hvert år velges det ut et titalls kirker, hvor Riksantikvarens utsendte går på jakt etter gamle skatter som har behov for en liten ansiktsløftning.

Blant våre kirkeskatter fra middelalderen finner vi fem alterskap, som sammen går under betegnelsen Lekagruppen. Disse står i kirker i Røst, Grip, Leka, Hadsel og Ørsta og kommer trolig fra samme område, noen kanskje fra samme verksted i Utrecht i Nederland.

PÅ TURNÉ

I dag finnes nesten ingen alterskap fra Utrecht igjen noe sted i verden, så de vi har i Norge er viktige kulturminner, også i internasjonal sammenheng. De fem skapene i Lekagruppen er alle konserverte mellom 1985 og 2012. Som det siste er skapet fra Ørsta nettopp ferdig konserverte hos Norsk

institutt for kulturminneforskning (NIKU) i Oslo. Det aller best bevarte skapet finner vi i kirken i Leka. Det skal nå vises fram i Europa. Først på Catharijneconvent i Nederland, et museum som er internasjonalt anerkjent for sin store samling med kirkekunst. Deretter skal alterskapet fortsette utenlandsturneen ved Suermondt-Ludwig-Museum i Aachen, Tyskland.

UNIK KUNST

Under reformasjonen ble store deler av kirkekunsten, i de til da katolske kirkene, fjernet og ødelagt.

Det var sannsynligvis fattigdom som gjorde at Lekagruppen ikke ble offer for reformasjonen. Man hadde rett og slett ikke råd til å erstatte dem med nye altertavler. Kirkene lå også på steder som i tiden rundt reformasjonen ikke lenger var sentrale gjennomfartsårer. Det kan også være en medvirkende årsak til at alterskapenes tilstedeværelse fikk gå upåaktet hen. Uansett, man kan bare spekulere på grun-

nen til at Lekagruppen fremdeles eksisterer. Det eneste vi kan si med sikkerhet, er at vi i Norge besitter unike kirkeskatter ingen andre kan vise maken til.

Alterskap i gave

I 1515 skulle den 14 år gamle prinsesse Isabella seile fra Nederland til Danmark, for å starte sitt liv med sin nye ektemann, kong Christian II av Danmark/Norge. På overfarten ble reisefølget overrasket av en fryktelig storm. Redd for sitt liv ba Isabella til Gud; dersom hun overlevde ferden skulle hun skjenke kirken i sitt nye fedreland en gave. Prinsessen overlevde ferden og ga Lekaskapene i gave til kirken i Danmark/Norge.

Erkebisp av Nidaros, Erik Valkendorf, fulgte prinsessen på reisen. Han var Isabellas sjelesørger og en av kong Christians mest betroede rådgivere. Mange mener at Valkendorf er årsaken til at alterskapene havnet i kirkene langs kysten på Vestlandet. Kirkene her var innenfor hans bispedømme og han kan ha spesialbestilt alterskapene til de aktuelle sognene.

De vanskelige minnene

**Vanskelige historier må ikke glemmes eller forties.
Kulturminner fra krig og konflikter kan brukes til
både læring og forsoning.**

AV INGER A. HELDAL, RIKSANTIKVAREN

I Norge spenner krigens kulturminner over et bredt spekter, fra spektakulære festningsverk til lite synlige spor etter fangeleire og krigshandlinger. Tyskbygde militære anlegg fra andre verdenskrig, som festningsverk og forlegninger, er i hovedsak vernet gjennom statlige verneplaner. Krigsminner i Norge er viktige kilder til kunnskap, opplevelse og forståelse om verdenskrigen og okkupasjonshistorie. Fysiske spor gir en helt annen innsikt enn den man kan få på skolebenken.

I andre land finner vi langvarige og vanskelige konflikter som ligger mye nær-

mere i tid. Når folkegrupper i samme land tar til våpen mot hverandre, lages dype sår naboer imellom. Sår som må leges dersom man igjen skal kunne eksistere side ved side. Dette gjelder for eksempel for Nord-Uganda, hvor krigsminner fra de siste tjue årene brukes til å bearbeide krigens hendelser og bidra til forsoning.

KRIGSMINNER FOR FRED OG FORSONING I NORD-UGANDA

Fra 1986 til 2008 pågikk det en grusom konflikt i Nord-Uganda. Lord Resistance Army, ledet av Joseph Kony, angrep landsbyer og kidnappet barn og unge som ble tvunget til å drepe sine egne. Hæren ble

satt inn for å beskytte sivilbefolkningen, men til liten nytte. I mange år var 80 % av befolkningen (1.5 millioner mennesker) tvunget til å bo i flyktningeleirer.

De siste årene har sikkerhetssituasjonen i Nord-Uganda vært stabil, og dagens politiske debatt dreier seg om forsoning, rettferdighet, erstatning for ofre og amnesti for overgriperne. Acholiene er den største gruppen i nord, og tradisjonelt løser de konflikter gjennom forlik. Metoden blir brukt i dag når overgripere kommer tilbake til sine landsbyer.

Avstanden mellom Nord-Uganda og resten av landet er stor, både politisk og geografisk. Myndighetene har satt i gang

Massegraven i Barlonyo, Nord-Uganda, før og etter istandsetting. Foto: Inger A. Heldal © Riksantikvaren

programmer for forsoning og utvikling, men fortsatt er mange skeptiske. En utfordring er å komme fram til en historiefortelling som både Uganda som nasjon og alle de som er rammet av konflikten i nord kan leve med.

Nasjonalmuseet i Uganda ønsker å bidra til freds- og forsoningsprosessen. Fra 2009 har museet vært engasjert i «Memorial Landscapes in a Post-Conflict Situation». Prosjektet er i samarbeid med Riksantikvaren, med økonomisk støtte fra Utenriksdepartementet. Gjennom prosjektet arbeider vi med mennesker som har overlevd massakre, som har mistet sine kjære og som har vært tvunget på flukt. De ønsker å markere minnene om det de har vært gjennom for å unngå at historien gjentar seg. På et av stedene, Barlonyo, ble nærmere 300 mennesker drept i et angrep i 2004. Midt i landsbyen er det en massegrav og et monument. Da

vi først kom, var graven full av sprekker, og folk fryktet at benrester kunne dukke fram. Graven og området rundt har blitt satt i stand, og 22. februar i år ble det tent lys rundt hele gravstedet. Over 2000 mennesker deltok i minnestunden, og folk ønsker å gjøre dette til en årlig markering.

LÆRING OG FORSONING

De fysiske sporene av krig er konkrete påminnelser om menneskelig lidelse og grusomhet. I Norge pågår diskusjonen om hva som skal bevares fra annen verdenskrig. Mange steder kan krigshistorien med fordel markeres på annen måte enn med fredning av objekter, ikke minst gjennom kommunens bruk av hensynssoner etter plan- og bygningsloven. I tillegg til dette har Riksantikvaren også startet en prosess med å frede viktige gjenværende kulturminner fra krigen. Fangeleiren ved

Øvre Jernvann i Narvik kommune, Berg fengsel, en interneringsleir ved Tønsberg, Klungset leir i Fauske og Espeland leir ved Bergen er eksempler på krigskulturminner som vi vil bevare for ettertiden.

Disse norske krigsminnene er viktige kilder til kunnskap om hendelser som har formet Norge og Europa og, enda viktigere, om menneskelig styrke og svakhet, om menneskeverd.

I Nord-Uganda, der konflikten knapt nok er avsluttet, brukes krigsminnene fremfor alt i forsoningsarbeidet. Både unge og gamle lever med minnene om konflikten nært innpå livet. Her skal gamle fiender forsones, for sammen å bygge en bedre fremtid.

Å sitte og se på et hjørne av Hedalen stavkirke

1
Hva kunne treet si om å være der?
Det var en budbringer som sto stille.
Det vokste ikke.
Det forsvant i ring.
Det lot sprekke en knute
jernsvart til bygg-gult
mellom den og det
stolpen og hjørnet

2
Stedet er hvor som helst
graset går videre

3
Ikke fylt av sin egen glans
nesten grønne glans
hvor den nå var
sto smørblomsten

4
Det må være noe det ikke
går an å komme fram til
det er det hjelp i

5
Vannet fra en bekk
sa også ingenting, fylt
av samme ikke

*Stavkirkedikt, Jo Eggen (f. 1952),
© 2010 H. Aschehoug & Co.
(W. Nygaard), Oslo*

Foto: Ragnar Utne © Riksantikvaren

STAVKIRKEPROGRAMMET

Stavkirkene i Norge er en spesielt verdifull del av den norske bygningsarven. Stavkirkene er eksempler på noe av det fremste håndverket vi har i landet når det gjelder konstruksjoner, materialvalg, dekor og inventar. Vi tror det har vært i underkant av 2000 stavkirker i Norge. 28 av disse er bevart. Stavkirkenes dårlige forfatning var bakgrunnen for at Riksantikvaren startet stavkirkeprogrammet i 2001. Målet med Stavkirkeprogrammet er å sette disse kirkene i stand innen 2015. Følgende 20 kirker er nå ferdig restaurert: Borgund, Gol, Uvdal, Nore, Rollag, Flesberg, Rødven, Eidsborg, Hegge, Høre, Lomen, Lom, Urnes, Reinli, Kaupanger, Torpo, Hopperstad, Øye, Grip og Garmo.

Eidsborg stavkirke, sponforkle-forkledd

La det suse og synge rundt størrelse og krefter!
Det måler ubestemmelig
det dekker og forvirrer
det soper bakken
dragetenner, drageskjell
det drypper tjæreseigt
ei jente med trestakk
med konger i magen
med katter i ragget
forkler og forgjør
Gjeterjenta bar med seg
nabokirka i forkleet

*Stavkirkedikt, Jo Eggen (f. 1952), © 2010
H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo*

Hedalen stavkirke, Sør-Aurdal kommune i Oppland: Hedalen stavkirke ble bygd omkring 1160 og er fremdeles i bruk som menighetskirke. Hedalen stavkirke har svært verdifulle interiørstykker fra katolsk tid.

Foto: Jiri Havran
© Riksantikvaren

Eidsborg stavkirke, Tokke kommune i Telemark. Eidsborg stavkirke er datert til 1250. Hun er enestående fordi tak, stolper og vegger er helt sponklede. Kirken er ombygd mange ganger, bare skipet er opprinnelig.

Foto: Birger Lindstad
© Riksantikvaren

Forskning og forvaltning i kulturminnevernet

Da forvaltningen og forskningen skilte lag – betraktninger fra en forvaltningsforskers ståsted.

AV GRETE SWENSEN, SENIORFORSKER/ETNOLOG, NORSK INSTITUTT FOR KULTURMINNEFORSKNING

I 1994 sto kulturminneforvaltningen ved en korsvei. Miljøverndepartementets utredning om organisering av forskning- og utredningsvirksomheten innen kulturminnevernet (1993) medførte at det skulle innføres en arbeids- og ansvarsfordeling mellom forvaltning og forskning. I fagmiljøer som ble berørt av denne beslutningen stiltes spørsmålet: Hva slags arbeidsdeling tenker man seg mellom forvaltning, forskningsinstitutt og universitetsmiljøer, og hvordan skal gode kommunikasjonslinjer opprettes mellom partene? I denne artikkelen reflekterer jeg over hvorvidt spørsmålet fortsatt har relevans.

OMORGANISERING

I forbindelse med at Riksantikvaren i år feirer sitt jubileum, vil mye oppmerksomhet rettes mot den hundreårige historien og sentrale endringer som institusjonen har gjennomgått i perioden. Her skal det handle om den korte perioden mellom 1994 og 2012. Første fase etter den omfattende omorganiseringen av kulturminneforvaltningen tidlig på 1990-tallet, gikk med til å befeste forvaltningsnivåene mellom direktorat, fylke og kommune. Direktoratet utviklet etter hvert en rekke nasjonale planer og vektla å styrke sin rådgiverfunksjon overfor fylkene og kommunene. Parallelt skjedde det markante endringer i forskningsverdenen. Det ble opprettet en egen avdeling i et av de sentrale miljøforskningsinstituttene, som fikk ansvaret for å drive forskning- og utredningsvirksomhet innenfor kulturminneforskning (NINA-NIKU). En viss basisfinansiering var sikret gjennom Norges forskningsråd, men utover i perioden har stadig mer av forskningsarbeidet finansiert via forskningsrådet blitt organisert i færre og større forskningsprogrammer. Der er konkurransen hard om begrensede midler.

ULIKE FORSKNINGSBEHOV

I kulturminneforvaltningen, som del av en bredere miljøforvaltning, arbeides det i

dag utfra definerte forskningsbehov. Disse føringene omtales som miljøforvaltningens prioriterte forskningsbehov, og utarbeides for en femårs periode om gangen. Her foreligger det mange og omfattende problemstillinger, ut fra en overordnet idé om at forskerne skal sende inn søknader i påvente av at forvaltningsmiljøet velger hvilke som er mest relevante. Mulighetene for å søke FoU-midler på feltet har begynt å bli faretruende likt det som gjelder for forskningsverdenen for øvrig; en smal trakt der få kommer ut med synlig gevinst. Dette er et symptom på et større problem i forskningsverdenen. Kulturminneforvaltningen vil tjene på at de ved hver utlysning prioriterer strengere blant områdene de ønsker kunnskap om. Det vil da være fagspesialistene på disse områdene som prioriterer å utarbeide gode søknader.

ARBEIDSDELING

Forvalterne innenfor kulturminnevernet er og skal være fagspesialister. De aller fleste fagspesialister har et kontinuerlig behov for faglig utvikling. Men hvor bør grensen gå for faglig utvikling? I dag er det flytende grenser mellom hvilke oppdrag som skal utføres av forvalterne selv og hva som bør settes bort til forskningsmiljøer med kompetanse på fagområdet. Forvalteres ønske om å drive egen FoU-aktivitet støtter ikke opp under forskningsmiljøenes behov for oppdrag innenfor sitt kompetansefelt. Forskningsmiljøenes spesielle kompetanse ligger i at de evner å omsette store og omfattende problemstillinger til forskbare spørsmål. God samhandling mellom miljøene forutsetter at forskerintegriteten respekteres, hvilket utelukker både forhåndsbestilling av forskningsresultater og tid- og ressursløsende detaljstyring av prosjekter.

PUBLISERINGSKRAV I MOTSATTE RETNINGER

Forvalterne ønsker lett tilgang til forskningsresultatene, helst på norsk og gjerne i form av sammendrag som oppsummerer kvintessensen av forskningen. Forskerne er

på sin side underlagt forskningsverdenens krav om å dele kunnskapen med det nasjonale og internasjonale forskersamfunnet. I dag blir begge formidlingsformene ansett som viktig. Forskere vil gjerne gjøre begge deler. Forskere innenfor kulturhistoriske fag anser formidling til et bredt publikum på norsk som et sentralt nasjonalt anliggende, som støtter opp under kulturarven i bred forstand. Dessverre er for få villig til å betale ekstra for slik populærvitenskapelig formidling. Definerte formidlingsbehov kan med fordel støttes opp av øremerkete finansieringsmuligheter.

UAVKLART ARBEIDSDELING

Det kom aldri noen avklaring på spørsmålet om hva arbeidsdelingen mellom forvaltning, forskningsinstitutt og universitetsmiljøer skulle være. De forskningsmiljøene som har definert sin rolle til å være leverandører av anvendt forskning, erfarer i dag at de alt for ofte faller mellom to stoler: Utredningsoppdragene går til tverrfaglig sammensatte konsulentfirmaer som konkurrerer på pris, mens vitenskapelige forskningsoppdrag går til universitetsmiljøer med bedre vilkår for å drive nyskapende grunnforskning.

Gode kommunikasjonslinjer kan bygges opp hvis det opprettes fora der forvaltnings- og forskningsmiljøer sammen kan utvikle aktuell forskningstematikk. Det foregår mye slikt arbeid på prosjektnivå i dag, og mange har erfaring fra gode samarbeidsmodeller. Det som trengs nå, 18 år etter at forvaltning og forskning skilte lag, er at det sikres gode og kreative samhandlingsformer på institusjonsnivå.

Forskning og forvaltning har gjensidig nytte av hverandre: Forskere trenger å erfare at samfunnet har behov for kompetansen deres og har plikt til å sørge for at resultatene fra forskningen formidles slik at den oppfattes som problemløsende. Forvaltningen vet hva problemene består i og hva slags kunnskap som trengs for å komme problemene til livs. Det har blitt større interesse for kulturarv de siste årene. Et fagfelt i vekst trenger at kunnskapen kontinuerlig tas opp til revisjon, fornyes og utvides. Det er en oppgave som forvaltnings- og forskningsmiljøene best takler sammen.

Landsverneplaner i statlig sektor

Landsverneplanprosjektet er det største fredningsarbeidet som har vært gjort i Norge.

Laboratoriebygget ved Ullevål sykehus ble fredet i 2012. Foto: Siri Wolland

AV CATHRINE SKREDDERSTUEN ROLLAND,
RIKSANTIKVAREN

Gjennom prosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer» utarbeider alle statlige sektorer landsverneplaner. En landsverneplan er, i denne sammenhengen, en historisk gjennomgang og en oversikt over den enkelte sektors verneverdige eiendommer. Den danner grunnlaget for en bedre kulturhistorisk forvaltning for statens eiendommer gjennom bl.a. forskriftsfredninger. Det er departementene som har ansvar for at det utarbeides landsverneplan for egen sektor. Eiendommene som fredes velges ut av sektoren selv, i samråd med Riksantikvaren.

HISTORISK HELSE

I februar i år ble landsverneplanen for helsesektorens eiendommer ferdigstilt.

I alt ble 227 objekter fordelt på 42 anlegg fredet. Kulturminnene knyttet til landsverneplanen viser viktige trekk ved helsesektorens utvikling fra den tidlige medisinske behandlingen til dagens spesialiserte helsebehandling.

FRA LANDBRUK TIL OPERA

I løpet av 2012 vil anlegg innen Bioforsk og Landbruks- og matdepartementets sektor fredes. Det statlige eiendomsselskapet Entra leier ut en rekke kulturhistorisk viktige anlegg til ulike formål. 22 av disse anleggene vil bli fredet av Riksantikvaren i 2012. I tillegg inngår fredningene av Nasjonaltheateret og Operaen i Oslo i landsverneplanprosjektets arbeid for 2012. For Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementets sektor foreslås det fredning av åtte anlegg. Forslaget er i disse dager ute på høring. De åtte anleggene

representerer viktige trekk i utviklingen av barnevernet fra perioden 1924 til 2002. De resterende sektorene vil bli ferdig vurdert for fredning i løpet av 2013 -2014.

200-ÅRSJUBILEET

I 2014 markeres jubileet for Norge som selvstendig nasjon. En stor andel av de anleggene som fredes er formålsbygg for statlig virksomhet, bygninger og anlegg som det selvstendige Norge hadde behov for etter 1814. Samtidig utgjør 1900-tallets bygninger en stor andel av de bygningene som fredes. Forskriftsfredningene som vedtas gjennom landsverneplanarbeidet vil dermed bidra til en mer representativ fredningsliste, både gjennom type bygg og bedre geografisk spredning. Samtidig vil forskriftsfredningene få frem den norske stats rolle som byggherre og som en viktig bidragsyter til vår felles kulturhistorie gjennom de siste 200 år.

Kunnskapsløftet

Gjennom prosjektet Kunnskapsløftet arbeider Riksantikvaren for å øke tilgangen til informasjon og kunnskap for kulturminneforvaltningen. I sommer fikk forvaltningen, både lokalt, regionalt og nasjonalt, si sin mening om hva de ønsker seg i fremtiden.

AV JOEL BOAZ, RIKSANTIKVAREN

Kunnskapsløftet retter seg særlig mot kommuner og fylkeskommuner. Sommeren 2012 gjennomførte Riksantikvaren en brukerundersøkelse, med hovedmål å kartlegge ulike behov for informasjon, verktøy og veiledning hos de som til daglig jobber med forvaltning av kulturminner. 230 respondenter fra blant annet fylkeskommuner, museer og kommuner sier at kulturminnedatabasen Askeladden er det viktigste digitale verktøyet for kulturminneforvaltningen i dag. Det er stor interesse for digitale saksbehandlingsverktøy, spesielt for behandling av arkeologiske dispensasjoner og rapportering om brukte midler. Det er også stor etterspørsel etter ulike veiledninger innenfor kulturminnefeltet, med vekt på enkle og effektive løsninger.

NYTT OG BEDRE

Resultatene fra sommerens brukerundersøkelse blir viktige i det videre arbeidet med Kunnskapsløftet. Når det gjelder satsningen på digitale verktøy, er arbeidet allerede i full gang. Kulturminnedatabasen Askeladden oppdateres med nye løsninger støtt og stadig. På lengre sikt vil det bli utviklet en egen kulturminneportal, der digitale verktøy brukes til å standardisere og forenkle arbeidsprosesser. Et slikt framtidsetta forvaltnings- og saksbehandlingssystem skal omfatte både fredete kulturminner av nasjonal verdi og lokale kulturminner av regional og lokal verdi.

Det er også satt i gang et nytt miljøovervåkingsprogram for verneverdige kulturminner, som vil gi viktig kunnskap om tap, endringer og fysisk tilstand i eldre bygningsmasse. Denne kunnskapen kan brukes til å målrette tiltak i fremtidig for-

valtning vår verneverdige bygningsmasse. Registrering av nærmere 2000 automatisk fredete samiske bygninger også påbegynt. For mange fylker vil dette gi en betraktelig bedre oversikt over viktige deler av den fredete bygningsmassen.

Kunnskapsløftet dreier seg også om styrking av kommunal kompetanse. Det er en ambisjon at alle landets kommuner skal registrere og verdisette sine kulturminner og kulturmiljøer. Dette omfatter lokale registreringer og utarbeiding av formelle kulturminneplaner samt styrking av lokale kompetansemiljøer. Kommunene skal få støtte til å ta i bruk ulike analysemetoder for å innhente ny kunnskap i forbindelse med stedsanalyser og forvaltning av landskapsverdier.

Hva skjer, Askeladden?

AV HULDA BRASTAD BERNHARDT,
RIKSANTIKVAREN

Kulturminnedatabasen Askeladden er et viktig arbeidsverktøy for kulturminneforvaltningen. Det arbeides kontinuerlig med å oppgradere databasen skal at den skal bli

best mulig. De som ønsker å holde seg oppdatert på hva som skjer og hvilke oppdateringer som kommer, kan gjøre det på www.ra.no/askeladden. Askeladden-teamet jobber med mange viktige oppgaver frem mot nyttår, hvor ny løsning for Felldata-samler (arkeologiske kulturminner),

innlasting av Bergkunstdata og dataimport av eksterne data som «Gul Liste» og samiske bygninger har høy prioritet. I tillegg gjør teamet stadig mindre rettinger og forbedringer av databasen.

Å stabilisere Bryggen i Bergen

Gjennom 25 år hadde grunnvannet under deler av Bryggen i Bergen sunket med mer enn 1,5 meter. Dette truet kulturminnene til verdensarvstedet. Redningsaksjonen for Bryggen startet opp høsten 2011. Ett år senere kan vi feire at grunnvannet er på vei tilbake.

AV IVER SCHONHOWD, RIKSANTIKVAREN

En lekk spuntvegg har fått mye av skylden for det manglende grunnvannet under Bryggen. Spuntvegger består av stålplater som settes ned i grunnen for å holde jordmasser stabile i forbindelse med store byggeprosjekter. Lekkasje i spuntveggen under SAS-hotellet på Bryggen sørget for grunnvannet i området forsvant, sakte men sikkert. Dette medførte store setningskader på flere av de bevaringsverdige husene.

Kulturminnet Bryggen i Bergen er langt mer enn det vi kan se med det blotte øyet. Under dagens bygninger ligger gamle skatter godt gjemt. Frem til den store bybrannen i 1702, er det registrert minst syv branner. Etter hver brann ble det bygd opp på gamle fundamenter, avfall og rester. Dette har ført til at dagens bygninger står på nærmere 10 meter med kulturlag fra Bryggens 1000 år lange historie. Disse kulturlagene har tatt skade av mangelen på grunnvann.

REDNINGSAKSJON

I 2011 bevilget Regjeringen ekstra midler over statsbudsjettet for å snu den negative utviklingen som truet kulturminnene på Bryggen. Redningsaksjonen var i gang. For å stanse lekkasjen av grunnvann måtte spuntveggen tettes. Deretter ble nytt vann ført ned i grunnen. Nye målinger viser at nå at grunnvannet er på vei tilbake. Målet er at grunnvannet skal opp til et nivå på omtrent en meter under overflaten. Det er et stykke igjen til vi er der, men vi kan med sikkerhet si at det går rett vei.

Foto: Åse Bitustøl@Riksantikvaren

OPP OG FREM

Setninger i bakken og råtne grunnfundamenter har ført til at flere av bygningene på Bryggen synker. Holmedalsgården, eller «Fiskebutikken», er den første frontbygningen på Bryggen som er blitt hevet, og det med hele 60 cm. Dette arbeidet har vært vellykket, noe som legger føringer for hvordan istandsettingen av de øvrige frontbygningene vil foregå.

Verdensarvstedet Bryggen er ikke bare et av våre viktigste kulturminner. Bryggen er også en stor turistattraksjon og noe vi alle er stolte av, bergenser eller ikke. Mange gode krefter arbeider for og med dette kulturminne. Vi hos Riksantikvaren er optimister på vegne av Bryggen og føler oss nokså sikre på at vi så lenge det finnes bergensere, vil Bryggen i Bergen bestå.

Loft og bur fra Djuvland Søndre i Telemark, fredet i 1941. Bygningstypene er karakteristiske for tidlige fredninger. Foto: Hans Olav Stegarud © Riksantikvaren

Fredningsgjennomgangen

Fredningsgjennomgangen viser at vår fredete bygningsmasse fortsatt har høy kulturhistorisk verdi og speiler et bredt utvalg av bygninger.

AV CATHRINE SKREDDERSTUEN ROLLAND,
RIKSANTIKVAREN

Fredningsgjennomgangen er et landsdekkende prosjekt som ble startet av Riksantikvaren i 2006. Når prosjektet avsluttes skal alle fylker ha gjennomgått sine fredningsvedtak som ble vedtatt i perioden 1923-1979, og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningene. Til nå har følgende fylker blitt ferdigstilt; Akershus, Oslo, Vestfold, Buskerud, Vest-Agder, Sør-Trøndelag, Møre og Romsdal, Troms og Finnmark. Innen utgangen av 2012 vil også Telemark, Nordland, Nord-Trøndelag og Sogn og Fjordane ferdigstilles. De resterende fylkene blir ferdige i løpet av 2013.

OMFATTENDE DOKUMENTASJON

Fredningsgjennomgangen har medført et stort dokumentasjonsarbeid, noe som også har ført til at Riksantikvarens kulturminnedatabase, Askeladden, har fått oppdatert informasjon. Historiske foto og tegningsmateriale er også arkivert i Riksantikvarens databaser for henholdsvis foto og tegninger. Bedre dokumentasjon vil lette saksbehandlingen og gi et

godt grunnlag for videre samarbeid om de fredete anleggene mellom eier, fylkeskommunen og Riksantikvaren. Forvaltningen vil benytte den opparbeide kunnskapen til fortsatt å arbeide for eierne av fredede bygninger.

OPPDATERT FREDNINGSLISTE

Fredningsgjennomgangen betyr også en opprydding i fredningslisten. Dette innebærer blant annet å få registrert bygninger som har gått tapt ved for eksempel brann. Det har også vist seg at enkelte bygninger er så endret eller i så dårlig forfatning at de ikke lenger forsvaret sin plass på fredningslista. Riksantikvaren har derfor opphevet fredningen av et fåtall bygninger, kun 18 av totalt 1900. For de bygningene som nå får fredningen opphevet, er endringene gjort for lang tid tilbake. Selv om disse bygningene ikke lenger anses å være i fredningsklasse, kan bygningene ha kulturminneverdi for det enkelte lokalsamfunn.

BYGNINGSARV

I løpet av Fredningsgjennomgangen besøker fylkeskommunen alle eierne omfattet av prosjektet. Det er viktig at kontakten

mellom forvaltningen og eierne av fredete bygninger er god, og prosjektets mål er å bidra til dette. Uten den innsatsen hver enkelt eier gjør for å ta vare på sine kulturminner, ville vi ikke ha den flotte bygningsarven vi har i Norge.

Kulturminnesøk ny versjon – nye muligheter

AV: HÅKON MAGNE BJERKAN, RIKSANTIKVAREN

Nettstedet Kulturminnesøk har siden desember 2009 gitt oversikt over kulturminner og kulturmiljøer i Norge, basert på informasjon fra kulturminnedatabasen Askeladden. En ny versjon av Kulturminnesøk er nå lansert, med mer detaljert opplysninger fra Askeladden, og flere muligheter for folk til å bidra med informasjon.

En viktig ny funksjon er at alle nå kan legge inn sine egne kulturminner, og dermed bidra med informasjon om bygninger og steder som ikke allerede er registrert. I tillegg kan alle kommentere, laste opp bilder og legge til video og lenker på alle kulturminnene i Kulturminnesøk.

Snart lanseres også en egen mobilapplikasjon, som på en enkel måte viser kulturminner der du er. Dette vil gi nye opplevelser og bidra til økt kunnskap om kulturminner i nærmiljøet.

www.kulturminnesok.no

Godt bevarte bokskattar

I hjartet av Riksantikvarens lokale ligg biblioteket, med ei unik boksamling for alle dei som ikkje kan få nok av kulturminne.

AV MARI METTE ERIKSEN, RIKSANTIKVAREN

Når Riksantikvaren feirar sitt 100-årsjubileum i år, kan biblioteket gjere det same. I 1912 vart Fortidsminneforeningens boksamling grunnstammen for det som skulle bli eit unikt fagbibliotek innanfor kulturminneområdet. Dette var den spede starten. Dagens bibliotek har ei samling på over 60 000 bind som famnar heile kulturminnefeltet.

FAMNAR VIDT

I Riksantikvarens bibliotek finn du bøker om alt frå arkeologi, arkitektur, byggjeskikk og bygningsvern til arealplanlegging, kyrkjekunst, fartøyvern og lokalhistorie. Ein finn òg om lag 200 tidskrift i hyllene. Og inst i det langstrakte lokalet finn ein kanskje den største ku-

riositeten; eit rom med ein stor del av boksamlinga til Harry Fett som var riksantikvar i perioden 1913-1946.

FOR ALLE

Biblioteket er ope for alle tre dagar i veka, og fjernlån kan gjerast til ei kvar tid via andre bibliotek. Heile samlinga til biblioteket finst i bibliotekdatabasen BIBSYS Ask.

BIBLIOTEK INN I FRAMTIDA

Biblioteket har, som seg hør og bør, tatt steget inn i den digitale verda. Vitenarkivet er ein eigen base som inneheld Riksantikvarens digitale publikasjonar og oppdragsrapportar. Medan Ordnøkkelen er eit digitalt oppslagsverk over kulturminneterminologi. Ein god reiskap til bruk ved emnesøk i ulike databasar.

Tre om biblioteket:

«Biblioteket hos Riksantikvaren er den store kunnskapsbasen for både kulturminnekunnskap og kulturminner, både nasjonalt og lokalt. Jeg ville ha vært nærmest hjelpeløs uten».

Jens Christian Eldal, kunsthistorikar og forskar ved NIKU.

«Da jeg begynte hos Riksantikvaren fikk jeg bakoversveis over den faglige dybde og bredde som biblioteket tilbyr».

Ulf Gustafsson, ansatt i kulturminneavdelinga hos Riksantikvaren.

«Det hadde ikke vært mulig å skrive fagartikler eller boka om Arne Korsmo uten den gode bibliotekfaglige hjelpen jeg har fått via biblioteket».

Jon Brønne, konservator og tidlegare ansatt i NIKU.

Tusenvis av bilete tilgjengeleg på nett

I løpet av dei siste 100 åra har Riksantikvaren bygd opp ei stor fotosamling der bilete av kulturminne står i sentrum. Eit stort utval av desse bileta er no digitalisert og tilgjengeleg for alle som ønskjer eit gjensyn med fortida.

AV ANJA HEIE, RIKSANTIKVAREN

KULTURMINNEBILETE

Førebels kan du finne ca. 4 000 bilete, hovudsakeleg frå perioden 1870–1960, i det digitale fotoarkivet «Kulturminnebilder». Sjølv om samlinga er dominert av bygningar, er også andre motiv, som for eksempel byprospekt og foto frå arkeologiske utgravingar, godt representert. Og kikkar du nøye etter, kan du også finne meir sjeldne bilete som stereoskopi og cyanotypi. Dersom du ønskjer å nytte bileta til kommersielt bruk, kan du ta kontakt med bildearkiv@ra.no.

Fotoarkivet «Kulturminnebilder» finn du her: <http://kulturminnebilder.ra.no>

NORSK PORTRETTARKIV

På slutten av 1990-talet sette Riksantikvaren i gang eit storstilt digitaliseringsprosjekt for å gjere bileta i Norsk portrettarkiv tilgjengelege for publikum. Per dags dato er ca. 12 000 kunstnariske portrett av nordmenn digitaliserte, og omtrent 7 000 portrett er no tilgjengelege i det digitale portrettarkivet.

Norsk portrettarkiv finn du her: <http://portrettarkiv.ra.no>

Frå fotoarkivet «Kulturminnebilder»: Torpo stavkyrkje. Foto: C. Christensen Thomhav (1857-1937)

Frå portrettarkivet: Forfatter Nini Roll Anker (1873-1942). Kolteikning av Erik Theodor Werenskiöld (1855-1938).

Oslo – hovedstaden som ikke ville bli voksen

Sammenlignet med andre europeiske hovedsteder er Oslo en liten hovedstad med relativt kort fartstid. Med nasjonens 200-årsjubileum i sikte, er det kanskje på tide at Oslo tar sin rettmessige plass i historien?

AV ULF HOLMENE, RIKSANTIKVAREN

Oslo, Christiania, Kristiania og Oslo, igjen. Byen i våre hjerter har en lang historie, men karrieren som hovedstad har vært relativt kort. Mangelen på bevissthet om egen rolle er todelt. Oslo har på mange måter beholdt et småbypreg, og er til tider en sjarmerende og ujølete by. Samtidig er det kanskje et «lillebror-kompleks» som har gjort at hovedstaden har mistet viktige kulturminner i sin iver etter å vokse. Bygninger fra avgjørende epoker i nasjonens tilblivelse ble jevnet med jorden i løpet av 1900-tallet. La oss håpe at vi i dette århundre behandler vår egen hovedstad med mer respekt.

1314

Første gang Oslo hadde rollen som hovedstad var i middelalderen. I 1314 gjorde kong Håkon Magnusson Oslo til Norges hovedstad, den fjerde norske hovedstaden i rekken etter at Sarpsborg, Trondheim og Bergen hadde gjort nytten. Etter Kalmarunionen ble København sete for statsadministrasjonen. Oslo, og etter hvert Christiania, mistet sine hovedstadsfunksjoner helt frem til 1814. Byen beholdt likevel en viss prestisje som residensby for stattholderen.

1814

Da unionen med Danmark ble oppløst i 1814, ble Christiania hovedstad i et selvstendig Norge. Den nye hovedstaden manglet bygninger til både stat, forvaltning og kultur. Derfor var de første tiårene etter 1814 preget av midlertidige løsninger. Stortinget holdt først til i Katedralskolens bygning, som før det hadde vært privatbolig for en av Christianias ledende menn.

Andre fornemme residenser måtte også tas i bruk. Mariboegården var Christianias første treetasjers murbygning, bygget av Ludvig Mariboe i 1811. Mariboe kom fra en storborgerlig familie i København. Han hadde slått seg opp som kjøpmann og grosserer i Norge, etter å ha kommet hit som Bernt Ankers sekretær i 1804. Fra 1820 huset Mariboegården først Universitetet og deretter regjeringens departementer. Mariboe ble selv en av de viktigste økonomiske bidragsyttere til Universitetet og endte som stortingsmann.

Bernt Ankers gamle palé gjorde på 1800-tallet nytten som kongelig residens. Paleet ble en del av maktens sentrum i Norge, da den danske prins Christian Fredrik ble regent i Norge. Sammen med Bygdø kongsgård var paleet det viktigste stedet i Christiania, både før og etter prinsen ble valgt som Norges konge av Riksforsamlingen på Eidsvoll 17. mai 1814. På slutten av 1800-tallet fikk Høyesterett opphold i paleet.

VIKTIGE BYGNINGER ER GÅTT TAPT

Ingen av de nevnte bygningene eksisterer i dag, med unntak av Katedralskolens store auditorium som nå befinner seg på Norsk Folkemuseum. Dermed er viktige kulturminner fra den første fasen av hovedstadens historie etter 1814 gått tapt. Men på sjøsiden av Østbanestasjonen finner man en lindeallé, som er rester av hagen til Bernt Ankers gamle palé. Restene av den såkalte Paléhaven, anlagt i 1760-årene, kunne med fordel brukes til å formidle hovedstadens viktige plass i historien om 1814. Til glede for både byens innbyggere og tilreisende.

FORMÅLSBYGNINGENE

På andre halvdel av 1800-tallet begynte en ny fase av nasjonsbyggingen, da stadig flere formålsbygninger kom på plass. Fra denne tiden har hovedstaden en rekke perler å vise fram. Det Kongelige Slott ble tegnet av Hans Linstow og stod klart i 1849, under regjeringstiden til kong Oscar I. Dagens Stortingsbygning er tegnet av arkitekt Emil Victor Langlet og ble innviet 5. mars 1866. Høyesteretts nyrenessanse-bygning ved Regjeringskvartalet var tegnet av Hans Jacob Sparre og sto innflyttingsklart i 1903. Nasjonalgalleriet fra 1882 og Nasjonalteatret fra 1899, for ikke å glemme Kunstindustrimuseet fra 1903 og Historisk museum fra 1904, er alle bevis på at kultur var og alltid må være en viktig del av enhver nasjons søken etter å etablere en egen identitet. Den mest imponerende bygningen må likevel være Universitetet i Oslos bygning på Karl Johan, i utgangspunktet tegnet av Christian H. Grosch. Tegningene ble senere modifisert av arkitekten Karl Friedrich Schinkel og bygningen sto ferdig i 1852. Festsalen i Domus Academica ble fra 1852 brukt til stortingssal, inntil Stortinget fikk en egen bygning i 1866. Karl Friedrich Schinkel var den gang en av Europas mest toneangivende arkitekter, og universitetsbygningen på Karl Johan er et arkitektonisk mesterverk enhver europeisk storby ville vært stolt av å ha i sin midte. Desto viktigere er det at Universitetet i Oslo fremdeles holder stand i bygningene, selv om de i dag bare har plass til en brøkdel av institusjonens mange studenter.

Universitetet i Oslo, Karl Johans gate 47, mot slutten av 50-tallet. Foto: Ukjent © Riksantikvaren

FLYTTER UT

I dag planlegger man å flytte ut fra flere av bygningene som huser våre viktigste kulturinstitusjoner. Nasjonalgalleriet, Kunstindustrimuseet og Historisk museum er bygninger man vil forlate. Dette gjøres uten hensyn til den rolle bygningen har spilt i institusjonen historie det siste hundreåret. Vi skal ikke reise lenger enn til våre naboer i Stockholm eller København før vi ser en annen tilnærming til dette. Bygningene blir der en del av fortellingen om kulturnasjonen. Museer og gallerier med en viss posisjon i nasjonens historie flytter man ikke fra. Man utvider og moderniserer, men lar institusjonens egen historie bli del av de utstillingene og aktivitetene som museene huser. Det er flere enn Riksantikvaren som i dag ser med bekymring på den videre skjebnen til flere av hovedstadens kulturbygg.

MURBYEN

En by kan ikke bare bestå av bygninger til forvaltning og kultur. Byens innbyggere skal bo og drive handel og annen

næringsvirksomhet. Oslos mange leiegårder – bedre kjent som «Murbyen» – kan vi konstatere at er en hovedstad verdig. Murbyen ble til i andre halvdel av 1800-tallet, som resultat av industrialiseringen og borgerskapets framvekst. Vi finner i dag murby fra Grünerløkka på Østkanten, via sentrum og Kvadraturen, til Frogner på vestkanten. Murbyen i Oslo er bygget etter nordeuropeisk, og særlig tysk, forbilde, også kalt Berlin-arkitektur. Murbyens spesielle arkitektur er i dag en viktig del av Oslos identitet. Den store samlingen av bevarte bygårder er unik, også internasjonalt, og gir definitivt Oslo et snev av europeisk by- og hovedstadskultur. Store deler av den opprinnelige bebyggelsen i Kvadraturen, fra 1600- og 1700-tallet, gikk tapt i byggeboomen på 1800-tallet. De siste tiårene er det bebyggelsen fra 1800-tallet som har stått under press, men den er i dag underlagt forskjellige former for vern gjennom alt fra enkeltfredninger, via Birkelundens kulturmiljøfredning til regulering til spesialområde bevaring.

NYERE HISTORIE SKRIVES

Det stolte Empirekvartalet var et viktig kulturminne i Oslo. Bebyggelsen som ble oppført i første halvdel av 1800-tallet, var tegnet av arkitekt Christian H. Grosch og arkitekt og byggmester Johan Raphael Pousette. Da kvartalet ble revet på 1950- og 60-tallet, gikk diskusjonene høyt. Mange, inkludert Riksantikvaren og et enstemmig bystyre i Oslo, var imot riving. Området huser i dag regjeringskvartalet, med høyblokk, et viktig monument over den moderne velferdsstaten etter andre verdenskrig. Regjeringsbyggets høyblokk sto ferdig i 1958 etter tegninger av Erling Viksjø. Bygget ble også modernismens gjennombrudd i det offentlige Norge, arkitektonisk og kunstnerisk. Det argumenteres i dag for å rive Høyblokk, fordi det vil være det enkleste. Historien står i fare for å gjenta seg selv. En hovedstad i en kulturnasjon som er oppgaven voksen, vet også godt verdien av å fortelle sin egen historie.

Historien for alle

Hva freder vi, og hvorfor? Riksantikvaren arbeider for at vi innen 2020 skal ha et representativt utvalg kulturminner på fredningslistene. Utvalget skal fortelle om historien om menneskers liv og arbeid, om tidsånd og viktige hendelser. Vi lager nå en ny fredningsstrategi.

AV LINDA VEIBY OG KAREN THOMMESEN,
RIKSANTIKVAREN

Målet om et representativt utvalg fredede kulturminner er basert på tanken om at alle deler av samfunnet er viktig. Fredningslisten skal være geografisk, etnisk og tidsmessig representativ. Alle sosiale lag skal være representert og historien om industri- og næringsutvikling fortelles.

Kulturminneforvaltningens arbeid har alltid handlet om å velge. Hva som regnes som verdifullt i dag vil endre seg, akkurat som vårt syn på historien endres. Tidsånden vil alltid prege våre valg. Derfor må en fredningsstrategi sees i en større sammenheng. Kulturminner som formidler historier vi i dag synes er viktige, skal få et varig vern gjennom fredning. Men vi må også lage en strategi som åpner for at vi i framtiden ønsker å frede objekter eller miljøer som ennå ikke tillegges nasjonal verdi.

FREDNINGSSTRATEGI

Riksantikvaren har fått i oppdrag fra Miljøverndepartementet å utforme en fredningsstrategi. Oppdraget kom som resultat av Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005), *Leve med kulturminner*. Den fastslo at flere kulturminner og kulturmiljøer skulle sikres ved fredning. Strategien skal sørge for at vi, når vi nærmer oss 2020, skal ha en mer representativ fredningsliste.

SAMARBEID PÅ TVERS

I arbeidet med en best mulig fredningsstrategi har Riksantikvaren fått viktige innspill, både fra den regionale kulturminneforvaltningen og relevante kunnskapsinstitusjoner, som universiteter og museer. Den regionale kulturminneforvaltningen har god detaljkunnskap om kulturminnene i sine fylker. Denne kunnskapen har vi allerede trukket veksler på, særlig når det gjelder å definere begrepet representativitet.

Eiere av kulturminner, enten det dreier seg om private eiere, frivillige organisasjoner eller offentlige institusjoner, representerer en viktig ressurs for oss. De er ikke bare den viktigste forutsetning for at kulturminner gis et varig vern. De har kunnskap og engasjement som kulturminneforvaltningen kan ha stor nytte av.

Det er et mål at verneplaner i større grad skal ligge til grunn for fremtidige fredninger. Riksantikvaren ønsker å støtte både kommuner, fylker, offentlige sektorer og organisasjoner i arbeidet med å lage slike planer. Verneplan er en arbeidsform der et tema, en sektor eller en region settes under lupen, for å identifisere og prioritere viktige objekter og miljøer for fredning. Det sikrer at utvalget blir riktig i forhold til målet om representativitet. Landsverneplanene for statlig sektor er et godt eksempel. Gjennom prosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer» utarbeider alle statlige sektorer en verneplan med oversikt over

Etter revideringen av Kulturminneloven i 1992 ble det mulig å fredet et kulturmiljø ut fra den totale kulturhistoriske verdien til miljøet, uten at de enkelte elementene er i fredningsklasse. Den gamle folkeparken på Bygdøy i Oslo ble fredet i 2012.

Foto: Arve Kjerseim © Riksantikvaren

sine kulturhistoriske eiendommer. Denne verneplanen danner så grunnlaget for eventuelle fredninger. Forsvaret og samferdselssektoren var tidlig ute. Det var også helsesektoren, som ferdigstilte sin verneplan tidlig i 2012. Det resulterte i fredning av objekter og miljøer på til sammen 42 av helseforetakenes eiendommer.

LOKAL KUNNSKAP

For å vite hva man trenger, må man nødvendigvis vite hva man har. I løpet av 2012 har alle landets fylkeskommuner gjort en viktig innsats på veien mot en mer representativ fredningsliste. Som en del av arbeidet med fredningsstrategien har fylkeskommunene gitt oss supplerende informasjon om fredete bygg og anlegg i eget fylke. Derfor vet vi nå langt mer om hvilke funksjoner de fredete objektene hadde og hvilke sosiale lag som hadde bopel eller virke der. Dette har gitt oss bedre oversikt over hvilke typer kulturminner som er underrepresentert. I dag vet vi at næringer som fiskeri og skogdrift er underrepresentert på fredningslisten. Det mangler også flere andre bransjer innen industri, fremstilling og produksjon av varer og tjenester.

KULTURMINNELOVEN

Kulturminneloven fra 1978, og revideringen av denne i 1992, ga oss nye muligheter i arbeidet med representativitet. Det ble mulig å fredet nye typer kulturminner, kulturminner yngre enn 100 år og arealer og omgivelser i tillegg til objekter. Etter den tid er fredningslisten stadig blitt utvidet. Flere typer kulturminner er kommet til, som teknisk-industrielle kulturminner, kulturmiljøer og arkitektonisk viktige bygninger. Sistnevnte betyr at vi i dag kan fredet, og dermed sikre for ettertiden, nyere arkitektur i verdensklasse, som Sverre Fehns *Villa Busk* fra 1989 og Snøhettas operabygning i Oslo fra 2008.

Et felt man ikke har fokusert på tidligere er arkeologiske kulturminner fra tiden etter 1537. Disse er ikke automatisk fredet etter kulturminneloven og har ikke noe formelt vern. Loven åpner for at slike kulturminner kan fredes ved enkeltvedtak, men i praksis har ikke dette vært gjort. Historien bak et steds utvikling ligger ikke utelukkende i stående bygninger. Kulturminner under bakken er en like viktig kilde til kunnskap, selv om de stammer fra perioden etter 1537. I arbeidet med fredningsstrategien vil vi ta en gjennomgang av

hvilke muligheter vi har for å sikre enkelte av disse viktige kunnskapskildene. Et nylig eksempel på dette er Eidsvollsbygningen, hvor arbeider i kjelleren avdekket to eldre gulv fra 16- og 1700-tallet under dagens gulv. Det ga oss ny og spennende kunnskap om dette viktige kulturminnet.

RASKT I GANG

Fredningsstrategien skal være langsiktig, men likevel settes raskt ut i livet. Endret bruk, press på areal og fraflytting gjør at viktige kulturminner endres eller forsvinner. For å oppnå et representativt utvalg, som på best mulig måte formidler samfunnsutviklingen, er det viktig at fredningsarbeidet fram mot 2020 gjøres så raskt og effektivt som mulig. Med dagens ressurser har forvaltningen fram til 2020 kanskje bare kapasitet til mellom 150 og 200 nye fredninger. Det utgjør i gjennomsnitt åtte til ti nye fredninger per fylke. Godt samarbeid mellom kulturminneforvaltning, kunnskapsinstitusjoner, eiere og organisasjoner, vil gjøre det mulig å prioritere godt i årene som kommer. Målet er ikke å fredet mest mulig, men å fredet de objektene eller miljøene som gjør at vi kan si at «historien tilhører oss alle».

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket

Stadig oftere leser vi om gjengrodde utmarksbeiter som hindrer utsikt langs veiene. Jordbruket er i endring, og med det endrer også landskapet seg. Flere steder er det satt i gang tiltak for å bevare verdifullt kulturlandskap.

AV RAGNHILD HOEL, RIKSANTIKVAREN

Jordbrukslandskapet er skapt gjennom bosetting og bruk av landskapet gjennom flere tusen år. Helheten av gårdstun, innmark og utmark inneholder store kulturhistoriske og biologiske verdier. En stor andel av våre fredete og verneverdige bygninger, inkludert unike middelalderbygninger i tre, befinner seg på gårdsbruk.

MANGFOLD

I Norge arbeides det for å videreføre den særpregete seterdrifta. Mangfoldet i typer jordbrukslandskap gjenspeiler variasjonen i naturgrunnlag, etnisk bakgrunn og topografi. Disse verdiene er avhengig av fortsatt bruk, skjøtsel og vedlikehold for å opprettholdes. Gjengroing av arealer og forfall av bygninger påvirker både natur- og kulturarv og helheten i landskapet rundt oss.

FÆRRE BØNDER

Bonden er den viktigste aktøren for ivaretagelse av særpregete bygningsmiljøer, artsrike beiter og et velholdt, mangfoldig og åpent jordbrukslandskap. Med nedlegging av gårdsbruk, større enheter og nye driftsformer, blir utfordringen stadig større. I dag strever færre bønder med å opprettholde matproduksjonen og samtidig opprettholde kvaliteter i jordbrukets kulturlandskap. Til gode for hele samfunnet. Over jordbruksavtalen er det derfor avsatt midler til blant annet Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) og Regionale miljøprogram (RMP), ordninger kulturminneforvaltningen setter svært høyt. Dette er verdifulle supplement til Riksantikvarens egne knappe midler.

22 UTVALGTE

I *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket* har landbruks-, natur- og kulturminneforvaltningen gått sammen om å gi bonden drahjelp. Denne satsingen er et spleiselag mellom Landbruks- og matdepartementet og Miljøverndepartementet. Statens landbruksforvaltning, Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren, med god hjelp av sine regionale etater, leder satsingen som er forankret i frivillige avtaler mellom staten og brukerne. Så langt er 22 områder utvalgt. Områdene har stor geografisk spredning og representerer svært forskjellige landskapstyper. Felles for de valgte områdene er aktive og motiverte brukere som tar ansvar for fortsatt jordbruksdrift i bygdene sine.

Lovatnet: Det er over åtti år mellom disse bildene, tatt på same sted ved Lovatnet i Stryn, Sogn og Fjordane. Karjolen og motorsykkelen er klare symboler på endringer i teknologi og samferdsel. Men bildene rommer enda mer: Vi ser to ulike samfunn i det samme landskapet. I 1925 bodde fortsatt flertallet av det norske folket på landsbygda og fire av ti levde helt eller delvis av landbruk. Jordbruket var areal- og arbeidskrevende – vi ser her velpleid eng og hesjer etter slått med ljå. Naustrekka som er borte kan illustrere utfordringene knyttet til vedlikehold av en stor og verdifull bygningsarv på bygdene – der uthus utenfor tunet er mest utsatt. Se flere endringsbilder på nettsiden www.tilbakeblikk.no

Foto: 1925 A. B. Wilse © Norsk Folkemuseum. 2007 Oskar Puschmann, Norsk institutt for skog og landskap

Leka: Bruken av dette opplevelsesrike landskapet går tusenvis av år tilbake, det vitner både de mange gravrøysene fra jernalder og bronsealder og selve kystlyngheia om. Skei og Skeisnesset i Leka kommune er Nord-Trøndelags utvalgte kulturlandskap. På Skeisnesset beiter utgangersau hele året, etter at skjøtsel av lyngheia er tatt opp igjen. Lyngheijordbruket har tidligere preget kysten av hele Vest-Europa. Istandsetting og vedlikehold av bygninger og tilrettelegging for besøkende er andre tiltak i området. Foto: Erik Stenvik, Fylkesmannen i Nord-Trøndelag

Sunndal: «Fjellgardane og seterdalane i Øvre Sunndal» er Møre og Romsdals utvalgte område, et mangfoldig landskap med gårder ved dype juv og stupbratte lier til brede daler med godt beite og seterdrift. Vedlikehold av unike gamle bygningsmiljøer, er prioriterte tiltak. På Gammelsetra i Grøvdalen er det full drift med melkekyr, salg av seterprodukter m.m. Området følges opp i et meget godt samarbeid mellom regional landbruks-, natur og kulturminneforvaltning. Foto: Oskar Puschmann, Norsk institutt for skog og landskap

Lista: Utallige steingjerder, bakkemurer og rydningsrøyser preger dette landskapet, som med drift i 6000 år er et av Norges eldste jordbrukslandskap Vest-Lista i Farsund kommune er utvalgt kulturlandskap fra Vest-Agder. Helleristninger, skålgroper, gravhauger og fallossteiner forteller om liv og død i forhistorisk tid. Det arbeides i dag aktivt med blant annet skjøtsel av naturbeitemark, kystlynghei og fornminner, samt restaurering av steingjerder. Foto: Oskar Puschmann, Norsk institutt for skog og landskap

Steinssletta: Steinssletta er godt kjent for alle dem som krysser området på europaveien gjennom Hole og Ringerike kommuner – inkludert synet av den mektige Halvdanshaugen fra jernalderen. Her er aktiv drift med blant annet korn og grønnsaker og husdyrhold. Her er «klassiske» tun med hvitmalte sveitserstils våningshus og rødmalte driftsbygninger. Et aktivt grunneierutvalg er en positiv kraft i arbeidet med blant annet rydding og inngjerding av beiter og istandsetting av bygninger. Foto: Jørn Jensen, Buskerud fylkeskommune

Kunsten å bevare

Riksantikvaren har ti bevaringsprogram, der alt frå stavkyrkjer til ruinar, fartøy og industrielle kulturminne blir sikra og satt i stand. Gjennom bevaringsprogramma brukar Riksantikvaren årleg rundt 250 millionar kroner til bevaring av kulturminne i Noreg.

Murar i arbeid på Sverresborg i Trondheim: Borga til kong Sverre Sigurdsson (ca. 1153 til 1202) blei bygd 1182. I år, etter seks års arbeid, er borga ferdig konservert. Foto: Geir Magnussen

Tennes i Troms: Lyssetting gjer det lettare å få auge på dei vakre figurane frå steinalderen. Foto: Kjartan Gran

AV MARI METTE ERIKSEN, RIKSANTIKVAREN

Arbeidet i bevaringsprogramma består først og fremst i sikring og istandsetting av kulturminne, men kan òg omfatte kartlegging av tilstanden til kulturminna, tiltak for kompetanseheving og universell utforming. Bevaring av kulturminne er et arbeid som krev at vi prioriterer. Noko anna er det verken kapasitet eller pengar til. Skal vi bevare best og billigast, må vi ha ein plan for kva vi vil bevare, når jobben skal gjerast og, ikkje minst, kven vi samarbeider med. Ein slik plan har vi gjennom bevaringsprogramma.

I bevaringsprogramma for ruinar og bergkunst har vi kome langt på fleire område. Folk flest vil merke dette på korleis kulturminna vert tilgjengelege for stadig fleire, både gjennom universell utforming og betre formidling.

BEVARINGSPROGRAMMET FOR RUINAR

I Noreg har vi rundt hundre større og mindre ruinar frå mellomalderen. Det er flest kyrkjeruinar, men òg ruinar etter klosteranlegg og borg- og festningsanlegg. Arbeidet med å konservere eit utval av desse er godt i gang.

Hausten 2012 stod Sverresborg utanfor Trondheim, Noregs eldste steinborg frå 1100-talet, ferdig konservert og i ny prakt.

BEVARINGSPROGRAMMET FOR BERGKUNST

Bergkunsten er utsett for skadar som er forårsaka av både naturlege nedbrytingsprosessar og menneskeleg påverknad, og det er viktig å sikre bergkunsten betre.

Bevaringsprogrammet for bergkunst har som mål at 200 bergkunstlokalitetar skal vere forsvarleg sikra innan 2015.

100 av desse skal òg bli tilgjengelege for publikum.

Eit eksempel på dette arbeidet er bergkunsten på Tennes i Troms, der helleristingane er tilgjengelege for personar med nedsett funksjonsevne. Her har ein òg nytta spesiell lyssetjing for å gjere figurane synlegare for publikum.

Bevaringsprogramma

- Freda bygningar i privat eige
- Samiske kulturminne
- Stavkyrkjene
- Verdsarven
- Tekniske og industrielle kulturminne
- Brannsikring av tette trehusmiljø og stavkyrkjer
- Fartøy
- Ruinar
- Bergkunst
- Utvalde arkeologiske kulturminne

Arkeologi på hjemmebane

Noen av oss bor på steder der det allerede har bodd folk i flere tusen år. Selv om disse beboerne har satt ulike spor etter seg, trenger man ikke bekymre seg for å bli pålagt urimelige utgifter til arkeologiske undersøkelser. Staten dekker kostnadene ved mindre, private tiltak.

AV ISA TRØIM, RIKSANTIKVAREN

Det hender privatpersoner må få gjennomført en arkeologisk utgravning i forbindelse med arbeid på egen eiendom. Årlig settes det av midler på statsbudsjettet som Riksantikvaren bruker for å sikre at private tiltakshavere ikke pålegges utgifter som kan virke urimelige, økonomisk belastende eller ødeleggende for gjennomføringen av det planlagte arbeidet. Det kan dreie seg om mindre landbrukssaker, mindre veisaker, bygging av boliger, garasjer eller tilbygg, opparbeiding av parkeringsplasser, tilkobling til vann og avløp, med mer.

GRAVHAUG

En av de mange sakene Riksantikvaren har behandlet det siste året, gjaldt en bonde i Hjelmeland kommune i Rogaland. Han søkte om å få utbedre traktorveien sin. Ved den eksisterende veien lå en gravhaug, som var blitt skadet da veien i sin tid ble bygget. En utbedring av veien ville nå medføre at resten av gravhaugen måtte fjernes. Riksantikvaren er normalt restriktive med å tillate at synlige gravminner fra jernalderen ødelegges. I dette tilfellet fantes det ikke noen rimelige alternativer for omlegging av veien, og derfor ble det gitt dispensasjon. Og staten, ved

Riksantikvaren, skulle dekke utgiftene til en utgravning av gravhaugen. Slike utgravninger gjennomføres for å sikre vitenskapelig kildemateriale og kunnskap om det kulturminnet som vil bli ødelagt av tiltaket. Kostnadene til utgravningen i Hjelmeland ble beregnet til litt over 1 million kroner.

NY KUNNSKAP

Arkeologisk museum ved Universitetet i Stavanger fikk ansvaret for utgravningen, som viste seg å by på flere overraskelser. Sentralt i graven, under lag med jord og stein, lå det blant annet en liten dekkhelle. Da denne ble løftet vekk, så man «at det lyste hvitt av store brente beinbiter i et svart jordlag fullt av trekull og sot». Museets foreløpige tolkninger av funnet er at en kvinne har blitt gravlagt i haugen i Hjelmeland. Med seg i graven hadde hun fått smykker, som sammen med henne, ble brent på et likbål. Etterpå ble brente bein, kull og restene av smykkene sopt sammen og lagt i et eget gravgjemme, før man bygde en større haug over det hele.

Nå er gravhaugen fjernet og bonden kan utbedre traktorveien sin. Utgravningen har ikke påført ham noen utgifter, samtidig som vi har fått kunnskap om noen av de menneskene som drev gården allerede i jernalderen.

Østerhus i Hjelmeland. Gravhaugen er anlagt oppå en naturlig leirhaug. Foto: Helge Sørheim©Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Funnet av brente bein og bronsefragmenter under utgravning av gravhaug på Østerhus i Hjelmeland. Foto: Helge Sørheim©Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Konserveringsspesialister gipser inn selve gravfunnet for å arbeide videre med funnene i laboratoriet. Foto: Helge Sørheim©Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Tilskudd fra Riksantikvaren til arkeologiske utgravninger ved mindre, private tiltak

I 2012 er det avsatt 12,5 millioner kroner til dette formålet. I 2011 ble det gitt tilsagn om 7 889 875 kroner. Gjennomsnittlig tilskudd lå på omtrent 280.000 kroner. Oppgradering, tilbygg, drenering og lignende knyttet til eksisterende bolig omfattet 8 saker. Fem saker

gjaldt ny bolig. Fire saker gjaldt oppgradering eller nye driftsveger i landbruket. Graving for reparasjon av sprukne/ødelagte vannledninger utgjorde to saker. Garasje og utbedring av utkjørsel utgjorde to saker og en sak gjaldt nydyrking.

På havets bunn

Så lenge Norge har vært bebodd har havet, sjøene og elvene vært viktig som transportvei og matkammer. Det har gitt oss en rekke kulturminner, godt gjemt nede i dypet.

AV IVAR NESSE-AARRESTAD, RIKSANTIKVAREN

Kaster man et blikk på kartet ser man fort at Norge har en svært lang kystlinje. Med alle holmer og skjær inkludert er den hele 100 915 km lang. Utenfor denne kystlinjen ligger norsk territorialfarvann og tilstøtende sone 24 nautiske mil ut i havet. Videre er Norge fullt av vann, innsjøer, elver og vassdrag.

SPORTSDYKKERE OG KULTURMINNER

Som undervannsarkeolog er det vanligste spørsmålet jeg får om jeg har funnet noen gullskatter. I tillegg lurere mange sportsdykkere på hva som er lov og ikke lov når de dykker på eller finner vrak. Som en pekepinn må vi bruke lovverket. Kulturminneloven sier at rester etter båter og skip med innhold og last er kulturminner, dersom de er over 100 år gamle. Videre

sier loven at det bare er staten som kan gi tillatelse til inngrep i slike vrak. Å dykke på et skipsvrak er ofte en heftig opplevelse. Vi kan ane tragedier og føle kontakt med fortiden. Det er viktig at man ikke roter til bunnen, tar med seg gjenstander eller på annen måte påvirker kulturminnene. Det kan sette fart på nedbrytingen og ødelegge kulturhistorisk informasjon som ligger i vrakplassen. Alle som dykker må la ting ligge og ikke falle for fristelsen til å ta med seg gjenstander opp. Ikke bare fordi det er ulovlig, men også fordi gjenstander som har ligget lenge under vann raskt brytes ned når de kommer opp i luft. Videre sier loven at man har plikt til å melde fra om skipsfunn man kommer over på havbunnen. Ved å melde fra om slike funn kan kulturminneforvaltningen komplettere sine databaser og sikre kunnskapen som ligger i slike kulturminner.

Alle som melder inn slike funn er med på å sikre vår felles undersjøiske kulturarv. En god huskeregel er: Take only pictures, leave only bubbles.

FORVALTNINGEN

Kulturminner under vann er også del av Riksantikvarens ansvarsportefølje. Selve forvaltningsansvaret ligger hos de fem forvaltningsmuseene Tromsø museum, NTNU Vitenskapsmuseet, Bergens sjøfartsmuseum, Museum Stavanger og Norsk maritimt museum i Oslo. Museene skal forvalte skipsfunn langs kysten og innlandet og passe på at eventuelle byggeplaner og andre tiltak ikke ødelegger kulturminner. Riksantikvaren kan gi dispensasjon fra kulturminneloven, slik at museene i enkelte tilfeller kan planlegge og gjennomføre arkeologiske utgravninger. Riksantikvaren fungerer også som

Foto: Vegard Sandvik

rådgiver for de undervannsarkeologiske forvaltningsmuseene. Direktoratet sørger for samarbeid med andre sektorer i statsforvaltningen og arbeider for at forvaltningen av skipsfunn holder god faglig kvalitet.

ANKERSAKEN

Det hender at brudd på kulturminneloven blir anmeldt og får rettslige etterspill. Et eksempel på en slik sak var den mye omtalte «Ankersaken». I oktober 2010 opprettholdt Frostating lagmannsrett en dom fra Fosen tingrett, hvor en fisker var dømt for brudd på kulturminneloven. Fiskeren hadde i 2008 fått et gammelt anker i garnet. Dette pusset han opp og la ut for salg. Ankeret var anslått å være over 100 år gammelt, og tilhørte dermed den norske stat. NTNU Vitenskapsmuseet anmeldte derfor saken til politiet. Fiskeren ble i lagmannsretten dømt for beskadigelse av ankeret. I dommen fremkom det at som fisker pliktet domfelte å sette seg inn i de regler som berører hans yrkesutøvelse. Retten bemerket at det er viktig at kulturminner sikres et effektivt vern og at det må reageres fra samfunnets side når privatpersoner beholder kulturminner

som er statens eiendom og påfører dem uopprettelig skade.

OM KULTURMINNELOVEN UNDER VANN:

I Norge er vern av kulturminner under vann regulert av kulturminneloven. Kulturminnelovens § 14 omhandler det som kalles skipsfunn. Skipsfunn, eller deler av slike funn, defineres som båter, skips-skrog, tilbehør, last og annet som har vært om bord. Med andre ord sunkne båter og skip med alt om bord. For sportsdykkere, fiskere og andre som jobber på sjøen er det viktig å vite dette:

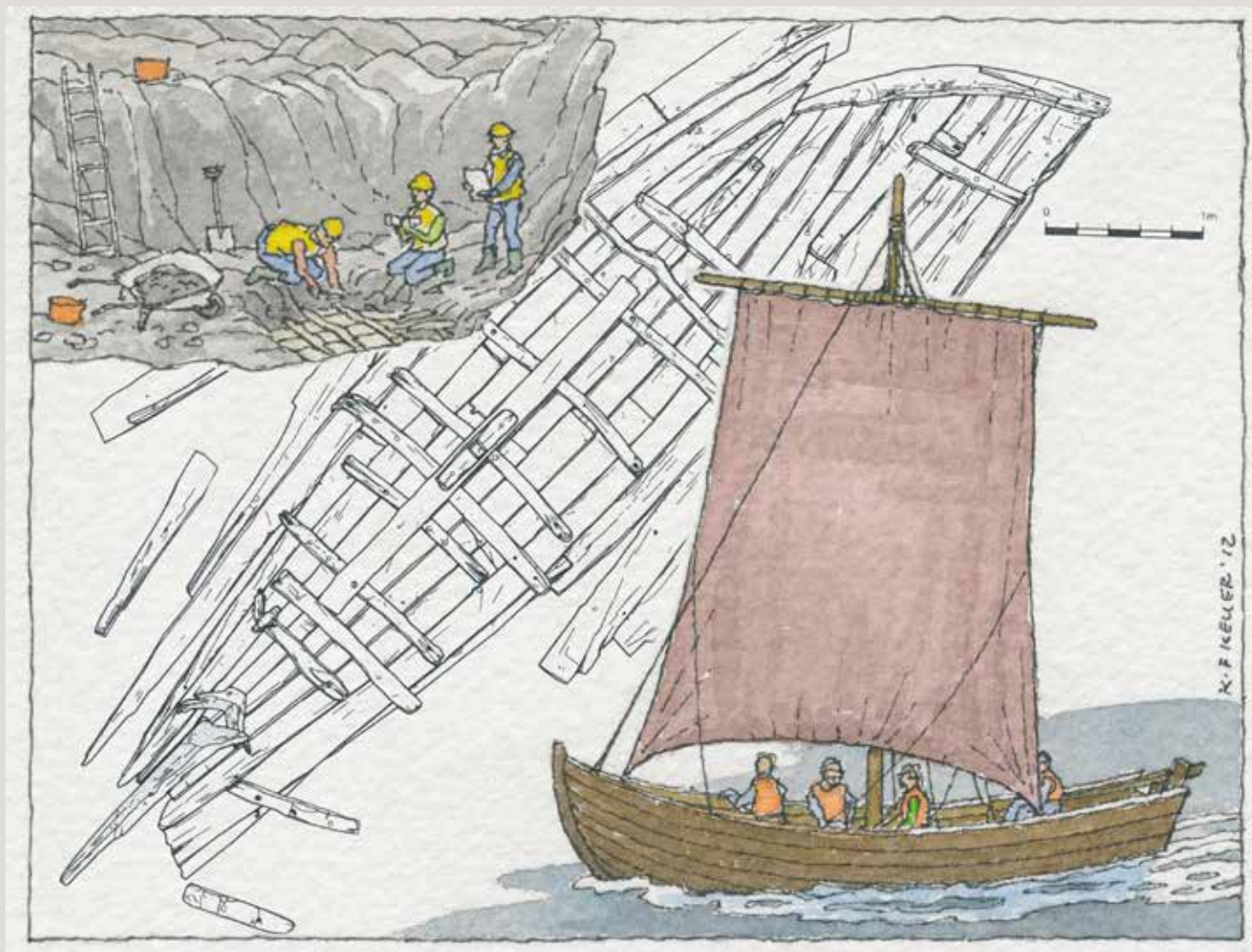
- Alle vrak som er eldre enn 100 år kommer inn under kulturminneloven.
- Staten eier disse vrakene, dersom eier ikke er kjent eller det ikke er sannsynlig at eier kan oppspores.
- I tilfeller der eier av skipsvraket er kjent, kan eieren likevel ikke gjøre inngrep uten statens tillatelse dersom kulturminnet er over 100 år gammelt.
- Bare staten kan gi tillatelse til inngrep i et skipsvrak, uavhengig av hvem som eier vraket.
- Finnere av vrak eller andre kulturminner som kommer inn under definisjonen skipsfunn, plikter å melde fra til politi

eller vedkommende myndighet (vanligvis et av universitetsmuseene eller et av sjøfartsmuseene eventuelt til Riksantikvaren).

- Ved å melde fra om funn så raskt som mulig, unngår man brudd på kulturminneloven. Det er viktig å la kulturminnet ligge der det ble funnet, slik at rette kulturminnemyndighet kan undersøke funnstedet nærmere.

Foto: Vegard Sandvik

Båtfunnene i Bjørvika

De arkeologiske undersøkelsene i Bjørvika i Oslo har resultert i funn av et tredvetalls båter, som kan dateres fra tidlig 1500-tall til slutten av 1800-tallet. Bildet av hvilke kulturminner som skjuler seg i Bjørvikas mudder har sakte, men sikkert formet seg.

AV HILDE VANGSTAD, NORSK MARITIMT MUSEUM

Fram til langt opp på 1900-tallet var havna Oslos kulturelle smeltedigel og økonomiske sentrum. Her foregikk import og eksport av varer, transport av folk og fe, og her møtte innbyggerne nye impulser og historier fra verden utenfor vika.

BJØRVIKA-UTGRAVNINGENE

Gjennom snart et tiår har Norsk Maritimt Museum (NMM) vært sammenhengende til stede ved større og mindre tiltak som ledd i reguleringsplanen for Bjørvika-Bispevika-Lohavn, vedtatt av bystyret i 2003. Reguleringsplanen omfatter nesten 700 dekar, og store deler av området

ligger på utfylt sjøbunn, noe som danner bakgrunnen for NMMs engasjement i området.

Fra overvåkingen av utsjaktingen av operatomten startet i 2003 til høstens pågående arkeologiske undersøkelse i Dronning Eufemias gate, har utfordringene vært mange og læringskurven bratt. Undersøkelsene har foregått under til dels svært utfordrende forhold, i dype byggegroper og med muddermaskiner ute i vika.

FUNNENE

Den hittil største utgravningen fant sted på Barcode B11-12 tomten i 2008-2009. Her ble 13 båter og et stort, ukjent og

overraskende tømmerbolverksfundament avdekket. En av båtene er senere rekonstruert og ble sjøsatt høsten 2011. Den samme båten skal stilles ut i DnBs lokaler i Bjørvika, omtrent på stedet den ble funnet.

I tillegg er det undersøkt sentrale kjente og hittil ukjente havneanlegg. Overalt hvor den eldre sjøbunnen ikke er oppmudret eller utsjaktet, rommer havna et vell av godt bevarte gjenstander, anker, båtdeler og båtvrak. Dette er spor som arkeologer, historikere og forhåpentligvis flere med skal bruke i mange år fremover, til å skrive og formidle nye Oslo-historier, med havna som et pulserende sentrum.

EØS-midlene

- Nye partnerskapsmuligheter for norsk kulturminnesektor

Ut året og i hele 2013 lyses det ut store midler til kulturarvsprosjekter gjennom EØS-midlene. For norsk kulturarv åpner det seg unike muligheter for prosjektsamarbeid med aktører i mottakerlandene.

AV DORINA SYLVIA DOBNIG OG
ALEKSANDRA PETIE EINEN, RIKSANTIKVAREN

EØS-midlene er Norges, Islands og Liechtensteins bidrag til utjevning av økonomiske og sosiale forskjeller i Europa. Midlene springer ut av avtalen om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde, bedre kjent som EØS-avtalen, undertegnet i 1994.

I nåværende finansieringsperiode, 2009-2014, får til sammen 15 land i Sentral- og Sør-Europa støtte til prosjekter innen områder som blant annet miljøvern, folkehelse, forskning, kulturarv og kulturutveksling.

RESTAURERING OG TRADISJONSHÅNDVERK

Fjorten mottakerland har valgt kulturarv som innsatsområde for EØS-midlene i årene framover. Fokuset i de ulike programmene varierer fra land til land, formet av utfordringene de forskjellige landene står overfor i sin forvaltning av kulturarven. Samarbeidmulighetene er mange og varierte, for eksempel erfaringsutveksling og kompetanseutvikling om restaurering og forvaltning av kulturminner, verdiskapingsprosjekter, tradisjonelt håndverk og byggeteknikk, immateriell kulturarv og samarbeid om formidling og utstillinger.

KONTAKTPUNKT OG PROGRAMPARTNER

Riksantikvaren jobber aktivt med utviklingen av fem kulturminneprogram under EØS-midlene, i samarbeid med de ansvarlige myndigheter i mottaker-

Kuldiga bystyre i Latvia og Norsk Handverksutvikling/Maihaugen samarbeidet om etableringen av et bygningsvernsenter og opplæring av håndverkere for å sikre kvaliteten av bevaringsarbeidet for byens historiske trearkitektur. Byen Kuldiga er kjent for sine forseggjorte historiske dørinn ganger, og restaurering av dører var en viktig del av prosjektet, hvor også håndverkere fra Drøbak deltok. Foto: Jiri Havran © Riksantikvaren

landene. Riksantikvaren er norsk kontaktpunkt og programpartner i Estland, Latvia, Litauen, Romania og Ungarn. Her fungerer Riksantikvaren som rådgiver i programutformingen og følger programmet gjennom implementeringsfasen og frem til avslutning i 2016. Hvert program vil munne ut i åpne utlysninger for kulturminneprosjekt i mottakerlandene. Riksantikvaren er også samarbeidspartner i EØS-finansierte prosjekt i Tsjekkia, Slovakia og Polen.

Det restaurerte festningstårnet i Baia Mare, Maramures, Romania brukes som et levende formidlingssted av byens middelalderhistorie, tradisjonelt håndverk, folkemusikk og dans. Maramures bystyre samarbeidet med Vest Telemark Museum, Telemark fylkeskommune og Høgskolen i Telemark.

Foto: ©Tamas Bujnovszky

NYE RELASJONER

Det legges stor vekt på å styrke relasjonene med mottakerlandene, og det er lagt til rette for samarbeid med norske aktører på prosjektnivå i de forskjellige programmene. EØS-midlene er derfor en unik mulighet for å styrke det institusjonelle samarbeidet mellom Norge og mottakerlandene.

Fredet opp av flomvannet

Den 24. juli 2011 regnet det så mye at avløpsrørene på Notodden ikke klarte å holde vannet unna Notodden stasjon. Flomvannet skylte over hele stasjonsområdet. Grunnen raste ut og skinner, sviller og master ble hengende i lufta. Søndre del av stasjonen ved Heddalsvannet ble til et 4300 kvadratmeter stort krater. Skadene var store, og det var ikke hvilken som helst stasjon flomvannet hadde herjet med.

AV EYSTEIN M. ANDERSEN, RÅDGIVER
I KULTURMINNEVERN, TELEMARF FYLKESKOMMUNE

Notodden stasjon er del av et av de mest monumentale infrastrukturanlegg vi har fra norsk industrihistorie. Rjukanbanen fra Rjukan til Mæl, jernbanefergene over Tinnsjøen, Tinnosbanen fra Tinnoset til Notodden, og Bratsbergbanen videre nedover til Herøya utgjorde en bærebjelke i industrien som Norsk Hydro bygde opp i årene etter 1905. Denne transportåren brakte deres verdensprodukt, kunstgjød-sel, fra indre Telemark og ut i verden.

INDUSTRIELT KULTURMINNE

Norsk Hydros etablering på Notodden og Rjukan ga oss gjennombruddet for bruk av elektrisk kraft i industrien. Dette er et svært viktig eksempel på den andre industrielle revolusjon, som bidro til å forandre Norge og verden på 1900-tallet. Nå står Norsk Hydros industrieventyr i Telemark, Notodden stasjon inkludert, på Norges tentative liste for verdensarv.

BRATSBERGBANEN

Notodden stasjon åpnet i 1917 og ble tatt i bruk som del av Bratsbergbanen i 1920. Frem til da hadde godstogene fra Rjukan endt nede ved Heddalsvannet. Derfra ble kunstgjød-sel og annet fraktet på lektere. Nå kunne industrivarere fraktes fra Notodden stasjon og helt frem til kysten. Norsk Hydros jernbanestrekning ble dermed koblet på statsbanenettet. Norsk Hydro la ned sin virksomhet på Rjukan i 1991. I dag frakter Bratsbergbanen passasjerer mellom Skien og Notodden.

FLOMMEN RAMMET

Da flommen rammet Notodden stasjon var et fredningsvedtak for hele banestrek-

ningen, fra Hjuksebø til Tinnoset, inkludert Notodden stasjon, like om hjørnet. Det gjorde arbeidet med en gjenoppbygging ekstra krevende. Et tett og godt samarbeid mellom Telemark fylkeskommune og Jernbaneverket sørget for forsvarlige og antikvarisk gode løsninger.

GJENOPPBYGGING

Stasjonsområdet og Bratsbergbanen var stengt i nesten ett år mens arbeidene pågikk. Bygningsmassen var forskånet fra større skader, resten av anlegget sto det verre til med. Stasjonen ble ryddet og alle deler tatt vare på, sortert og vurdert for gjenbruk. 2200 lastebillass med drenerende masser måtte til for å fylle krateret og lage ny underbygning til jernbanen. Fredningen av Tinnosbanen med Notodden stasjon ble fullført, og i løpet av noen hektiske måneder på nyåret 2012 ble stasjonen satt i bedre stand enn den var før flommen.

GAMLE SPOR

Alle spor ble tilbakeført slik de var. Kun mindre sikkerhetsmessige justeringer ble gjort. Skadene på gamle skinner viste seg å være mindre enn antatt, og nesten alt ble gjenbrukt. Alle sporveksler ble gjenbrukt, kun med mindre reparasjoner. De gamle klinkede mastene og åkene for kjøreledning ble satt i stand på antikvarisk vis. Det gamle signalanlegget ble også satt opp igjen.

GJENÅPNING

Da passasjerer i juni 2012 igjen kunne sette seg på toget på Bratsbergbanen og komme til Notodden stasjon, var det til sammen investert omkring 40 millioner i restaureringsarbeidet. Notodden stasjon var kommet fredet og antikvarisk nypusset opp av flomvannet.

Notodden stasjon etter flommen. Foto: Unn Yilmaz © Telemark fylkeskommune

Gjenåpnet stasjon, juni 2012. Foto: Alexander Ytteborg © Riksantikvaren

Kulturminner bra for klima

Mellom 70 og 80 prosent av byggene vi skal bruke i 2030 er allerede bygd. Det er bra.

Å bygge nytt er en belastning for klimaet. Vi bør bruke våre gamle hus så lenge vi kan.

AV MARTE BORO, RIKSANTIKVAREN

Verneverdige bygg har mange kvaliteter som det er viktig å ta vare på. I tillegg til å kunne brukes til å bo og virke i, forteller de hvordan menneskene har levd og brukt ressursene. Gamle hus er bygget med få ressurser og med små økologiske fotavtrykk. Materialene er ofte lokalt produsert, korttransporterte, lite bearbeidet og med minimal bruk av miljøgifter. Når de en gang skal rives, kan materialene i stor grad gå tilbake til naturen uten å skade den. Her har moderne byggeri mye å lære. Bygningsarven er et stort arkiv over miljøvennlige løsninger og ressursøkonomisering.

KORTREIST OG MILJØVENNLIG

Førnuftig bruk og oppgradering av eksisterende bygninger er et godt bidrag til å redusere klimautslippene. Flere undersøkelser viser at ved å bruke eksisterende bygninger, i stedet for å bygge nye, reduseres belastningene fra materialproduksjon i så stor grad at det helt eller delvis kompenseres for økt energibehov til oppvarming mens huset er i bruk. En sammenligning mellom et gammelt laftebygg og et nytt lavenergibygge viser at det tar mer enn 60 år før det nye huset er mer miljøvennlig enn det gamle. I USA har man gjort en tilsvarende sammenligning, men for

mange bygningstyper og klimasoner. Konklusjonen fra denne undersøkelsen er at gjenbruk av bygninger nesten alltid gir miljøbesparelser framfor riving og nybygging.

GAMLE, GODE HUS

En norsk undersøkelse ser nærmere på hvor gode gamle vinduer kan bli når vi oppgraderer dem. Resultatet viser at gamle vinduer kan bli like gode som nye, når de utstyres med innervinduer med godt isolerende glass. I Skottland har man gjort undersøkelser av vegger i naturstein. Også de viser seg å være langt bedre i praksis enn tidligere antatt.

Tunge konstruksjoner, slik som teglmur, laftevegger og betongvegger og -dekker, har evnen til å redusere temperatursvingningene. De varmes sakte opp, og avgir varme sakte. På varme sommerdager vil dette bidra til å holde temperaturen nede innendørs. Behovet for kjøling blir dermed mindre. Varmen som lagres i konstruksjonen, avgis langsomt når temperaturen synker. Når vi fyrer for å holde varmen, vil veggene og gulvene også varmes opp, og være et magasin som avgir varme lenge etter at ovner er slått av. Slike egenskaper jobbes det nå oftere med å utnytte i moderne kontorbygg. Vi har utnyttet dem lenge i gamle bygg, men vi har lite dokumentasjon på hva dette betyr for energiforbruket.

Ventilasjonen i eldre hus er som regel basert på «naturlig opptrekkventilasjon». Lufta går ut gjennom avtrekkskanaler i pipa og gjennom utettheter i øvre del av huset. Friskluft blir tilført gjennom ventiler og utettheter i bygningskonstruksjonen, og ved lufting gjennom vinduene. Fyring med ved trekker luft ut og bidrar til ventilasjonen. Dette systemet krever ikke energi til vifter eller avanserte installasjoner med kort levetid, det er en del av selve bygningskroppen og pipa. Men systemet er sårbart for våre dagers krav til tette bygg

og energisparing. Vi mangler kunnskap om konsekvensene for luftkvalitet og fukt når vi tetter godt.

ENERGIFORBRUK

Nesten alle gamle hus kan forbedres slik at behovet for energi blir mindre. Men energiforbruket vil sjelden komme helt ned på nybyggnivå. Når man gjennomfører enøktiltak, er det mange forhold å ta hensyn til. Bevaring av kulturhistoriske verdier er ett hensyn, men like viktig er det å unngå bygningsfysiske skader. Når vi tetter huset bedre, reduserer vi luftskiftet og innklimaet kan lide. Og hvilke tiltak gir mest energisparing for pengene? Ofte er det slik at en god balanse mellom disse hensynene også er det mest kostnadseffektive. Å bygge om eldre bygninger til lavenergibygge på bekostning av verneverdiene, har liten effekt når det gjelder energisparing. Man får mest energisparing ut av de første kronene, og lavere risiko for skader. Husk også at det bare er om lag halvparten av energiforbruket i en bygning som går til oppvarming av huset. Elektriske apparater, oppvarming av tappevann, belysning med mer står for den andre halvparten.

KLIMABELASTNING

For å redusere klimaendringene må vi redusere klimagassutslippene. Mengden av klimagassutslipp fra energi varierer avhengig av hvilken energikilde det er snakk om. Bruker vi miljøvennlig fornybar energi, belaster vi klimaet mindre. Riksantikvaren jobber for at kravene i plan- og bygningsloven skal være slik at bruk av miljøvennlig energi kan kompensere for at eldre hus krever mer energi i drift enn kravene tilsier. Vi må fortsette å bruke våre gamle hus. River vi dem, kaster vi ressurser. Erstatter vi dem med nybygg, belaster vi klimaet ekstra. Med andre ord, kulturminnevern er godt miljøvern!

Undersøkelser og rapporter

- 1 Klimagassberegninger for vernede boligbygg vs nye lavenergiboliger, Civitas, 2011
- 2 The greenest Building: Quantifying the Environmental Value of Building Reuse, Preservation Green Lab 2012
- 3 Energieffektive bevaringsverdige vinduer, Sintef 2012
- 4 Historic Scotland, Technical paper 10, 2011

Vi har i dag mange bolighus fra 1900-tallet i funksjonalistisk stil. Velholdt funkis er fortsatt like flott. Foto: Marte Boro © Riksantikvaren

Verdiskaping er god forvaltning av kulturminner

Bruk av kulturminner gir levende bygder og byer som inviterer til kreativitet, turisme og nyskapende næringsliv.

AV JOSTEIN LØVDAL OG GEIR TVEDT, RIKSANTIKVAREN

Kulturminner kan bare bestå hvis vi og de som kommer etter oss fortsatt ser verdien i dem. Verdiskaping på kulturminneområdet handler om å identifisere verdiene, ta vare på og bruke kulturminnene som ressurs og premisse for planlegging og utvikling i lokalsamfunnet. Verdiene skapes i møte mellom mennesker, kulturminner, historie og landskap.

KUNNSKAP, OPPLEVELSE OG BRUK

Kulturminnene gir kunnskap og opplevelser. De forteller om stedenes opprinnelse, og om ressursene og kompetansen som ble tatt i bruk i samfunnsutviklingen. Denne kunnskapen setter vår tids utfordringer i perspektiv, og kan være utgangspunkt for nytenkning, innovasjon og gode løsninger. Riksantikvarens mål er at kommunene skal ha oversikt over egne kulturminner og gode kulturminneplaner som grunnlag for bevaring og bruk.

Kulturminnene setter preg på steder og landskap og gjør dem interessante og attraktive for bosetting, næringsetablering og besøkende. Dermed er kulturminnene også en ressurs for økonomisk verdiskaping. De brukes eller gjenbrukes til boliger,

fritidsboliger og næring. De er besøksmål som gir inntekter. Godt besøkte kulturminner gir også positive ringvirkninger for andre virksomheter i området.

KULTURMINNER ALENE ER IKKE NOK

Kulturminner blir mer interessante når de formidles i en historisk kontekst, som en del av et helhetlig og levende landskap med vekt på fortellinger, tradisjoner og immateriell kunnskap. Allianser med museer og naturforvaltning styrker arbeidet med kulturminnene ytterligere. En hovedoppgave i verdiskapingsarbeidet er å koble offentlig og privat innsats og virkemidler. Kommuner må oppmuntre til idéutveksling over fag- og sektorgrenser. Fylkeskommuner må sette kulturminner på dagsorden i regionale utviklingsprosesser og invitere til samvirke mellom egne og statlige virkemidler. Direktoratet og departementet må sørge for at kommuner og fylkeskommuner kan bruke ulike ressurser og virkemidler i kulturminnebaserte utviklingsprosjekter. Miljøverndepartementet samarbeider nå med syv departementer om en felles strategi for verdiskaping basert på natur og kulturarv.

GODE ERFARINGER

Miljøverndepartementet og Riksantikvaren startet opp verdiskapingsprogrammet i 2006-2010, med 12 pilotprosjekter fra hele landet. Erfaringene fra dette programmet viser at interesserte eiere er en nøkkelfaktor. Prosjekter hvor fylkeskommunen har en tydelig rolle, gir enklere tilgang til et bredt spekter av virkemidler. FOU-miljøer tilfører kompetanse og kritiske råd. Medvirkning fra frivillige organisasjoner bidrar til folkelig forankring og engasjement og sosial utvikling. Dette er kunnskap som Riksantikvaren legger vekt på når vi gir tilskudd til nye prosjekter

VERDISKAPING ER LAGARBEID

Verdiskaping gir økt forståelse for kulturminnene og større ressurser til bevaring. Samtidig utfordres kulturminneforvaltningen til å være løsningsorientert og samhandle konstruktivt med eiere og utviklingsaktører. Kulturminneforvaltningens rolle er ikke å være næringsutvikler, men kunnskapsleverandør, tilrettelegger og pådriver. Verdiskaping er lagarbeid. Resultatene blir best der eiere, næringsliv, frivillige, kommuner og fylkeskommuner forener kreftene for bevaring og bærekraftig bruk av kulturminnene.

Riksantikvaren gir tilskudd til disse verdiskapingsprosjektene i 2012:

- **Båtbyggeriene på Moen, Risør, Aust-Agder.** 275 000 kroner til gjenoppbygging av brygger og gjennomføring av prambyggingkurs.
- **Kongevegen over Filefjell, Lærdal i Sogn og Fjordane og Vang i Oppland.** 600 000 kroner til utvikling og tilrettelegging for fysisk aktivitet, kultur- og naturopplevelser og som trekkplaster i reiselivssammenheng.
- **Telemarkskanalen regionalpark, Nome, Telemark.** 400 000 kroner skal brukes til infrastruktur rundt Vrangfoss sluseanlegg.

- **Atlungstad brenneri, Stange, Hedmark.** 500 000 kroner til istandsetting og utvikling av prosjektet «Mjøsas edle dråper».
- **Bygningsarven i Nord-Trøndelag.** 300 000 kroner til bygningsvernseier i Levanger og materialproduksjon og ny produksjonslinje ved Spillum dampsgag i Namsos.
- **Melbus industrielle kulturarv, Melbu, Nordland.** 400 000 kroner til registrering av kulturminner, nettverk av næringsaktører og formidling av kulturarv.
- **Riktig restaurering i Follo, Akershus.** 300 000 kroner til Follo museum for kompe-

tanseheving hos private eiere, håndverkere og kommuner.

- **Kulturarv og utvikling i Vardø, Finnmark.** 324 000 kroner til istandsetting og dokumentasjon av bygningsarven og næringsutvikling.
- **Forbundet Kysten, Leidang Sognefjorden, Sogn og Fjordane.** 200 000 kroner til videreutvikling av kystled med flere båter og overnattingssteder.
- **Fortidsminneforeningen, Stavkirkekontoret på Kaupanger, Sogn og Fjordane.** 300 000 kroner til etablering av stavkirkeforum og utvikling av nettsider og bookingsystem.

Foto: Åse Bitustøl © Riksantikvaren

Arbeid på brygga gjøres av Andreas Sommerfelt og Jørgen Staupe. Foto: Lars Grønvold

Båtbyggeriene på Moen

På Moen i Risør kommune i Aust-Agder forenes vakkert kulturmiljø og tradisjonshåndverk. Her bringer trebåtbyggerne gammel håndverkskunnskap inn i en ny tid.

AV ÅSE BITUSTØL, RIKSANTIKVAREN

Tre forskjellige båtbyggerier utgjør det unike kystkulturmiljøet på Moen. Her kan du fremdeles kjenne lukten av tjære og lakk, la hånda gli over glattpusset treverk og lakket mahogni og høre klinkhammeren gå. Båtbyggerne på Moen kjenner tradisjonelle teknikker og metoder, vet hvordan forskjellige materialer oppfører seg under ulike forhold og hvilke verktøy som skal brukes. Kunnskapen og erfaringen gjør dem også ettertraktet for andre og kompliserte oppdrag der bygging med tre inngår.

Båtbyggeriene har fått støtte fra Riksantikvaren og Aust-Agder fylkeskommune til istandsetting av de gamle bryggene som gradvis har blitt ødelagt av sjø og is. Bryggene på Moen skal brukes til opptak og utsetting av båter som før, men vil også kunne ta imot feststemte festivaldeltakere under Trebåtfestivalen. I tillegg skal Kystlaget holde kurs for å lære videre god gammel dags prambygging til nye generasjoner.

Svein Tufte er båtvert på Bakka.

Foto: Marit Bendz © Riksantikvaren

Roturar med Indre Sogn Kystlag

Leidang Sognefjorden er eit av verdiskapingsprosjekta som får støtte av Riksantikvaren. Stønaden skal gå til vidareutvikling av kystleden med istandsetting og utleige av fleire båtar.

AV SISSEL CARLSTRØM, RIKSANTIKVAREN

Riksantikvarens utsendte sit bak i båten og ser på medan Svein Tufte tar eit godt tak i årene og lar årebladet gli gjennom det klare vatnet i Nærøyfjorden. Robåten duvar lett i døningane etter eit stort cruiseskip som legger ut frå kaia i Flåm. Eg tenkjer at eg ikkje har lyst til å vere om bord der i cruiseskipet.

Forbundet Kystens lokallag, Indre Sogn Kystlag, har lagt til rette eit tilbod til folk som ikkje vil følgje straumen av turistar opp og ned Flåmsdalen med tog eller ta del i det myldrande livet på kaia i Flåm. Fem hundre kroner kostar det å leige ein sognafæring for ein dag. Det er ein fin tradisjonsrobåt frå Sogn, som er tjærebreidd, raudmåla og stødig å ro. Ein kan ro korte eller lange turar i den

naturskjønne Nærøyfjorden. Og ein kan gå i land kor ein vil langs strendene. Nokre stader er det laga både bål- og teltplass.

Tre båtar har vore på vatnet i dei siste par åra. Det skal mykje organisering til for å halde tilbodet i gang, båtvertar skal vere på plass, marknadsføring må til, vedlikehald av båtane gjer seg ikkje sjølv. Indre Sogn Kystlag ønskjer å tilby gjestane fleire båtar og stader for overnatting i verdsarvområdet, som er kåra til verdas vakraste reisemål. For å få til det må dei flytte verksemda frå kjøkenbordet, som flyt over av oppgåver som følgjer med det å drive eit frivillig lag, til nokon som kan få dette som jobb. Nærøyfjorden Verdsarvpark skal hjelpe dei, og Riksantikvaren har gitt litt starthjelp som eit av verdiskapingsprosjekta i 2012.

Pilegrimsvandring som bærekraftig reiseliv

Nidaros var det største pilegrimsmålet i Nord-Europa i middelalderen.

På lang sikt skal Nidaros igjen bli et av de viktigste målene for europeiske pilegrimer.

Foto: Åse Bitustøl © Riksantikvaren

AV BERIT LÅNKE, DIREKTØR VED
NASJONALT PILEGRIMSSENTER

Da Miljøverndepartementet i 1993 initierte arbeidet med pilegrimsleden mellom Oslo og Trondheim, var målet at de gamle vegene skulle gi publikum en ny opplevelse av natur og kulturminner. Leden ble offisielt åpnet av kronprins Håkon i 1997, og det begynte å komme vandrere. Flere gikk hele vegen fra Oslo, men det skulle likevel ta noen år før man kunne satse på pilegrimsvandring som et internasjonalt reiselivsprodukt.

STATLIG SATSNING

Ti år senere, i 2007, var leden ikke lenger tilfredsstillende vedlikeholdt. Det var også behov for videreutvikling av konseptet. Det ble opprettet et verdiskapingsprogram i regi av Miljøverndepartementet og Riksantikvaren. Formålet var å øke bruken av leden og bidra til økt næringsutvikling.

I 2009 lanserte daværende kirkeminister Trond Giske en nasjonal satsning gjennom utredningen «På Livets Vei».

Her ble det fokusert på at pilegrimenes behov for spise- og overnattingssteder ikke nødvendigvis blir dekket gjennom tradisjonell reiselivssatsning. En slik annerledes tilnærming kan bidra til bærekraftig reiseliv og økt verdiskaping for flere distrikter langs leden. I 2011 fikk Riksantikvaren i oppdrag å etablere et midlertidig nasjonalt pilegrimssenter i Trondheim, for å sikre kontinuitet og videreutvikling. I tillegg er det etablert fem regionale pilegrimssentre.

Regjeringens pilegrimssatsning har som langsiktig mål å gjøre Nidaros til «et viktig pilegrimsmål i Europa», og trekke et stort antall pilegrimer til Norge innen 2030. Hvis man sammenligner med Europas store pilegrimsmål, Santiago de Compostela, er de ambisiøse målene ingen umulighet. I 1970 kom kun 68 registrerte pilegrimer til Santiago de Compostela, i 2011 kom det 183.366 pilegrimer dit!

PENGER OG MARKEDSFØRING

Det har ofte vært sagt at pilegrimene fant veien til Santiago av seg selv. Dette stemmer ikke. Gjennom et tett samarbeid mel-

lom EU, den spanske stat, regionale- og lokale myndigheter og næringslivet, er det investert enorme summer. Den katolske kirke har bidratt vesentlig ved å oppfordre folk til å gå pilegrimsvandring. I 1991 etablerte regionregjeringen i Galicia en kommersiell bedrift for å bygge ut leden til Santiago de Compostela. Bedriften sørger for overnattingssteder, vedlikehold av leden og markedsføring.

Fremfor alt er det verdt å merke seg den finansielle satsingen i Spania. I 2011 var budsjettet for virksomheten i regionen over 13 millioner Euro, mens de i 2012 har ca. 14 millioner Euro til disposisjon. Bakgrunnen for denne satsingen er den langsiktige økonomiske virkningen for regionen. Det hevdes at dette er bærekraftig turisme. Pilegrimsvandringene gir gode inntekter til så vel små som store bedrifter langs leden, og ikke minst nyter kommunene godt av dette.

KULTURVEI

St. Olavsveiene er blitt attraktiv som internasjonal partner i EU prosjekter relatert til europeiske kulturveier, sammen med Via Francigena (veien mellom Canterbury og Roma) og kommunen Santiago de Compostela. Veien til Nidaros er blitt en av de store kulturveiene i Europa. Men leden i Norge har foreløpig for få servicetilbud til å skape den samme bygde- og kulturturen som i Santiago de Compostela.

I høst bestemte regjeringen at det nasjonale pilegrimssenteret i Trondheim skal bli en permanent satsning, fremdeles være tilknyttet Riksantikvaren. De fem regionale pilegrimssentrene og Nidaros pilegrimsgård vil bli en del av virksomheten. Dermed kan mulighetene være der, om vi virkelig våger å satse.

Kald fangst

I første halvdel av 1900-tallet dro nordmenn, hovedsakelig fra Vestfold, av gårde til den tidens oljeeventyr. Målet var den britiske øya Syd-Georgia, rett nord for Antarktis.

Leith Harbour. Foto: M. Morrison, Purcell Miller Tritton LLP

AV SUSAN BARR, RIKSANTIKVAREN

Årlig dro mange nordmenn for å fange hval nord for Antarktis. Hvalene ble brakt inn til landstasjonene på øya Syd-Georgia, hvor industrianlegg sto klare for å gjøre om de svære havdyrene til olje og guano (gjødsel). Stasjonene var eid av blant annet argentinske og britiske selskaper, men det var nesten utelukkende norsk arbeidskraft involvert i fangsten. Det var i stor grad også norske trebygninger som ble reist blant kjeler og rør. Og ikke minst fløt store inntekter tilbake til Norge.

FORFALL

De siste stasjonene ble nedlagt på 1960-tallet. Anleggene er i dag et omfattende kil-demateriale til forståelse av hvalfangstepoken i Sørishavet. Men de er også et mål for undring og opplevelse for turister til Syd-Georgia og, ikke minst, en potensiell miljøtrussel. Anleggene har forfalt med økende hastighet. Isolasjonsmateriale av asbest og løse bygningslementer kan kol-

lapse eller bli slengt rundt av vinden. Derfor har britiske myndighetene innført en 200 meter sikringszone rundt anleggene.

AVTALE OM VERN

På slutten av 2011 signerte den britiske og den norske utenriksministeren en avtale om kulturminnearbeid på Syd-Georgia. Avtalen innebærer at det brukes inntil 1,5 millioner kroner årlig, i tre år framover. Midlene forvaltes av Riksantikvaren. Blant de første prosjektene som er valgt ut i samarbeid med britiske myndigheter er 3D laserskanning av anlegg i Husvik og Leith Harbour, samt tilhørende fartøy. Resultatet vil utgjøre en visuell dokumentasjon av stasjonene slik de står i dag og komplettere annen dokumentasjon som er samlet inn tidligere.

Det var i Grytviken at man først etablerte virksomhet på øya, og man planlegger istandsettingsarbeid på Nybrakka, en av de få bygningene som står igjen i

Grytviken. I tillegg er det planer om å få gjort istandsettingsarbeid på den gamle Magistratvillaen i Stromness, dit Ernest Shackleton ankom etter sin utrolige seilas fra Elefantøya i 1916.

Ernest Shackleton og Syd-Georgia

I 1916 mistet den britiske polarforskeren Ernest Shackleton, og hans mannskap på 28, sitt skip «Endurance» i Antarktis' ismasser. De søkte tilflukt på Elefantøya, men innså etter hvert at de ikke ville bli reddet av forbigående skip. Syd-Georgia som er 1290 km unna Elefantøya, hadde på den tiden flere bemannede hvalfangststasjoner. Shackleton tok med seg fem fra mannskapet og seilte i en liten, åpen redningsbåt til Syd-Georgia. Ferden tok to uker. Da Shackleton senere returnerte til Elefantøya kunne han konstatere at samtlige fra mannskapet hans hadde overlevd ventetiden. På en senere ekspedisjon til Antarktis fikk Shackleton hjerteinfarkt. Han døde og ble begravd i Grytviken på Syd-Georgia i 1922.

Returadresse: Riksantikvaren, Postboks 8196 Dep., 0034 Oslo

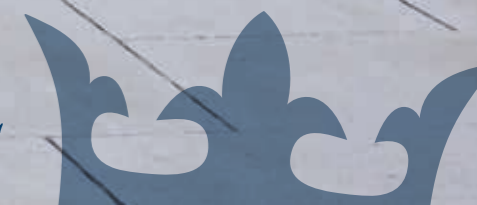

RIKSANTIKVARENS MAGASIN

ALLE TIDERS

Riksantikvaren 100 år 1912–2012

Borgund stavkyrkje har fascinert mange, og den aller første riksantikvaren, Herman Major Schirmer (1845 - 1913). Han var berre 16 år då han teikna Borgund. Utsnitt av illustrasjon: Herman Major Schirmer

11 Industrielle kulturminne

48 Fredningsstrategien

64 Verdiskaping

- 4 Ei hundreårsreise
- 9 Helsing frå Miljøverndepartementet
- 10 Iskalde kulturminner
- 11 Industrielle kulturminne
- 14 Norsk byutvikling før og nå
- 16 Våre nasjonale gater og plasser
- 18 Elvelangs i Fredrikstad
- 19 Vinnaren av Riksantikvarens kulturminnepris: Ein husdoktor
- 20 Verdensarvkonvensjonen 40 år
- 22 Registrering av samiske bygningar
- 23 Jubileumshilsen fra NIKU
- 24 Om riksantikvarer og om historie
- 25 Jubileumshilsen fra Fortidsminneforeningen
- 27 Jubileumshilsen fra Norsk kulturarv
- 28 Klimaendringer: Visdomskilden i Jotunheimen
- 30 Fartøyvern: Alle om bord!
- 32 Kystkultur: Mellom seilasene
- 34 Steinmeyerorgelet i Nidarosdomen
- 35 Kirkekunst i verdensklasse
- 36 Kulturminner fra krig og konflikt: De vanskelige minnene
- 38 Stavkirkedikt fra Jo Eggen
- 40 Forskning og forvaltning i kulturminnevernet
- 41 Landsverneplaner
- 42 Kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen
- 43 Bryggen i Bergen: Reetablering av grunnvann
- 44 Fredningsgjennomgangen
- 45 Riksantikvarens bibliotek og arkiv
- 46 Oslo – hovedstaden som ikke ville bli voksen
- 48 Fredningsstrategien: Hva freder vi og hvorfor?
- 50 Utvalgte kulturlandskap i jordbruket
- 54 Kunsten å bevare
- 55 Arkeologi: Mindre private tiltak
- 56 Arkeologi på havets bunn
- 59 Båtfunnene i Bjørvika
- 60 EØS-midlene, nye partnerskapsmuligheter for norsk kulturminnesektor
- 61 Bratsbergbanen: Fredet opp av flomvannet
- 62 Kulturminner bra for klima
- 64 Verdiskaping er god forvaltning av kulturminner
- 66 Pilegrimsvandring som bærekraftig reiseliv
- 67 Hvalfangst i Syd-Georgia

Alle tiders · 2012

Alle tiders er Riksantikvarens magasin. Denne utgåva av magasinet er laga i høve Riksantikvarens 100års-jubileum.

Ansvarleg redaktør: Siri Wolland

Redaktør: Karen Thommesen

Redaksjon: Turid Årsheim, Mari Mette Eriksen, Sissel Carlstrøm, Ragnhild Hoel, Kaare Stang, Leif Anker, Marte Boro, Gurli Halin, Torborg Strand og Gunvor Haustveit.

Takk til: Riksantikvarens fototeam, ved Lene Buskoven, Anders Amlø og Fredrik Eriksen, for uvurderlig hjelp. Òg takk til Tone Olstad ved NIKU, Helge Sørheim ved Arkeologisk museum i Stavanger og Marit Chruickshank ved Troms fylkeskommune. Takk til Riksantikvarens bibliotekarar og arkivarar. Til slutt ein ekstra stor takk til alle som har bidrege med sine gode pennar, gode bilete eller faktakunnskap. Vi bøyer oss i støvet!

Riksantikvaren, Dronningensgt. 13
Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf: 22 94 04 00, Faks: 22 94 04 04

www.riksantikvaren.no
Tinging av abonnement: postmottak@ra.no

Layout: Melveveien designkontor

Trykk: Rolf Ottesen as

ISSN 1891-9219 (trykt utg.)

ISSN 1891-9413 (online)

Opplag 7000

Alle Tidens kan lastast ned frå:

<http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/>

Kald fangst

I første halvdel av 1900-tallet dro nordmenn, hovedsakelig fra Vestfold, av gårde til den tidens oljeeventyr. Målet var den britiske øya Syd-Georgia, rett nord for Antarktis.

AV SUSAN BARR, RIKSANTIKVAREN

Leith Harbour. Foto: M. Morrison, Purcell Miller Tritton LLP

Årlig dro mange nordmenn for å fange hval nord for Antarktis. Hvalene ble brakt inn til landstasjonene på øya Syd-Georgia, hvor industrianlegg sto klare for å gjøre om de svære havdyrene til olje og guano (gjødsel). Stasjonene var eid av blant annet argentinske og britiske selskaper, men det var nesten utelukkende norsk arbeidskraft involvert i fangsten. Det var i stor grad også norske trebygninger som ble reist blant kjeler og rør. Og ikke minst fløt store inntekter tilbake til Norge.

FORFALL

De siste stasjonene ble nedlagt på 1960-tallet. Anleggene er i dag et omfattende kil-demateriale til forståelse av hvalfangstet i Sørishavet. Men de er også et mål for undring og opplevelse for turister til Syd-Georgia og, ikke minst, en potensiell miljøtrussel. Anleggene har forfalt med økende hastighet. Isolasjonsmateriale av asbest og løse bygningslementer kan kol-

lapse eller bli slengt rundt av vinden. Derfor har britiske myndighetene innført en 200 meter sikringssone rundt anleggene.

AVTALE OM VERN

På slutten av 2011 signerte den britiske og den norske utenriksministeren en avtale om kulturminnearbeid på Syd-Georgia. Avtalen innebærer at det brukes inntil 1,5 millioner kroner årlig, i tre år framover. Midlene forvaltes av Riksantikvaren. Blant de første prosjektene som er valgt ut i samarbeid med britiske myndigheter er 3D laserskanning av anlegg i Husvik og Leith Harbour, samt tilhørende fartøy. Resultatet vil utgjøre en visuell dokumentasjon av stasjonene slik de står i dag og komplettere annen dokumentasjon som er samlet inn tidligere.

Det var i Grytviken at man først etablerte virksomhet på øya, og man planlegger istandsettingsarbeid på Nybrakka, en av de få bygningene som står igjen i

Grytviken. I tillegg er det planer om å få gjort istandsettingsarbeid på den gamle Magistratvillaen i Stromness, dit Ernest Shackleton ankom etter sin utrolige seilas fra Elefantøya i 1916.

Ernest Shackleton og Syd-Georgia

I 1916 mistet den britiske polarforskeren Ernest Shackleton, og hans mannskap på 28, sitt skip «Endurance» i Antarktis' ismasser. De søkte tilflukt på Elefantøya, men innså etter hvert at de ikke ville bli reddet av forbigående skip. Syd-Georgia som er 1290 km unna Elefantøya, hadde på den tiden flere bemannede hvalfangststasjoner. Shackleton tok med seg fem fra mannskapet og seilte i en liten, åpen redningsbåt til Syd-Georgia. Ferden tok to uker. Da Shackleton senere returnerte til Elefantøya kunne han konstatere at samtlige fra mannskapet hans hadde overlevd ventetiden. På en senere ekspedisjon til Antarktis fikk Shackleton hjerteinfarkt. Han døde og ble begravd i Grytviken på Syd-Georgia i 1922.

ALLE TIDERS

